

მ მ ა მ ბ ე

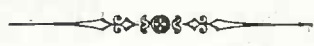
95
280

თვიური ჟურნალი

წელიწადი შეთვრობება

№ IX

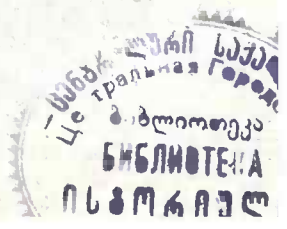
სექტემბერი, 1904

ტფილისი

საქართველოს მუსიკალური ინსტიტუტი, თბილისი

1904

Дозволено цензурою. 28 септѣбря, 1903 г. Тифлисъ.

შინაარსი

I—ბერუბ ქრისტესიაზვილი.—(ამ წინაჲე ნახული და გკონილი აშბაჲე) აბბოჲელისა	83. 1
II—ბრძოლა.—(ნინოანსთვის ნათქვამ ჴდაზრებიდან), ემაღ ჴოლასი (ფრანგულიდან) თ. სახოკიასი	39
III—სვანეთის ხელთნაჲერები.—სახარებანი,—მღ. ბესარიონ ნოჲარაძისა	1
IV—ახალი ჴელანღია—ინგლისის ახალშენი, თავი—XII ზ. გ. მეჲუჲევისა.—თარგმანი ნ. აღნაჲაშვილისა	15
V—ტყე და ხალხის კეთილდღეობა.—იგ. მაჲკავარაძისა	39
VI—მედიცინის განვითარების ისტორიიდან.—ექიმის ბადრიძისა	47
VII—სურამის ციხე.—(ფიქრი ლეგენდის გამო) ა. —ასი	61
VIII—ჟორჴსანდი.—(1804—1879 წ.) ნინო ჴურაბიშვილისა	69
IX—ნარეჲვი.—1. რკინისა და ქვა-ნახშირის ჲადნები.—2. ხაბაზების დღეობა.—3. ობლების მამა.—4. სარჲმუნოებათა ისტორიის კონგრესი.—5. გლადსტონის ჴომრულის განახლება.—6. ჲან მეტია ორასზედ.—7. შეხიზნულთა შევიწროება ინგლისში.—8. ვარგას ვილა.—9. პოლონელის წყრილი.—10. როგორ ახასიათებენ იაპონელები თავის თავს.	95

(იხილე მე-2 გვერდი)

X—ზინაური მიმოხილვა. —კლასიური და ეროვნული ანტი-
რესება—ფ. გოკიჩაიშვილისა 109

XI—უცხოეთის მიმოხილვა . — 1. კაპბი. —3. კლემანსოს
წერილი.—3. ირლანდია და ინდოეთი, ... 132

და მ ა ტ ე ბ ა :

მოკლე მინერალური ჰიშია.—სპეციალური ნაწილი . 1—16

ბერუა ქრისტესიაშვილი

(ამ წინაზე ნახული და გაგონილი ამბავი)

I

გათენდა პეტრე-პავლობის დილა. გწყალობდეთ, ჩემო ბატონო, მთავარ მოციქულთა მადლი!.. ღამის ბინდ-ბუნდი ჯერ კიდევ სრულიად არ ახლოდა დედამიწასა; გამოველ სახლიდან, შევჯექი შეკმაზულ ცხენზე და გავწიე სოფელ ნაზვრევისაკენ. ამ სოფელში ცოტაოდენი საქმე მქონდა, მაგრამ ისე ეს საქმე არ იზიდავდა ჩემს ყურადღებას, როგორც სურვილი იმ მხრის ნახვისა. წინააღმდეგ ქართული ანდაზისა, განვიზრახე ერთი სროლით ორი კურდღლის მოკვლა. შევჯექი და გავუდექი გზასა. ეს გზა გადადიოდა მთაზე, რომელიც იქვე, ჩვენი სოფლის ბოლოს, ამართულიყო. შევუდექი ნელნელა მის ამწვანებულ ფერდობსა. ღამის ნამით პირდაბანილი ზუნება სიცოცხლით სავსე, ახლად გაღვიძებულ ბავშვივით იღიმებოდა. ქობორა ტყით შემოსილი მთის ქედი ჯერ ისევ ნისლში იყო გახვეული; ძირს კი ეს ნისლი, უკვე დაწყებული დღის სითბო-სინათლის გავლენით, გათხელებულიყო, დედამიწას გაჰკროდა და, შეშინებულ ქურდბაცაცასავით, სადღაც მიიპარებოდა. აქა-იქ ამ ნისლიდან მაღალ ბუჩქნარებს ამოეყოთ თავები; გეგონებოდათ—პატარ-პატარა კუნძულებით მოფენილი ტბა არის ჩემ წინ გადაშლილიო. არა მგონია, რომ რომელიმე ძღვევა მოსილი მეფის, ანუ დიდებული გმირის გზა ყო-

ფილიყვეს ოდესმე ისე საოცნებოთ შემკული, ისე მშვენიერად მორთული, როგორც იმ დღით ჩემი! უთვალავი სხვა და სხვა ფერის ყვავილები ტურფად მოჭვენოდნენ მთის ფერდობს. მათის სურნელოვანებით გაჟღინთულიყო მთელი ჰაერი, წმინდა, სუმბუქი, გრილი ჰაერი, რომელშიაც დრო გამოშვებით სულგანაბული დასრიალებდა ცელქი ნიაფი. ხან ერთისა და ხან მეორეს მხრიდან ოდნავ წამოუბერავდა ამ „მინდვრის კეკლუცთა“ სამთავროს და იმავე წამს მთელი ეს თვალგაუწვდენელი კრება ყვავილებისა ბრუნდებოდა ჩემსკენ, ლამაზ კოპწია თავებს ეშხიანად იხრიდა, პირლიმილით სალამს მაძღვდა, საიდუმლო ტიკტიკით „დილა მშვიდობისას“ მეუბნებოდა. ჩემ წინ რეზინის ბურჯივით მარდათ მიხტოდა კაი ამბების მოციქული, მარად სასიამოვნო სტუმარი, სწორედ ბედნიერ ვარსკვლავზე დაბადებული კაქკაქი. როგორი უშნო-ულაზათო ხმა აქვს ამ წყეულსა!.. მაგრამ რომელი ფრთოსანი მგოსნის გალობა და სტვენა ასიამოვნებენ ქართველი კაცის გულს ესოდენ, როგორათაც ეს ერთგვარი, თავისუფალი და მარად მხიარული ჭახჭახი კაქკაქისა?.. სიამოვნებით ვუცქეროდი მის დაულალავ მოძრაობას და ხმამაღლა მივძახოდი უკანიდან: კაი ამბავი, კაქკაქო, კაი ამბავი!.. შენ პირ შაქარი, ოქროს ნისკარტი!.. ერთ წამს ჩერდებოდა, თავს უკან იბრუნებდა, თითქო ამ სიტყვებს ყურს უფდებსო, მერმე ისევ აგრძელებდა ხტუნაობას და მხიარულის ჭახჭახით მიჰქროდა გატაცვილ ბილიკზე; მირბოდა, თითქო წინა კაციო... გატაცებით, განუწყვეტლივ ხმაურობდა და ამით თითქო მთელს თავის ნაცნობ-ნათესაობას ატყობინებდა უცხო მგზავრის მიახლოებასა. და ისმოდა ყოველ მხრიდან სიცოცხლით სავსე განუწყვეტელი ჟრიამული, ჭიკჭიკი, გალობა, სტვენა...

მზისა და ადგილ-მდებარეობის წყალობით ჩემ წინ თითქმის ყოველ წამს იცვლებოდა სურათი. ერთი მეორეზე უმშვენიერესი სანახაობა ჩნდებოდა ჩემს გარეშე... უცებ ვიგრძენ სველი, ნოტიო შემოდგომური სიცივე. ჩემმა მერანმა

უკვე ნისლისა და დაბურული ტყის სამფლობელოში შემიყვანა. ორ ნაბიჯზე კაცი ვერაფერს ვერ გაარჩევდა. ბურუსში გახვეული უზარმაზარი ხეები მოჩვენების მსგავსად უეცრად იმართებოდნენ ჩემ თვალ-წინ და ამგვარადვე უეცრად ჰქრებოდნენ ორიოდ ნაბიჯის გადადგმის შემდეგ. მთის უმაღლეს ქედზე ვიყავ ასული, როდესაც აღმოსავლეთის მთებიდან მზემ თავი ამოჰყო. მისი უთვალავი სხივები ბწყინვალეობით მოეფინნენ ცასა და ქვეყანას, მთასა და ბარსა, ტყესა და მინდორს. მეუფება ნისლისა შეირყა, თავით ბოლომდე შეინძრა. სამხრეთიდან წამოუბერა სასიამოვნო თბილმა ნიავმა და წამს ეს ამოდენა ზღვა ბურუსისა თოვლივით გააღწო, გაათხელა, პატარ-პატარა ნაწილებათ დაჰგლიჯა. გამოჩნდნენ ჯერ კინწირობები ხეებისა, მერმე ტოტები. გადიშალა გასაოცარი, კალმით აუწერელი სურათი: ზღვა, მღელვარე მოუსვენარი ზღვა ნისლისა და ბურუსისა, და მის მშფოთვარ ტალღებზე მოტივტივებული უზარმაზარი, დაუსრულებელი ტყე. ამ ტყის ნამით ბანილ ფოთლებს მოჰფენოდნენ მზის ბრწყინვალე სხივები, ნიავისაგან ირხეოდნენ, კანკალებდნენ, თრთოდნენ და გაჰქონდათ სწორეთ ისეთივე თვალის წარმტაცი და გულის ამგზნები ბრწყინვალე ლაპლაპი, მოელვარე ციმციმი, როგორიც ზამთრის უმთვარო ღამეში ვარსკვლავებით მოჭედილ მოკრიალებულ ცასა. გავიდა ორიოდ წამიც და სურათმაც ხელახლა იცვალა ფერი. ძალზედ გათხელებული ნისლი ძირს დაეშვა, დედამიწას გაეკრა, მაგრამ მზის ნათელი სხივები არც აქ სტოვებდნენ მოსვენებითა: ძლივამოსილ რაზმებათ ესხმოდნენ თავსა; შეუბრალებლად ჰგლეჯდნენ, აქეთ-იქით ჰფანტავდნენ. ნისლსაც თითქო თავზარი დასცემოდა: გზა და კვალი ვეღარ გაეგნო... ხან აქეთ მოსრიალებდა ფეხაკრფით, ხან იქით. ერთგან რო ბუჩქებში ძვრებოდა, თითქო ემალება ვისმეო, მეორე ადგილას მადლა, ხის ტოტებისაკენ, მიჰქროდა, მათ შორის იყუჩებოდა; შემდეგ იმედ-გადაწყვეტილსავით განათებულ ლაჟვარდ სივრცეში აღიოდა და კომლივით იფანტებოდა ჰაერ-

ში. ამ დროს მთელი ეს უსაზღვრო ტყე მოსე წინასწარმეტყველის მაყვლოვან ბუჩქს წააგავდა; ტყეს კომლი ასლიოდა; თითქოს ცეცხლი ეკიდა, მაგრამ კი არ იწვოდა.

გადავდგი კიდევ ორიოდ ნაბიჯი და შემდეგ დავეშვი მთის მეორე, აღმოსავლეთის, ფერდობზე. ახლა ჩემ თვალწინ გადიშალა ფართო, ტრიალი მინდორი, სავსე სხვა და სხვა გვარის მოსავლითა. მთელი მინდორი: როგორც ნათესი მიწები, ისე მოუხნავი ველი, როგორც უთვალავი, აქა-იქ გაფანტული ბუჩქები, ისე ასწლოვანი ბებერი მუხები ხასხას მწვანეთ ღალანებდნენ, თვალის წარმტაც სინაზით ეღვარებდნენ. ზედ შუა მინდორზე მარდათ გარბოდა პატარა მდინარე. მის ანკარა წყალს უხვად მოჰფენოდნენ მზის ნათელი სხივები და ახავერდებულ ნაპირებ შორის სარკესავით გაჰქონდა ლაპლაპი. უთვალავ ფრინველთა ქიკქიკ-გალობის ფერხულში ჩენი მდინარეც ჩაბმულიყო: ლურჯად მოკაშკაშე პაწია ტალღებს ახლიდა ერთმანეთს, სცემდა ნაპირებს, ისროდა აქეთ-იქით მარგალიტ წინწკლებს, ხტოდა, მღეროდა, თამაშობდა. ერთგან რომ დარბაისლოურის სიღინჯით ჩუმათ, წყნარათ მიბრძანდებოდა, მეორე ადგილს ფიცხი ვეფხვივით მიხტოდა, ციბრუტივითა ტრიალებდა, დაგვიანებულ მგზავრსავით მიეშურებოდა. ისმოდა ხან გაჯავრებული შხუილი, მუქარით სავსე ბუტბუტი; ხანაც საიდუმლოებით მოცული ნაზი, წყნარი ჩურჩული, თითქო ეალერსება ვისმეო... მერმე უცებ არღვევდა სიჩუმეს: ხელახლა იწყებდა ხმა მაღალ შრი-ალ-შხუილსა, და ამ დროს მისი მხიარული, სიცოცხლით სავსე ჩქრიალ-ჩუხჩუხი მთელს მინდორს ეფინებოდა და ქიკქიკ-გალობასთან შეერთებული ბუნების დიდებულ ღალადებათ ისმოდა. ოხ, ბუნებავე, ბუნებავე!... რა კარგი რამა ხარ, შე დალოცვილო!!

II

შუა დღე ცოტა გადასული იქნებოდა, როდესაც მე შევედი გზაზედ მდებარე სოფელ ნამგალაში. აქედან სულ ნა-

ხევარ საათის სავალი გზა-ლა მექნებოდა დარჩენილი, ამიტომ არ ვეშურებოდი. როცა ცხენმა მდინარისაკენ გაიწია, აღვირი მივუშვი. იგი წინა ფეხებით ჩადგა წყალში და იწყო გულიანად მისი სმა. სწორეთ ამ დროს იქვე ახლო ვენახიდან შემომესმა მშვენიერი ქართული სუფრული, მას მიჰყვა ხევური. მაღალის, საგანგებოდ შემუშავებულის, ხმით დაიძახა პირველმა, მაგრამ არც მეორე, მოძახილი, ჩამორჩა მას უკან: მჭექარე ვაჟკაცურის ხმით დასძახა და გრძობით დააკრიალა მოხდენილი სიმღერა. ბანი ისეთის ძლიერებით გუგუნებდა, რომელსაც ხუთ-ექვს კაცზე ნაკლები ვერ მოახერხებდა. გავიდა ორიოდ წამიც და უცებ, უაღაგო ალაგას, შესწყდა სიმღერა. მეც ის იყო დავაპირე ცხენის გამოტრიალება გზისაკენ, როდესაც წინ გადმომიდგა ლაზათიანად ჩაცმულ-დახურული, კარგა ხანში შესული, წამოსადეგი გლეხი და საუცხოვო სიტყვა-პასუხით მომიბრუნდა:

— ყმაწვილო, ამ პაპანაქება სიცხეში, შუა ღლის გულზე, მგზავრობა არც სასიამოვნოა და არც სასარგებლო!. ჩამობრძანდით; მზის გადახრამდე აქ ჩვენთან ჩრდილი იჩრდილეთ, ლხინი ილხინეთ, და მერმე გზა მშვიდობისა მოგცეთ უფალმა!. ჩამობრძანდით, შენი ჭირიმე!. მგონია, ე ჩემი ბიჭების სიმღერას უგდებდით ყურსა... ოღონც გვეწვიეთ და, ემ წმინდი გიორგის მაღლს გეფიცები, უკეთეს სიმღერებს ვიტყვი და ვათქმევინებ იმათაც.— თეთრ თავა ბერიკაცს გაცვებით და სიამოვნებით გადავხედე. მისი მაღალი შუბლი წლოვანებას ძალზე დაენაოქებინა. მსხვილი ერთმანეთზე გადაბმული წარბები მთელ მის სახეს მრისხანების ელფერსა სდებდნენ, მაგრამ საკმარისი იყო ერთი შეგეხედათ ამ წარბებ ქვემოდან მამაშვილურის სათნოებით გამოშხირალ თვალებისთვის, რომ ეს შეხედულობა წამს სრულიად გაქქალიყო. „ეს ძველი დროების ნაშთია, ამისთანა გლეხები, ვგონებ, ბევრი აღარ უნდა იყვეს ამ ჟამად ჩვენს ქვეყანაში,“—გავიფიქრე გულში და გადმოვხტი ცხენიდან.

— მეტის-მეტად უზღელი უნდა იყვეს ის კაცი, რომელიც გაქცევა შენისთანა მასპინძელს!—სიცილით ვუთხარი

ბერიკაცს და გავუშვირე ხელი... გლახმა მაგრა ჩამომართვა ხელი და მხიარულად წარმოსთქვა:

— აი, გადღეგრძელოს ღმერთმა!. მაშ წამობრძანდი, შენი ქირიმე!.

— წავიდეთ, მაგრამ ჯერ შემატყობინე—ვინა ხარ, ბიძია?. რა გვარი ხარ?—ბერიკაცმა ჩაიციხა; მერმე აღვირი გამომართვა და მიპასუხა:

— ვინა ვარ! მე ვიცი მთავარმართებელი ვარანცოვი ვიქნები!.. ბერუა ქრისტესიაშვილი გახლავარ!.

მეც გავეცან, და როდესაც ჩემი გვარი წარმოვთქვი, ბერიკაცი მომიახლოვდა, დამაშტერდა და მერმე სასოებით გადწერა პირჯვარი...

— ერთი ეს მიბრძანე, შენი ქირიმე, გაბრიელისა რა ხარ? შვილი ხო არა ხარ იმისი?

— დიახ, დიახ, ბერუა, შვილი გახლავარ გაბრიელისა.

ბერუა ქრისტესიაშვილმა კვალად გადწერა პირჯვარი და დაღონებით იწყო ისე, თითქო თავისთავს ელაპარაკებო ..

— ღმერთმა აცხონოს, სასუფეველი დაუმკვიდროს!.. მე და ის დიდი მეგობრები ვიყავით... აი დიდება შენთვის ღმერთო!. რა ნაირა ჰგავს იმ ცხონებულსა!. გულმა ტყუილად კი არ გამიწია... მერმე აიღო თავი მალლა, წამავლო ხელი და მამაშვილურის აღერსით მითხრა:

— წამოდი, შვილო, წამოდი!

ვენახის კარებში წინ მოგვეგება ერთი ქალარა შერთული გლახი. ამან ცხენი ჩამოართვა მოხუცებულსა და იქვე ახლო ამწვანებულ ბალახზე დააბა.

ჩვენ შევიარეთ ვენახის კარები, გავცდით საგანგებოდ შემუშავებულ, ყოველნაირ მწვანილეულობით სავსე ბოსტანსა და მივადექით ერთ უხარმაზარ მუხას. ტოტები აქეთ-იქით გაწვიეთ და შევედით მუხის ქვეშ. ჩემს გაოცებულ, აღტაცებულ თვალს წინ გადეშალა საოცნებო სურათი. კალოსავით მორგვალეებულ, ხელის გულივით სწორე ადგილზე ამართულიყო უხარმაზარი მუხა. მისი მრავალი ვეებერთელა

ტოტები ზოგი ამაყად წასულიყვნენ მაღლა-მაღლა და დაუსრულებელ ლაქვარდ სივრცეში მედიდურად ირხეოდნენ, შრიალებდნენ; ზოგსაც აქეთ-იქით განზე წაელოთ თავები; უთვალავი სქელი ფოთლებით დაბურული პაწია ტოტები და ყლორტები ვეღარ შეემაგრებინათ: მათის სიმძიმით ძირს დახნილიყვნენ, ღეღამიწამდე დაშვებულებიყვნენ, და ამნაირად შეეკრათ კარავი, ზღაპრული დევ-გმირების კარავი, ყოვლად შემძლებელ ბუნებისაგან საოცრად შემზადებული მარად მომძრავ, ცოცხალ ნაწილებისაგან. ბევრიც რო გეცქირათ მაღლა, აქეთ-იქით ვერსად ვერ შეამჩნევდით მცირეოდენ მზის შუქსა, ვერას გზით ვერ დაინახავდით სულ პაწაწკინა ლაქვარდ სივრცეს ცისასა... უთვალავის ყლორტებითა და ფოთლებით ისე სქლად იყო დაბურული, რომ მთელი კვირა რო ეწვიმნა, ერთი წვეთიც არ ჩამოვარდებოდა აქა. ძირს მთელი დედამიწა ტურფად ახვერდებულ პრასა ბალახით იყო დაფენილი. ამ სუფთა, რბილ და სურნელოვან მწვანე ხალიჩაზე გაშლილი იყო გრძელი ლურჯი სუფრა, სავეს მრავალის სხვა და სხვა ნაირის სასმელ-საჭმელებითა. სუფრის ერთ გვერდზე იდგნენ შვიდი-რვა ერთმანეთის მიმდევნო, ერთმანეთზე უკეთესი ყმაწვილი ბიჭები; სუფრის მეორე გვერდზეც ამგვარადვე ჩამწკრივებულიყვნენ რავდენიმე ლამაზი შავთვალწარბა გოგონები. თავში იდგა ღრმად მოხუცებული მანდილოსანი, ბოლოში სამი ოთხი წლის მარად მომღიმარი, და როგორც ეტყობოდა, ეშმაკი და კუდიანი გოგონა. მოხსენებულ მანდილოსანს ერთ მხარეს უდგნენ უკვე ხანში შესული დედაკაცები, ხოლო მეორე გვერდზე აგრეთვე ორი ჭადარა შერთული გლეხები. როდესაც მთელს ამ საზოგადოებას თვალი გადავაფლე, ერთმა გარემოებამ მიიპყრა ჩემი ყურადღება: როგორც ბიჭები, ისე გოგონები სახითა თუ ჩაცმა-დახურვით საკვირვლად წააგავდნენ ერთმანეთს. თავის დაკვრით, „გამარჯვებით“ მივესალმე ყველა იქ მყოფთ და მერე მივუბრუნდი ბერუასა:

— ბერუა, ერთი ეს შემატყობინე, თუ ღმერთი გწამს: ამდენი ესე ერთმანეთის მიმდევნო, ერთმანეთის მსგავსი გოგო-ბიჭები საილგან შეგიგროვებია აქა?

ამ კითხვაზე ბერიკაცმა კმაყოფილებით ჩაიციხა... დანარჩენთ შორის კი გაჩნდა შეკავებული სიცილ-ფრუტუნის და ფრთხილი მუჯლუგუნების ცემა.

ბერუამ ხელი წამავლო, სუფრასთან მიმიყვანა. თავის ადგილი ხელახლა დაიჭირა და მეც გვერდზე მომისვა. სხვებმა მოგვბადეს ჩვენ: ყველანი შევეუდექით პურის ჭამას.

III

მოხუცმა მასპინძელმა პირჯვარი გადაიწერა, პური გატეხა და შემდეგ თავაზიანად მითხრა:

— მიირთვი, შვილო, მიირთვი!.. ნამგზავრი ხარ და პური გეშიება. ჩვენც ეს არის ეხლა დავსხედით სუფრაზე... მღვდელ-დიაკვანიც დავპატიჟე, მაგრამ ამ მობრძანდნენ: ალბათ, მეორე სოფელში წავიდნენ ტაბლების საკურთხებლად. მართლა, ბიჭო იორდანე, მოდი აქა, შვილო!.. აამსე ღვინით ორი დიდი ღოჭი: ერთი ღვდლიაანთ მიართვი, მეორე დიაკვნიანთა. ამის შემდეგ ბერუამ აამსო ყანწი, პირჯვარი გადაიწერა, საერთო სადღეგრძელო დალია, ყველანი დაგვლოცა: პეტრე და პავლე იყვნენ თქვენი შემწე-მფარველიო, იმათმა მადლმა დაგასწროთ მრავალს ამ დღეს ბედნიერთათო. როდესაც ეს სადღეგრძელო ყველამ ჩამოვირიგეთ, მაშინ ბერიკაცი მობრუნდა ჩემსკენ და მითხრა:

— აი, ახლა-კი, როცა ე ჩვენ კუჭებს საიმედო დედაბოძები მივეციო, ახლა ღოგახსენებ წელანდელი შენი საკითხის პასუხსა:

— აი, ეს მარცხნივ რო მოხუცებული მიზის, ეს არის, უკაცრაული პასუხია, ჩემი ჯალაბი, ჩემი ხორეშანა, მთელი ოჯახის დიდი მოამაგე, ქირსა და ლხინში ჩემი ერთგული მეგობარი. მე და ამან რო ჯვარი დავიწერეთ, თითქმის არა

გვებადარა, მაგრამ ამისმა დედაკაცობამ, დაულაღაგმა მხნეობამა და მოწალმართეობამ მალე ოჯახი გამიჩინა და ამ ოჯახში დოვლათს მკვიდრი საძირკველი ჩაუგდო. ამ ბოლო დროს, საწყალი, ცოტა დამიყრუვდა, მაგრამ მაინც ყოჩაღია: ჯერ კიდევ კარგათ მოსძლებს... უამისოთ ღმერთმა ერთ დღესაც ნუ მაცოცხლოს!... ორმოცამდე ფუტკრის ძირი გვყავს და ამათი მოვლა-შენახვა მარტო ამას აბარია.

ლაზათიანად ჩაცმულ-დახურული ხორემანა ღიმილით შესცქეროდა ქმარსა. გრძნობდა, რომ მაზედ ლაპარაკობდა. ალბათ, დარწმუნებული იყო, რომ ცუდს არაფერს იტყოდა და ამიტომ თითქმის ყოველ სიტყვაზე ნელნელა თავს უქნევდა.

— აი, ე გვერდზე რო გიზის, — გააგრძელა კვალად ბერუამ, — ეგ ჩემი უფროსი შვილია. მუშაობაში მე და ეგ დიდხანს ვჯიბრობდით ერთმანეთსა, მაგრამ ამ ბოლო დროს კი მაჯობა, ძალზე დამრია ხელი. დღეს მაგაზე მოუღალავი და მარჯვე მუშა მთელს ამ მხარეში არ მოიპოვება. მეტ სახელად „მიწის მგელს“ ეძახიან, ნამდვილი სახელი კი ზურაბაა.

— ჩემი ჯალაბის ქვეით რო ქალი ზის, ეს ემა მიწის მგლის ცოლია. კაი ალაღ-მართალი და დოვლათიანი დედამამის შვილია. და ხომ მოგეხსენებათ ქართული ანდაზა: მამა ნახე, დედა ნახეო... ესეც ჩინებული დედა-კაცია... ღმერთმა ყოველ ჩვენს მოკეთეს მისცეს ამისთანა მოსაქმე ადამიანი. პურის ცხობა და სადილ-ვახშმის კეთება ამას აქვს ჩაბარებული.

— გვერდზე რო ქალი უზის, ის ჩვენი ქეთევანია, ჩვენი მარდი, ყოჩაღი ქეთევანი. ისე ტრიალებს ოჯახში, როგორც კაი ჯარა! რაც კი აქ ჩოხა-შარვალი გვაცვია, სულ მაგის ხელით არის მოქსოვილ-შეკერილი. გარდა ამისა, ეგ არის ოსტატი ყველა ე ჩვენი გოგოებისა: ასწავლის წერა-კითხვას, ქრასა და კერვასა, წინდებ-ჩულქებისა და ქისების ქსოვასა.

— ქეთოს პირდაპირ რო ქონდრის კაცი ზის, ის ჩემი მეორე შვილია. ზაქარა ჰქვია სახელათა. ბიჭო, ზაქარო,

მოდის აქა, 'შვილო.—ამ სიტყვებზე ზაქარა მარდათ წამოხტა და მოხუც მამას გამოეჭიმა წინა. ბერუამ ხელი წამომკრა და დაბალის ხმით წამომჩურჩულა: აბა, ერთი შეხედე მაგასა!.— ამის თქმა ჩემთვის სრულიად არ იყო საჭირო, ისედაც აღტაცებით შევცქეროდი ამ დევ-გმირ ვაჟკაცსა. სწორე მოგახსენოთ, ამაზედ წამოსადეგი, მოხდენილი ვაჟკაცი მასუკან აღარსად შემხვედრია.

— დაჯექი, შვილო, დაჯექი... უთხრა ბერუამ შვილსა, და მერმე გააგრძელა: ეგ არის სანაქებო ხელოსანი: მაგის გათლილი გუთნით რო მთელი ხმელეთი გადააბრუნო, გუთანი მაინც უზიანო დარჩება. მაგის დადგმული ურემი ორპირსა და კავკავში ორას ფუთ ბარგს გადიტანს და გადმოიტანს. ამასთანავე, გათქმული ფალავანია და თოფ-იარაღის ხმარებაც ჩინებულად იცის. მეფეების დრო რო იყვეს, დარწმუნებული ვარ, კეთილშობილებას მალე მიიღებდა თავის ვაჟკაცობითა.

— ზაქარას გვერდზე რო სამი ბიჭი ჩამწკრივებულან, ისინი ე ჩემი ზურაბას ბიჭები არიან; იმათ ქვევით რო ოთხი ბიჭი ზის, ისინი ზაქარას შვილებია. ამათში ორი ცხვარს უვლის, ორი საქონელსა, ერთი ღორებს დასდევს და დანარჩენი ორიც შინ ოჯახში წაღმართობენ, უფროსებს ეშველებიან.

— ბიჭების პირდაპირ რომ გოგოები გამოჭიმულან, იმათში სამი ერთი ძმისაა, სამიც მეორესი. უფროს გოგოებს შინაური ფრინველის მოვლა აბარიათ...

— აი, სულ ბოლოში რო პაწია გოგონა კუნტია, ის ჩემი საკუთარი შვილია, ჩემი ეშმაკი და კუდიანი მარკაა!.. შვილო, მანდ რათ წასულხარ? მოდი აქა, მოდი... აქა სულ მუდამ ჩემთანა ზიხარ ხოლმე! პაწია გოგონამ საჩქაროზე მოიბინა, მორიდებით შემომხედა და დაბალის ხმით წარმოხტქვა:

— დიდი-დედამ გამგზავნა: სტუმარს დაუთმე ადგილიო.

ბერუამ ხელი მოხვია ენა ქარტალა გოგონას, სიყვარულით ჩაიკრა გულში და მერმე თავის გვერდით მოისვა.

— ერთი გათხოვილი ქალი მყავდა, — მითხრა დაღონებით ბერიკაცმა, — ამის მუცელს გადაჰყვა საწყალი. ბავშვი მაშინვე მე წამოვიყვანე და მას აქეთ აქ იზრდება.

— გარდა ყველა ამათი, — გააგრძელა კვალად მოხუცებულმა, — ორი პაწია ჩიტუნა გოგო-ბიჭი აკვნებში ბრძანდებიან. ესე, ჩემო ბატონო, ვინც კი ვინ არიან აქა, ყველანი ჩვენი — მე და ხორეშანას — შვილები და შვილის შვილები არიან. სულ ოცდა ორი სული ვართ. ძველად ესეთი დიდი ოჯახი ხშირი ყოფილა თურმე... ჩემ პატარა ბიჭობაში ერთი ოჯახი მახსოვს: ორმოც სულზე მეტი ტრიალებდა შიგა. ამ ჩვენს დროში კი ესეთი დიდი ოჯახები, ვგონებ, აღარც კი სადმე არიან... ესე და ამ ნაირად... როგორც მოგახსენეთ, აქ ყველანი ერთი ოჯახის შვილები ვართ. შენ კი, როგორც წელან გეტყობოდა, ბევრი ამათგანნი სტუმრები გეგონენ, არა?..

— დიახ, დიახ, მართალია!... ვუბასუხე... ზოგი უცხონი მეგონენ... ღმერთმა გამრავლოთ, უმეტესად გაგაძლიეროთ... სულით და გულით ვინატრი, რომ აწინდელი თქვენი ერთობა, თანხმობა და სიყვარული დიდხანს, დიდხანს გაგრძელდეს ბულიყოს!...

— მადლობელი გახლავართ, შენი ქირიმე, — მადლობელი!.. გადღეგრძელოს ღმერთმა!.. მოისმა აქეთ-იქიდან...

IV

ხელახლა შევეუდეგით სმასა და ჭამას. საუცხოვოთ მომზადებული მსუქანი დედლის ჩიხითმა ჩამოგვირიგეს ქაშანურის ჯამებითა. ამას მოჰყვა ცხვრის ხაშლამა, მერმე ბურვაკის ხორცი და ბოლოს გემრიელი მცვრიანი მწვადები. ყველა ამ საქმელებს ფეხდაფეხ მოსდევდა ცოტა მომჟავო, თხელი, მაგრამ ცივიცივი, სასმელად ჩინებული წითელი ღვინო, და

ყოველ ნაირ საკმელ-სასმელზედ უფრო მეტად მოსაწონი სანაქებო ნამდვილი ქართული, ძველი და ახალი სიმღერები.

— ბიჭო, სიმონა, გაიქე, ერთი ბარი მოარბევინე, — დაიძახა მასპინძელმა, — ეს ღვინო როგორღაც ჭკუაში აღარ მიჯდება.

სუფრიდან წამოხტა ერთი ყმაწვილ ბიჭთაგანი და თვალის დახამხამების უმალ მოიტანა ბარი. მოხუცებულმა თვალთ ანიშნა ზაქარას. ჩვენი ქონდრის კაცუნაც მაშინათვე წამოხტა ფეხზე, ბარი გამოართვა სიმონას და მუხის ძირში, ჩდილოეთის მხრივ, იწყო მიწის თხრა.

— მინდა — ერეკლე მეფის ღვინო დაგაღვეინოთ!.. მითხრა მხიარულად ბერიკაცმა.

— როგორ ერეკლე მეფის?.. ერეკლე მეფის ღვინო ჩვენ დრომდის როგორ მოახწევდა?.. ვიკითხე მე გაკვირვებით.

— არა, ღვინო კი არა, ქვევრს მოგახსენებთ: ემ ქვევრსა ჰქვიან ნეფ ერეკლეს ქვევრი.

— ნეტა საიდგან, როგორ დარქმევია მაგ ქვევრს ეგეთი საპატიო სახელი?.. იქნება იცოდე!

— როგორ არა!.. გამიგონია: დიდმა ბატონმა ხშირად იცოდა ხოლმე ამ ანბის თქმა. ერთხელ თურმე ლეკი შემოესია ამ მხარეს. დიდ ბატონს ვეღარ მოესწრო ლაშქრის შეგროვება; ამდგარიყო და მთელი თავისი ოჯახითა და ამ სოფლის მცხოვრებლებით, აგერა, აიმ ციხეში შესულიყო. ლეკი მოვიდა თურმე და ყოველის მხრიდან ალყა შემოარტყა ამ ციხეს. შეეტყო ეს ანბავი ნეფ ერეკლეს და იმავე წამს შავარდენით გამოფრენილიყო ის სულით განათლებული. შუალამისას მოვიდა თურმე და ეხლა ის შემოარტყა ლეკებს გარეშემო. იყივლა თუ არა პირველი მამალმა, გავარდა მეფის თოფიცა. ეს ყოფილიყო ნიშანი და მაშინათვე საშინელის ყიჟინით დაერივნენ ქართველები ლეკებსა დიდმა ბატონმაც საჩქაროზე იცნო თურმე მეფის თოფის ჭექა და ისიც, როგორც ლომი გამოვარდა ციხიდან. ხმალდახმალ შემოუტყეს ორის მხრიდან და თავზარ დაცემულ ლეკებს სულ მუს-

რი გაავლეს თურმე. ლეკების ბელადი, ვილაც გალევამ, თითონ ერეკლე მეფეს გადმოეგლო ცხენიდან.

— აი, დიდება შენდა ღმერთო!.. წამოიძახა ზურაბამ, — ე ჩვენ სოფელში რო გალევაშვილები არიან, იქნება იმ ბელადის შთამომავლები იყვნენ?

— არა, შვილო, — უპასუხა მოხუცებულმა, — როცა მტრის წინამძღვრები ტყვეებათ მოჰყვებოდნენ ხოლმე და ქრისტიანობას იღებდნენ, ჩვენი მეფეები კეთილშობილებასა, ყმასა და მამულს აძლევდნენ თურმე... ეს ჩვენი გალევაშვილები კი გლეხები არიან... გამიგონია: მაგათ ერთი ბოროტი და მოუსვენარი პაპა ჰყოლიათ... ამ კაცისთვის მეტ-სახელად „გალევა ლეკი“ დაერქმიათ: მერე იმის შვილებზედაც გადმოსულა ეს სახელი... მაგათი ნამდვილი გვარი თითისტარაშვილია. ეს ნამდვილი გვარი დავიწყებას მისცემია და მეტისახელი კი გვარად გადაჰქცევიათ...

— მერე, ბერუა, მერე? ქვევრს როგორღა დარქმევია ერეკლე მეფის სახელი?. მოვაგონე მე.

— ჰო, დიახ!. იმას მოგახსენებდით.. ლეკები რო სულ ამოეხოცათ, დიდ ბატონს ეთხოვა მეფისათვის და სადილათ დაეპატიჟნა... ამ მუხის ქვეშ გაეშალათ სუფრა.. აგერა აიმ ქვაზე იჯდა თურმე ნეფ ერეკლე... მოხუცებული მიტრიალდა უკან და ხელი გაიშვირა ერთი გათლილი ქვისაკენ. მე წამოვდექ, მივედი ამ ქვასთან და დავათვალიერე. მუხის შიგ ძირში ორ მის ვეებერთელა ფესვებს ზურგი ჰქონდათ მიწის ზემოთ ამოშვერილი. ამ ფესვებ შუა, ვინ იცის როდის, ჩაუდვიათ სუფთად გათლილი ოთხკუთხი, ლურჯი მაგარი კლდის ქვა. ფესვები გაზდილან, მძლავრად შემოხვევიან ქვასა, თითქო ნდომებიათ მისი დაფშვნეტა, მაგრამ უკანასკნელიც გასჯიუტებია, დასდგომია მაგრა და პირიქით თვით შემჯდარა იმ ფესვების კანსა და ხორცში. ამ ჟამად ისეა გამაგრებული მათ შორის, რომ მცირეოდენ საქრახობასაც კი ვერ უზამთ, მთელი გუთნეულიც რომ მოუბათ..

— დიახ, ჩემო ბატონო, — განაგრძო კვალად მოხუცებულმა, როდესაც დავბრუნდი სუფრასთან: — სადილზე ამ ქვევრის ღვინო მიირთვა თურმე ნეფ ერეკლემ და ძიელ მოიწონა. ამ დროდან მოხსენებულ ქვევრს იმ კურთხეულის სახელი დარქმევია.

— მაშ, სჩანს, ბერუა, ეს ვენახი შემდეგ გიყიდნია იმ დიდი ბატონის მემკვიდრეებისაგან?.

— დიახ, დიახ!.. ეს ვენახი, ერთი სამოციოდე დღის სახნავ-სათესი მამული, ცოტაოდენი ტყე და საძოვარი მაგათგანა მაქვს ნაყიდი. ღმერთმა ააშენო!.. ერთი ოთხიოდე დღის კარგი ნაფუზარი დიდმა ქალბატონმა მაჩუქა. ამ მიწაში ეხლა მშვენიერი ვენახი მაქვს გაშენებული. შარშან ერთი ვილაც აღუკანტი მოიყვანეს ამ ჩემმა ბედოვლათმა ბატონიშვილებმა, იმ ვენახს შემოუარეს, მერე მე დამიბარეს და მითხრეს: ეს ვენახი უნდა ჩვენ დავგიბრუნო, თორემ გიჩივლებთ და წაგართმევთო. მე, რასაკერვლია, უარი ვუთხარი. მაშინ ი აღუკანტმა მკითხა: რა საბუთის ძალით გიჭირამს ეგ მამულიო?. მისამარას ნებაყოფლობით აიღე მაგ მამულზე ხელიო, თორემ საჩივრამდე თუ მიდგა საქმე, მთლად შენს მამულზე გიჩივლებთ და საერთოდ ყველაღან ხელს დაგაბავინებთო. არც ამ მუქარას შევეუშინდი.

— მთელი ოცდა ათი წელიწადი ვიყავი მაგათსა მოურავათა, — განაგრძო კვალად ბერიკაცმა ცოტაოდენი სიხუმის შემდეგ: — იქნება კიდევაც დავრჩენილიყავ, მაგრამ, რაკი დიდი ბატონი გარდაიცვალა და ეგ უბედური ბედოვლათები სახლში დაბრუნდნენ, ყველაფერი უკულმა დატრიალდა მაგათ ოჯახში... იმასაც დიდი ვალი დარჩა და ახლა მაგათ უმატეს და უმატეს.. ქალაქში რაც კი რამ სასახლეები და ბაღები ჰქონდათ, სულ ვალში დაეყიდათ. მერე აქაურ მამულებს მიჰყვეს ხელი.. ძვირფასი მთა და ბარი ნახევარ ფასად ჰყარეს აქეთ-იქითა. ბევრი ვეჩიინე, ბევრი ვარიგე, მაგრამ ჩემი ერთგულობისათვის მუქარისა და უშვერი ლანძღვა-გინების მეტს ვერავერს ვიღებდი... ავდექი მეცა და დავანებე თავი. ოჯახი

იღუპებოდა და მე რილასთვის უნდა გავჩერებულიყავ იქა... ფული მქონდა შეგროვილი, ღმერთმა ხომ იცის, ალალ-მართლათა... და ამ ფულით შევიძინე მაგათგან ის მამულები, რომელიც წელან მოგახსენევით. არა მგონია, რომ ღმერთმა ეს ცოდვით ჩამითვალოს!.. ათასი გარეშენი, ცხრამთის იქიდან გადმოთრეულები ყიდულობდნენ მაგათ მამულსა და ჩემზე ხომ უფრო უპრიანი იყო...

— მამა ჩემო, მოდი მაგ ლაპარაკს თავი დავანებოთ, სტუმარმა არ მოგვიწყინოს;— დაიძახა ზაქარამ... აი ქვევრიც მოხდილია და აბა ერთი დასქაშნიკეთ ცივცივი ღვინოი... ამ სიტყვებთან ერთად სველ-სველი ჩარექაც გაუწოდა ტოლუმბაშსა...

მოხუცებული დაფაცურდა, თითქო შერცხვა გაბმული ლაპარაკისაო. ქუდი მოიხადა და ხელსახოცი თუბლიდან ოფლი მოიწმინდა; მერმე გაშვერილი ჩარექა ჩამოართვა შვილსა, მთელ სუფრას თვალი გადაავლო, პირჯვარი გადიწერა და წარმოსთქვა:

— ღმერთო მალალო და პატიოსანო წმინდაო გიორგი, ღვთის მშობელო დედავ და პეტრეპავლობის მადლო და ძალო!... თქვენ იყავით შემწე-მთარველი მთელი საქრისტიანოსი, ჩემი ოჯახის, ჩემი სტუმრისა... შეიწყალეთ ჩვენი მამაპაპანი, ყველანი, ვისაც ამ ვენახში უმუშავნია; ვისაც ეს ქვევრი ჩაუგდია და ამ ქვევრის ღვინო გულის წმინდით დაუღვავია!.. დალია, და მერე მე გადმომცა სველი ჩარექა. მეც მოკლეთ გავიმეორე ტოლუმბაშის სადღეგრძელო, დავლიე და გადავეც ზურაბას. ზურაბამ ჩარექა გადასცა ზაქარასა. უკანასკნელმა აამსო ჩარექა და მიაართვა ისევ მოხუცებულს. ქალებმა და ახალგაზდა—წვრილფეხობამ პატარა ყანწებით დალიეს. ბერუამ ახლა ჩემი სადღეგრძელო დალია, ჩარექა ზურაბას გადასცა და მხიარულად დაიძახა:

— აბა, კატო, შვილო... ერთი მრავაყამიე დაიძახე... შენებური მრავაყამიე, შვილო!

ჰაერში გაისმა ნაზი მაღალი ხმა ზურაბას უფროსი, გასათხოვარი ქალისა. მიძახილი უთხრა იორდანემ, ზაქარას მეორე ბიჭმა... სხვებმა დააგუგუნეს ბანი. ჩინებულმა ქართლურმა მრავალჯამიემ იწყო მოხდენილად, ხმა შეწყობილად გრიალი. ემხში შესულ გასათხოვარ ახალგაზდა ქალს ფუნთუშა ლამაზი ლოყები თურაშაული ვაშლივით დაებროწა; კუნაპეტივით შავი თვალები სიცოცხლის ნაბერწყლებით ავესო. ბანმა თავგამოდებით ძლიერად დაიგუგუნა, მაგრამ მთქმელიც არ ჩამორჩა უკანა: ზარივით წკრიალა ხმა ემხიანად მოეფინა ძირს სუფრას, ზემოთ სურნელოვან გაკრიალებულ ჰაერსა და მაღლა, მუხის უთვალავ ყლორტებსა და ფოთლებ შორის იწყო ტრიალი. ამ ხმაზე გაღვიძებულმა ნიავმა თავისი პაწია ფრთები გაშალა, აქეთ-იქით მარდათ გაისრიალა, მწვანე ხასხასა ფოთლებს ფთხილად შეეხო და ნაზი შრიალი დააწყებინა. ეს შრიალი ფიანდაზათ გადღეშალა წინ ლამაზი მომღერლის ხმასა. სულიერი და უსულო ბუნება ერთმანეთს გადაეხვივნენ და შეერთებულის ძალით თავიანთ გარეშემო უმაღლესი სიტკბოება და კმაყოფილება მოჰფინეს.

სიამოვნებით აღტაცებულმა ბერიკაცმა ჩაახველა, ხმა ამოიწმინდა, ზურაბას გადახედა და, მართალია ცოტა დანერგულის, მაგრამ ჯერ კიდევ მაღალის და ვაჟკაცურის ხმით შემოსძახა ხეური. ზურაბამ დასძახა. ბანმა ხელახლა იწყო გუგუნი. მოხუცებული გამხიარულდა, წელში გასწორდა, ყმაწილკაცობა მოიგონა და ძველებურად დასქყვილა თავის უფროს შვილსა, დასქყვილა და ჩააკრიალა:

„ქნის ხეველები შეითქვნენ:
გარდვიქცეთ მტკიცე ძმანიო!.
ჩაუხტეთ მუხრანბატონსა,
თავს დავაქციოთ ბანიო;
შეუხტეთ, გამოვიტანოთ
თვალ-მარგალიტი, ლალიო...
მოვტაცოთ, წამოვიყვანოთ
თვალუყუყუნ თეთრი ქალიო.

ხევურს მოჰყვა სუფრული, შემდეგ სთქვეს ძველი ქართული სიმღერები: ყურშაო, ჩანგურო და სხვანი. ბოლოს წამოვიშალენით სუფრიდან და დავაბით ფერხული. აქ პირველს ამბობდნენ ზურაბასი და ზაქარას უფროსი ბიჭები. მამა-პაპის გავლენა ცხადათ ეტყობოდა მათ საუცხოვო ხმასა და კილოს! ფერხულს, როგორც ჩვეულებაა, მოჰყვა მოხდენილი, ცოცხალი ცანგალა, რომლის დროსაც ამათმა გოგო-ბიჭებმა კაი ხანს სცეკვეს და ურბინეს ლეკური.

V

გათავდა სადილი, ალაგდა სუფრა. ქალები და წვრილფეხობა ვენახიდან გავიდნენ. ჩდილ ქვეშ რბილ და სურნელოვან მწვანე ბალახზე წამოვწექით დანარჩენნი, ესე იგი ბერუა თავისი ორი შვილით, მე და სამი ახალგაზდა საქორწილო ბიჭები: იორდანე, სვიმონა და დათიკა. ესენი ხშირად დგებოდნენ ფეხზე და სველი ჩარექით მოჰქონდათ ჩვენთან ცივ-ცივი წითელი ღვინო. როცა ჩარექა ჩემთან მოვიდა, მე ხელმეორედ ვისურვევ ერთობა ძველი ოჯახისა და მოკლედ, ორიოდ სიტყვით, განვმარტე—რა ვნება და დიდი ზარალი მოაქვს გაყრა-გაყოფას, რომელიც ასე ხშირდება აწინდელ საქართველოში. ამ სიტყვებს ბერუა გულის-ხმიერებით უგდებდა ყურსა; ერე წამს კიდევ შევამჩნიე, რომ მის გონივრულ ჩაფიქრებულ სახეს რაღაც მოსალოდნელმა შიშის შავმა ღრუბელმა გადაურბინა, მაგრამ ბერიკაცმა დაუბატიყებელი სტუმარი მალე მოიშორა თავიდან, იმედიანად გასწორდა წელში და მტკიცედ წარმოსთქვა:

— ფიქრი არ არის! სინამ მე და ე ჩემი შვილები ცოცხლები ვართ, ჩვენს ოჯახს არა დაუშავდება—რა. როცა ჩვენ აღარ ვიქნებით, დანარჩენთ უნდა იზრუნონ მისთვის. მათ სულსა და სინიდისს მოეკითხებათ, თუ ამ ოჯახს რაიმე ზიანი მოუვიდა.

— საქორწილო ბიჭები რამდენი გყავთ, ბერუა? წელსი დავეკითხე მე.

სახლი
 ბ. ბლითოვა
 БИБЛИОТКА
 1927

ბერიკაცი ცოტა ჩაფიქრდა, დინჯად გაიღიმა და მიპასუხა:

— მიგიხვდი, შეილო, მიგიხვდი მაგ საკითხის აზრსა!.. საქორწილო ბიჭები აი ესენი არიან!.. და ხელი გაიშვირა იქ მყოფ ყმაწვილ ბიჭებისაკენ. სამი ქორწილი მოხდება წელს ჩვენ ოჯახში, სამი ახალი უცხო შვილი შეემატება მას. როგორ შევხვდებით, როგორ მოვურიგდებით და გავიტანთ ერთმანეთს, ამაზე ბევრჯერ ჩაფიქრებულვარ. და ყოველ ამგვარ შემთხვევაში ნუგეშათ ორი რამ ამიჩნდება ხოლმე: პირველი ის გახლამთ, რომ ჩემი ოჯახის საფუძველი კარგა მაგრა დგას. ოჯახი მომეტებულად მაშინ ირყევა, როცა ნაკლებებულება და სიღარიბე ეპარება; როცა საქმელ-სასმელი ისე შემცირდება, რომ ერთ ლუკმა პურს ორი და სამი პირი წაეტანება. ჩემ სახლ-კარს, ღვთის მადლით, ამ მხრიდან საფრთხე არ მოელოის: ას დღიურზე მეტი სახნაფ-სათესი მამული გვაქვს; დაუმატოთ ამას ორი დიდი, ჩინებული ვენახი... ახლა ცოტაოდენი ფულიც გვიჭყავის დარღუბლის კიდობანში!.. მეორე ხიფათი ჩემს ოჯახს ახალი რძლებისაგან მოვლით. თუ ღმერთმა ინება და ჩვენი შესაფერი რძლები შეგვხვდნენ, ხომ კარგი; თუ არა-და, მაშინ საქმეს სხვანაირად უნდა მოვლა, სხვა წამლის ხმარება იქნება საჭირო! ხომ იცით, ბიჭებო, ის წამალი?... გასძახა ბერუამ შვილი-შვილებს.

— რომელ წამალს ანზობ, პაპა, რომელსა?... გაისმა რამდენიმე ხმა.

— პაპაი, თქვე ცულლუტებო, თქვენა!.. დაგავიწყდათ განა?... იმ წამალს ვანზობ, რომელიც თქვენმა მამებმა მიართვეს თავიანთ ახლად მოყვანილ ცოლებს... ახლა?... მიხვდით თუ არა?..

— მივხვდით, მივხვდით!.. სიცილით დაიძახეს ბიჭებმა. ზურაბასა და ზაქარასაც პირღიმილი გადეთინათ.

— თუ საიდუმლო არაფერია, შეიძლება მეც შევიტყო ი თქვენი, როგორცა სჩანს, უებარი წამლის ამბავი?... შევეკითხე ოჯახის უფროსს.

— რატომ, შვილო, რატომ!.. — წარმოსთქვა უკანასკნელმა, — საიდუმლო აქ არაფერია... პირიქით, სასარგებლო საქმე, რაც უფრო განხიანდება, ის უფრო კარგია! ბევრჯელ მითქვამს ეს ანბავი და დღესაც, რატომ, მოგახსენებთ. ბერუა წამოჯდა, საბაასოთ მოემზადა...

— ბიჭო, დათიკა, — დაიძახა მან, — მოდი ერთი ჩარეკა ღვინო მომიტანე, ყელი როგორღაც ამომეხრანწა... დათიკამ საჩქაროზე აასრულა ბძანება მოხუცებულისა. ამან დალია, დაგვალეგინა და მერმე იწყო.

VI

ერთ წელიწადს ამ ჩემმა ზურაბამ მოიყვანა ცოლი, მეორე წელიწადს ზაქარამა. ამნაირად, თითქმის ერთსა და იმავე დროს ორი უცხო შვილი დატრიალდა ჩვენს ოჯახში. წინაპირველად ეს ორი ახალგაზდა ქალი როგორღაც ვერ მორიგდნენ ერთმანეთში. ნაცვლად ერთობისა და სიყვარულისა, ისინი გამოუქნელ მოზვრებივით იწევდნენ აქეთ-იქით. ერთხელ, დიდ შაბათ საღამოს, — შეგეწიოთ წმინდა აღდგომის მადლი!.. — მე და ამ ჩემმა შვილებმა ჩავიცვით ახალი ტანისამოსი, ჩავიწყეთ ჯიბეში ოროლი წითელი კვერცხი, კალმუხის ბუხრის ქუდებში თითო კელეპტარი ჩავირქეთ და გავწიეთ საყდრისაკენ. დაკლოლი ინდოური, ყვერულები და დედლები გასაკეთებლად და მოსახარშათ ჩავაბარეთ ქალებსა და ვუთხარით: აბა, ქალებო, დაამზადეთ ყველა ეს და მერმე თქვენც წამოღით ეკლესიაში... ქვევრს კი თითონ ჩვენ მოვხდითო. გავედით სახლიდან. მთელი კარმიდამო ჩვენი საყდრისა დღესავით იყო განათებული. ყმაწვილ ბიჭებს ქალიდან მოეტანათ დიდრონი დიდრონი ხმელი კუნძები, მიეწყოთ ერთმანეთზე და წაეკიდებინათ ცეცხლი. ცეცხლის ალი სისწრაფით მოსდებოდა ამ კუნძებს და სასიამოვნო გუზგუზით ღაღღადებდა წითლადა. ნაადრევი გაზაფხულის ცივი ღამე იყო. ახლო-მახლო მთებზე ჯერ კიდევ არ იყო თოვლი სრულიად გამდნარი, ამის

გამო აქედან კარგა საგრძნობელი სიცივის სუსხი მოდიოდა. მოწმენდილ ცაზე სავსე, გაბადრული მთვარე იდგა, ბედნიერ საქრისტიანოს ისეთის კმაყოფილებით გადმოსცქეროდა, რომ გეგონებოდათ, ისიც და მისი პაწია შვილებიც—ვარსკვლავებიც—ქრისტეს აღდგომას დღესასწაულობენო. ამ მიზეზების გამო იმ ღამეს სიცივე კარგა ლაზათიანად იკბინებოდა, ამიტომ ცეცხლი ჯერ კიდევ გემრიელი იყო. დართული, სიხარულით გატკრცილებული გოგო-ბიჭები რამდენსამე რიგათ შემოხვეოდნენ ამ მღვვების ჭიაკოკონას, უკრამდნენ დაირასა და მუზიკას და მარდის ცქრიალით უვლიდნენ ლეკურსა. მივედით ჩვენცა. მთელი სოფლის მცხოვრებელთ აქ მოეყარათ თავი. ღრმად მოხუცებული, თმა-თეთრა ბერიკაცები, შუა ხანში შესული, ჯანითა და ღონით სავსე ვაჟკაცები და ახლად წვერ-ულვამ აკოკრებული სანეფო ბიჭები ერთმანერთში არეულიყვნენ. მოთამაშე გოგო-ბიჭებს სალტასავით შემოვერტყით გარეშემო და გავებით ძველენური, მამაპაპური ფერხული. მე მაშინ ჯერ კიდევ კაი ჯავარზე ვიყავი; ამოვანხველე, ამოვიწმინდე ყელი და შემოვძახე: წმინდა გიორგი ცხოველო, ცხოველო!.. ჩემ პირდაპირ ფერხულში იდგა ოთხმოცი წლის ბერიკაცი თევდორე ნიჩბიტაშვილი. გაიგონა თუ არა, ბატონო, ჩემი ხმა, ამ მოხუცებულს რაღაც დაემართა: სახე, თვალები გაუბრწყინდა, წელში გასწორდა, თავი აიღო მაღლა და დამძახა: შენ სალოცავად მოველო, მოველო!.. იმ ბრწყინვალე დღესასწაულსა ვფიცამ, რომ დღესაც კი ჟრუანტელი მივლის ძარღვებში, როცა ი დალოცვილის ხმა მამაგონდება. იმ ხელა ბერიკაცმა ი'ე დაიჭექა, როგორც მე-ხმა. წინაპირველად თითქო ყველანი შეეკრთით!.. ყველამ კარგათ ვიცოდით, რომ თევდორე ერთ დროს განთქმული მომღერალი იყო; მაგრამ მას შემდეგ, რაც ერთხელ, ნადირობის დროს, უცაბედათ კაცი შემოაკვდა, მისი სიმღერა აღარავის გაგვეგონა. ესე გაატარა თითქმის ოცი წელიწადი, და გვეგონა, რომ თევდორეს სიმღერა დაავიწყდა და ხმაც წაერთვაო. მაგრამ დაილოცოს ღვთის სამართალი! რაც კი

ნამდვილად იმისაგან ჰქონია კაცს მიცემული, ის ადვილათ აღარ წართმევია!.. მცირე ხნის შეკროთმას მალე მოჰყვა საერთო აღტაცება. ბანმა ისეთის ძლიერებით დაიგრილა, თითქო მთა და ბარი ირყევიაო. მე ბევრით უნცროსი ვიყავ თევდორეზე, ამიტომ თავი გამოვიდე, შემოვიკრიბე ძალა და დავკვივლე: შელონებულსა ჩემ გულსა, ჩემ გულსა!.. „შენი ჭირიმიე, ბიჭო ბერუა, შენი“.. დამიძახა მოხუცებულმა და უფრო მეტის ძალით შესძახა: შენი წყალობა მოეო, მოეო!.. ოცი, ოცდა ათი კაცის ბანი გრიალებდა, გუგუნებდა და ჩვენც, ამისაგან ფრთებ შესხმულნი, მალლა და მალლა ავდიოდით, ახალგაზდებზე უფრო მეტად ვბუქნავდით, ვკუნტრუშობდით და თანაც სხვა და სხვა კილოზე ვატრიალებდით ხმასა. აქ ბერიკაცი გაჩუმდა, თავი ძირს დახარა და დალონებით გვერდზე გაიქნია ხელი... მერე ჩარექა მოითხოვა, დალია და დაბალის ხმით წარმოსთქვა:

— არა, შეილო, არა!.. ღმერთ ერწმუნე, რომ ბევრში ძველი დრო სჯობდა ახალსა... სადღაა ეხლა ესეთი დროს გატარება!.. ამნაირად მიგებება ბწყინვალე დღესასწაულისა?.. ან სადღა არიან ამ ჩვენ დროში მოხუც თევდორესთანა, დიდ-დედა დარეჯანასთანა, ან თუნდა ზედადგრიანთ ტეტისათანა ადამიანები?.. მღევები იყვნენ, მღევები ის დალოცვილის შეილები... ღვთის წინაშე, დროც კი ისეთი იყო მაშინა... ხალხი თითონ ზრუნამდა თავის თავზე... თავადი, აზნაური, ღვდელი, ერი — ყველანი დღე და ღამ იარალში ისხდნენ და გამწარებით ებრძოდნენ მტერსა... ეს გამუდმებული ბრძოლა, თავ-გამოდება გმირებსა, ჰბადამდა, ვაჟკაცებსა ზდიდა... ეხლა? ეხლა საყოველთაო სამსახური აღარაფრისა გვაქს, ამიტომ დაკარგულია ერთობაცა, სიყვარულიცა, ერთმანეთის გატანაცა... ყველანი ცალ-ცალკე გავრბივართ. ყველას ჩვენი საკუთარი თავი გაგვჭირვებია და ამისგამო მხოლოდ ჩვენ თავზე ვზრუნავთ. გმირები და ვაჟკაცები ქონდრის კაცუნებათ გადაიქცნენ!..

— არა, მამაჩემო,—სთქვა ზაქარამ და უღვაშზე გადისვა ხელი,—საქმე არც ეგრეა, როგორც შენ ამბობ!.. მოხუცებულმა ჩაიცინა, მერე მიუბრუნდა ზაქარას და უთხრა:

— მე, შვილო, საერთოზე ვლაპარაკობ... თითო-ორი-ლა შეიძლება ეხლაც გამოვიდნენ წარჩინებული ვაჟკაცები, მაგრამ ორიოდ-სამი რა ანგარიშში ჩასაგდება, როცა მთელ ქვეყანაზე ლაპარაკობ?..

მეც მინდოდა მეთქვა რამე მოხუცის შეხედულობის წინააღმდეგ, მაგრამ, ცოტაოდენი ფიქრის შემდეგ, უკან დავდექ-ბერიკაცი ძველ დროს აქებდა, იმ გარემოებათა და ვითარებასა, რომელთა განხორციელება თვითონ იყო... ასეთ შემთხვევაში დაწყნარებული ბაასი შეუძლებელიც არის და უსარგებლოცა!..

VII

ბერუამ კვალად ჩამოგვიტარა თავისი ჩარევა და შემდეგ იწყო გაგრძელება შეწყვეტილი ამბისა: ფერხულს, როგორც წესია, მოჰყვა ცანგალა. ამდროს ქალებიც წამოდნენ წინა. შეღერებულმა გოგო-ბიჭებმა იწყეს ცეკვა-თამაში. უცებ ქალების მხრიდან საცეკვაო წრეში გამოვიდა ლაზათიანად ჩაცმულ-დახურული მოხუცი დარეჯანა. ეს დედაბერი თევდორეზე თუ არ უფროსი, უნცროსი მაინც არასოდეს არ იქნებოდა. ღმერთმა აცხონოს!.. მთელს ამ ჩვენს მხარეში ის იყო ბებიაცა და ექიმიც. შე მგონია, რომ ღვთის საწყენ სიტყვათ არავინ ჩამომართმევს, რომ ხმა მალლა ვალიარო: ის ცხონებული უფრო კარგათა გვწამლობდა, სინამეხიანდელი განათლებული დოქტორები. დიდი-დედა დარეჯანა ყოველ დღე და ყოველ წამს ჩვენში ტრიალებდა, ყველას კარგად გვიცნობდა. რა გვრგებდა, რა იყო ჩვენი მაწყინარი, როგორი თვისებისა და ხასიათისანი ვიყავით, ყველა ეს კარგათა ჰქონდა შესწავლილი და დახსომებული. ავადმყოფი ისე მიდიოდა იმასთან, რომ არც გული უკანკალებდა,

არც თავრეტი ესხმოდა და ყველაფერი ავიწყდებოდა შიშისაგან. ეხლანდელი დოხტურები სწორედ ნაჩაღნიკებსა ჰგვანან... შარშან წელის ტკივილი დამჩემდა. ვითმინე, სინამ ძიელ არ შემაწუხა, მერე კი ავდექი და წავედი დოხტურთან. შევედი თუ არა საავადმყოფოში, ფერშალმა უკანვე გამომაგდო, თანაც ისეთი დამკვივლა, რომლის მსგავსი პრისტავისაგანაც არ ვამიგონია. ფეხები მტვრიანი გაქვს და გაიწმინდეო. ავასრულე მისი ბრძანება და მერე ისევ უკანვე შევედი... პატარა ხანს უკან გააღეს მეორე ოთახის კარები და შემიყვანეს დოხტურთან. სკამზე იჯდა გადაწოლილი, თვალებზე სათვალეები აეფარებინა და ისე გამოიბღვირებოდა, როგორც მგელი. სტოლზედაც რაღაც გაპრიალებული დანები, ჩაქუჩები, სხვა და სხვა ფერის ქაღალდები და წამლები დავინახე. გეფიცებით ღმერთსა, რომ ამხელა კაცი შევმინდი: გულმა ძალზე დამიწყო ჩაქუჩივით ცემა... რა გტკივაო?.. დამიძახა რუსულად დოხტურმა... ამიხსნეს იმის ნათქვამი, მაგრამ ისე ვიყავ გადარეული, რომ წელის მაგივრად გული წამოვიძახე. საჩქაროზე გადამხადეს გული. მოვიდა ახლო დოხტური და, გულის ცემა რო დაინახა, რაღაც წაიბზუკუნა. შორიდან ყური მამადო გულზე და მერე მითხრა: არც არაყი, არც ღვინო აღარ დალიოვო... გვერდაზე ფეხით არ ახვიდეო, ბევრი არ იმუშაო, არ გაჯავრდეო, თორემ გული ისე გაქვს დაზიანებული, რომ, თუ ესენი არ შეასრულე, მალე მოკვდებიო... წამალიც მამცეს პატარა შუშითა. ის შუშა იმავე საავადმყოფოს კედელს მივანარცხე, შევჯექი ცხენზე და წამოველ სახლში. ერთი კვირის შემდეგ თავის თავად გამიარა წელის ტკივილმა. ეხლა რამდენსაც ღვინოს და არაყს დავლევ ხოლმე, იმდენ ჩვენებურ ლოცვა-კურთხევას ვუგზავნი იმ ვაჟბატონებს. მერწმუნეთ, რომ ჩვენ დარეჯანას ესეთი სულელური შეცდომა არას დროს არ მოუვიდოდა. ის ცხონებული ხომ კარგათ გვიცნობდა, მაგრამ სინამ ავადმყოფს დაწვრილებით არ გამოჰკითხავდა, არ გაშინჯავდა, წამალს ერთ კაპლსაც არ მისცემდა. ამასთანავე იყო ჩინებული, ჭირსა და ლხინში ნათე-

საურად გამოსადგეი, გამოცდილი ადამიანი. ვგონებ, როგორც აქ, ჩვენში, ისე რამდენსამე ახლო-მახლო სოფლებში ისეთი არავინ მოიპოვებოდა, რომელზედაც ამ პატროსან ადამიანს რაიმე სიკეთე, ამაგი არა ჰქონოდა დათესილი. ამიტომაც ყველას უყვარდა ისა და ყველანი—დიდი თუ პატარა, ქალი თუ კაცი,—მას ეძახოდნენ „დიდი-დედა დარეჯანასა“. აი სწორეთ ამ ბებრუცუნა დარეჯანამ გაიძრო ფეხიდან ქოშები, ქათიბი გაისწორა, გაშალა ხელები და კოხტად ყელმოღერებულმა მარდათ დაუარა ლეკური. მის გამოთამაშებას მოჰყვა საერთო მხიარულება; ცანგალა გაცოცხლდა, ტაში გაძლიერდა. უცებ შესდგა ჩვენი დარბაისელი მოლექურე და ვილასაც მძიმედ დაუკრა თავი. მივიხედე იქით და დავინახე ზედადგრიანთ ტეტია. ტეტიაც კარგა ხნიერი ბერიკაცი იყო: სამოცდა ათს მიტანებული იქნებოდა. ტანდაბალი, ძვალ სხვილი და ძარღვიანი კაცი იყო. ხშირი ქალარა წარბები მუდამ მრისხანებით ჰქონდა შეკრული. გაღიმებულს ძნელათ თუ დაინახავდა მას ადამიანი. სიარული იცოდა დინჯი, აუჩქარებელი. ლაპარაკის დროს დიდი, მორგვისოდენა თავი მუდამ ძირს ჰქონდა დახრილი და იქიდან ისე გამოიბღვირებოდნენ მისი თვალები, თითქო მთელს ქვეყნიერობას საშინელ დასჯას უპირებს მათი პატრონიო. სოფელში ის ყველას ეჯავრებოდა. ტეტია რომ სუსტი, უღონო კაცი ყოფილიყო, ეჭვი არ უნდა, ამ სიძულვილის გამოაშკარავებას სოფელი არ დაუგვიანებდა: სისაცილოთ აიგდებდა და უსაქმო გოგო-ბიჭებისაგან მოსვენება აღარ ექნებოდა. მაგრამ დღეს ვის ება თავი ცოცხალი, რომ მისთვის გაებედნა რამე?!. ამაზედ ღონიერი, უშიშარი და გამბედავი ადამიანი იმ ძველ დროშიაც კი არავინ არ მინახავს. სამოცი წლის კაცმა ბარე სამჯერ გაითხოვა ქიდაობაში ხიზაბარელი. სახელოვანი ფალავანი მოერიდა. სადღაც ეწვნია მისი მღვეური ღონე და მას აქეთ „შორ და მშვიდობით“ არჩევდა მასთან საქმის და ჭერასა. ამისთანა დევგმირი კაცისა, რაღა თქმა უნდა, არა თუ ქალებსა და ახალგაზღობას, დიდ კაცებსაც კი გვეწინო-

და: მომავალი რომ დაგვენახა, გზას ავუქცევდიო ხოლმე, ლაპარაკისა და მუშაობის დროს ვერიდებოდდი. სამუდამოთ უცოლ-შვილოთ დარჩენილი, დედაკაცებს ზიზღით უცქეროდა. საზოგადოთ სასმელი ეჯავრებოდა, მაგრამ თუ როგორმე მოხდებოდა და ჯიბრით დაიწყებდა სმას, ორ-სამ თუნგ ღვინოს ისე გადაყლაპამდა, თითქო აქ არაფერი ანბავიაო.. ლხინი, ყოველნაირი დროს გატარება ჭირივით ეჯავრებოდა; მაგრამ იმ აღდგომა ღამეს ისიც მოსულიყო საყდრის კარებზე, ისიც გაეტაცა საერთო მხიარულებასა და წარბ გაშლილი ჩამდგარიყო ხალხში. როცა მის წინ დიდი-ღედა დარეჯანა შესდგა და თავის დაკვრით სათამაშოთ გაითხოვა, მან ჯერ მთელი სახით გაიღიმა, მერე გაჯავრებით ჩაიქნია ცალი ხელი და გადასდგა წინ რამდენიმე ნაბიჯი. შესწყდა უცებ ცანგალა, შესდგა ტაშისცემა, ჩამოვარდა სამარისებური სიჩუმე: მთელმა იქ მოსულმა ხალხმა სული განაბა.

— რას გაჩუმდით ხალხო?.. დაიძახა მოხუცებულმა დარეჯანამ, — გააჩაღეთ ცანგალა, დაუკარით ტაში!.. ამ დაძახებამ გამოაფხიზლა ხალხი; საჩქაროზე გაისმა სიმღერა, მას მოჰყვა ტაში. დარეჯანამ დაურბინა, მას გაჰყვა ტეტია. მოხუცი დედაბერი სუმბუქ პეპელასავით მარდათ დახტოდა, ტეტია-კი ძლივს ამოძრავებდა თავის ღონიერ და ტლანქ ფეხებსა. ერთ აღგილზე შეჩერდა და დათუნისავით უშნო-ულაზათოდ იწყო ყუნცული.

— არიქა, დიდი-ღედა, — იძახოდა აქეთ-იქიდან ახალგაზღობა; — ყოჩაღათ დაუარე, ყოჩაღათ, დიდი-ღედა... ტეტიაშ არ გაჯობოს!...

— არიქა, შენი ჭირიმე, ტეტია!.. ყვიროდნენ მეორე მხრივ გაყმაწვილებული ბერიკაცები... მარდათ დაუარე... არ შეგვარცხვინო!! შენებურად, ერთი შენებურად დაჰკა მაგრა ფეხი, შეკრთი და შეიკუნტრუშე!.. ერთი ქართული ანდაზა ანბობს: „შეაქეს მურია და შეაჭამეს მგლებსა“-ო. ჩვენ საწყალ ტეტიასაც სწოდედ ამ მურიას საქმე დაემართა. ჩვენმა ძახილმა წააქეზა, გააბრიყვა. მართლა დაჰკრა ღონივრად

დედა-მიწას ფეხი და, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, ისკუპა, ძირს დაშვების დროს როგორღაც უცაბედათ ფეხი ფეხს წამოიკრა და უცებ ამოდენა ხალხში აგუზგუზებულ ცეცხლის წინ გულადმა კი გაიშხლართა! მაყურებელთ აქამომდეც ძლივს ეჭირათ სული კბილითა, ახლა კი ველარ შეიკავეს თავი: წასკდათ გულიანი სიცილი და ხარხარ-კისკისით გაიფანტნენ აქეთ-იქითა. ჩვენი შერცხვენილი მოლექურე კი ნელ-ნელა წამოდგა ფეხზე, ერთი მგელივით დააკრაჭუნა კბილები და, რაკი ახლო-მახლო ველარავის მოჰკრა თვალი, ძუძუნძულით გასწია შინისკენა.

VIII

ესე მხიარულად—სიმღერასა და ცეკვაში, სიცილსა და ხუმრობაში გავატარეთ მთელი ის ღამე. ტრედის ფრად რომ ინათლა, მღვდელ-დიაკვანიც მობძრანდნენ და გაისმა ზარის წკრიალიცა. უფრო ხნეირი, დარბაისელი ხალხი გავყევით მათ და შევედით საყდარში. მცირე ხნის შემდეგ შემოსილი მღვდელი გამოვიდა ტრაპეზიდან, აიღო ერთი დიდი ძველი ვერცხლის ჯვარი, რომელიც მეფეების დროს სალაშქროდ გასულ ჯარს მიუძღოდა ხოლმე წინა, დაუძახა თევდორეს და იმას მიასვენა გულზედა; მერმე მე დამიქნია თავი, მომცა წმიდი გიორგის, ძვირფასი თვლებით შექედილი, ხატი და დამაყენა თევდორეს გვერდზე. შემდეგ სხვებს, ჩვენი ხნის კაცებს, დაუძახა და ამათაც ყველას თითო ხატი მისცა. ავანთეთ კელაპტრები და გამოვედით კარზე. აქ დაგვხვდა მთელი ჩვენი სოფლის დიდი თუ პატარა, ამათაც ყველას ანთებული სანთლები ეჭირათ ხელში. ქუდები მოეხადათ და მხიარულის მოკრძალებით შემოსცქეროდნენ წმინდა, სასწაულთ-მომქმედ ხატებსა. მშვენიერი მაღალი ხმით იწყო გალობა მღვდელმა— „ქრისტე აღსდგა მკვდრეთით, სიკვდილითა სიკვდილის დამთრგუნველი და საფლავების შინათა ცხოვრების მიმნიჭებელი.“ იწყო გალობა და გაგვიძღვა წინ ლიტონიის შემოსა-

ვლელად. ჩვენც მივძახეთ ბანი და ლაღადებით გავყევით უკანა. როდესაც შემოუარეთ საყდარსა და მის კარებ წინ შევჩერდით, მღვდელმა ხმა მალლა დაიძახა: ქრისტე აღსდგა, შვილებო, ქრისტე აღსდგა!.. და ხალხმაც ერთხმით დაიგრილა: ქეშმარიტად აღსდგა, მამაო, ქეშმარიტად!.. და ეს გრიალი მოეფინა მთელ ჩვენ სოფელსა, მის მინდორსა და ველს, მის მთა და ბარსა! დილა იყო მშვენიერი!.. მართალია სიცივე ცოტა იკბინებოდა, მაგრამ ჰაერში ისეთი მყუდროება სუფევდა, რომ ჩვენს ანთებულ კელაპტრებს თავისუფლად გაუდიოდათ გუზგუზი. ცაზე მთვარე აღარა სჩანდა, მაგრამ სამაგიეროდ იგი მოჭედილი იყო ურიცხვი ბედვრიალა ვარსკვლავებითა. პატარაობისას გაგონილი მქონდა, — ვარსკვლავები ანგელოზების ოთახებიაო. თუ ეს მართალია, არა მგონია, რომ იმ ღამეს სამოთხეში კიდევ დარჩენილიყვნენ ანგელოზები! ყველანი ცაზედ გამოსულიყვნენ, დაელოთ თავიანთ ღამაში ოთახის ფანჯრები და მხიარულად იცქირებოდნენ ჩვენსკენა. გლექაკობას ეხლაცა სჯერა და წინად დიდი ბატონისაგანაც გამიგონია, რომ აღდგომა ღამეს, როცა აღამიანები ქვეყანაზე ლიტონიას უფლიან, ცაშიაც მაშინ ანგელოზები ფერხულს აბმენ, უკრავენ ტაშს, გალობენ და თამაშობენო. გამიგონია აგრეთვე, რომ აღდგომა ღამეს ცაზე უმტვერო ქალღმერთთ თეთრი ბატკანი გამოჩნდება ხოლმეო. დიდ-დედა დარეჯანას და მასთან რამდენსამე სხვებსაც ერთხელ კაი ხანს ეცქირათ ესეთი ბატკნისათვის. ანობენ: როცა ეს ბატკანი ღამაზად, გარკვევით სჩანს ცაზე, იმ წელიწადს აუარებელი მოსავალი მოვა ქვეყნიერებაზეო... და თუ მკრთლად გამოჩანს, ისე თითქო ღრუბელშია გახვეულიო, მაშინ უამინდო, უმოსავლო წელიწადი მოვაო... როგორც წესია, სამჯერ შემოვუარეთ ეკლესიას და მერე შევედით შიგნით. როცა წირვის გამოსვლა მოახლოვდა, გამოვიხედე საყდრის კარებიდან და ჩემ ჯალაბს თავით ვანიშნე: — დროა მეთქი. ისიც მაშინვე წავიდა შინა და პატარა ხანს უკან მოიტანა ხონჩა, რომელზედაც ელაგა სამიოდ-ოთხი ღავაში და პურე-

ბი, ერთი თეფში წითლად შეღებილი კვერცხები, მოხარშული ბატკნის ბეჭი, ორი კელაპტარი ცოტაოდენი საკმლითა და ერთი მოზდილი დოქი ღვინითა. გამოვარაფი ეს ხონჩა და ნელნელა გავსწიე სასათლაოსაკენ. სულ ასიოდე ნაბიჯი იქნებოდა იქამდისინ და მთელი ეს გზა სავსე იყო მიმავალ ხალხითა. ამათაც ყველას სავსე ხონჩები ეჭირათ ხელში და ჩემსავით ესენიც თავიანთ მიცვალებულთა საფლავების საკურთხებლად მიდიოდნენ. მივედი ჩემი დედ-მამის საფლავებთან, ავანთე კელაპტრები: ერთი მამის საფლავზე დავამაგრე, მეორე დედისა. ამათ შუაში ჩავდგი ტაბლა-ზედაშე. მოძღვარმაც დიდხანს არ გვალოდინა! ოლარ ჩამოგდებული საცეცხლოურის კმევით მობრძანდა, დასდგა შუა სასათლაოზე და იწყო „ქრისტე აღსდგა“-ს გალობა. როცა გალობა გაათავა, ნაღვლიანად შემოავლო თვალი მთელ სასათლაოსა და მერმე მაღალის, რიხიანის ხმით შესძახა: გარდაცვალებულნო, საფლავსა შინა მდებარენო, გიხაროდენ თქვენცა!.. ქრისტე აღსდგა!.. აღსდგა მაცხოვარი და დაითრგუნა სიკვდილი!.. აღსდგა ქრისტე და დაიქცა ბჭენი ჯოჯოხეთისანი!.. აღსდგებით თქვენცა უკანასკნელსა მას დღესა!.. მღვდლის უკანასკნელ სიტყვებზე მთელს ტანში ყრუანტელმა დამირბინა!.. და როცა ის გაჩუმდა, ვიგრძენ, რომ მთელი სასათლაო შეიკრუა, თითქოს დედა-მიწა ინძრაო. ამავე წამს მომესმა საფლავებიდან ერთი ღონიერი ამოქშენა, სწორეთ ისეთი, როგორც ამოიქშენს ხოლმე ხანგრძლივის ძილის შემდეგ ახლად გამოღვიძებული. რაღაცნაირმა შიშმა და კრძალვამ შეიპყრო მთელი ჩემი ჭკუა-გონება. გაშეშებული ვიდექი და თვალ დაჭყეტილი დავცქეროდი ჩემი მშობლების საფლავებს; დავცქეროდი და მეგონა: აი ან ახლა, ან ახლა გადაიშლება მიწა აქეთ-იქით და საფლავებიდან თავებს ამოჰყოფენ ჩემი საწყალი დედმამა მეთქი... მღვდელმა ყველას სათითაოდ გვიკურთხა საფლავები და მერმე დავბრუნდით ჩვენ ჩვენ სახლებში.

IX

სამივ მამა-შვილები შევედით სახლში. დერეფნიდანვე დაივიძახე ხმა მალლა: ქრისტე აღსდგა!. — ქეშმარიტად აღსდგაო! გვიპასუხა მოწყენილის ხმით მხოლოდ ხორე-შანმა.

— აბა, ერთი პირი გაგვახსნილებინეთ, — წარმოვსთქვი მე... ქალები სადღა არიან?.

— ეხლავე, ეხლავე!. მიპასუხა იმანვე... და იწყო რალაც უხერხულად, აჩქარებით ფუსფუსი: იქ ქვავს შეუკეთა შეშა, თუმცა არავითარი შეკეთება არ უნდოდა; აქ ზედადგარზე გაასწორა ტაფა, რომელიც უამისოთაც სწორე იდგა. ქალები? ქალები, ჩემო ბატონო, მიმხდარიყვნენ აქეთ-იქით კედლების ძირას და, ინდოურივით აფხვერილები, უბღვეროდნენ ერთმანეთს. ჩავხედე ქვაბებს! შიგ მოუხარშავი ინდოურის მეტი ჯერ არაფერი სჩანდა. მეწყინა და გაჯავრებით დავიძახე:

— ეს კაი ანბავია?! აღდგომა დღეს ოჯახში რომ პირის გასახსნილებელი არაფერი გქონდეს, განა ამაზე მეტი უხვირობა კიდევ შეიძლება?. რა ანბავია ესა?.

— რა ვიცი!.. მიპასუხა იმანვე დაღონებით; ამ ჩემ რძლებს ერთმანეთისა რალაც ეწყინათ. შელაპარაკდნენ, თითონაც გაიშხამეს ბედნიერი დღე და მეცა. მერმე გასხდნენ ეგრე აქეთ-იქით და ხელი აღარაფერზე არ წამომახმარეს. მაგათი იმედით არა ვჩქარობდი და როცა მარტოკა დავრჩი, ამაზედ მეტი ველარა მოვასწარი-რა!.

მე შევხედე ჩემ შვილებს. ზურაბა მიუახლოვდა თავის ცოლსა და უთხრა:

— დედაკაცო, ეს რა ანბავია?. რა ეშმაკის ჯორზე შემჯდარხარ ბედნიერ დღესა? რატომ არა შეგიმზადებიათ-რა?.

— მე შენი რძლის მოახლე არ გახლავარ! უპასუხა სოფიომ ბუზღუნით.

— შენ რაღა მოგსვლია, ქალო?. დაუძახა ახლა ზაქარამ თავის ცოლსა, — რატომ ხელი არაფერში არ წაგიშველებია ამ მოხუცებული ადამიანისთვის?.

— ჩემ სამშობლოს აქ, შენი რძლის მოსამსახურეთ როდი გამოვუფხავნივარ!. დაიძახა ახლა ქეთომა... ის ქალბატონივით იჯდეს და მეკი საქმელები ვამზადო?.

— მე უფროსი რძალი ვარ და შენ უნცროსი.. უფროს-უნცროსობის მადლი გაგიწყრეს შენა! — დაიწიკვინა პირველმა.

— ზედ შუაზე რო გაიპატრო, არ გიუფროსებ, არა!. ჩემ სამშობლოსთან გუდა მშიერა მამიშენის ოჯახის სახსენებელიც კი არ არის!. თუ უფროსობაზე მიდგა საქმე, მე უფრო შემშვენის უფროსობა, სინამ შენა.. შეპყვირა მეორემ.

— დაჩუმდით! შემოუტეე ორივეს..

— მე მაგასთან ცხოვრება არ შემიძლიან!. დაიძახა პირველმა.

— არც მე მინდა მაგასთან ცხოვრება!. თუ დღესვე არ გავიყარნით, ხვალვე მე ჩემ გზას მოვნახამ!. მიჰბანა მეორემ.

ხელახლა შეეხედე ჩემ შვილებს. ესენი გააფთრებულ ლომებივით იდგნენ და თავ-თავიანთ ცოლებს შებღვეროდნენ.

— რას იტყვით, ბიჭებო, ამ ანბავზე? შევეკითხე მათ.

ორივე გატრიალდნენ და დერეფნიდან თითო მოქნილი იფნის სახრე შემოიტანეს და მითხრეს:

— აი მაგათი წამალი!.

სწორე მოგახსენოთ, მიამა! მაგრამ ცოტაოდენი ფიქრის შემდეგ სხვა აზრზე დავდექი. სახრეები გამოვართვი და გვერდზე გადავყარე.

— მოდით, დაავლეთ თქვენ თქვენს ცოლებს ხელი და მომყევით უკან, ვუბძანე ჩემ შვილებს. მაშინათვე მივიდნენ, სტაცეს ხელი და თუმცა წინააღმდეგობის გაწევას ცდილობდნენ, მალე იკადრეს მორჩილება. აიყვანეს ხელში და გამომყვნენ უკან. მე გავედი ეზოში, გავადე პურის ამბარი და ვუთხარი ბიჭებს:

— შეპყარეთ აქ ეგ თავლაფიანი ტარტაროზები, ეგენი!.

ორივენი შევაბდანეთ ბნელ ამბარში და გამოვუკეტეთ კარი. მერე შევბრუნდით სახლში, მივეშველენით ჩვენს ბებერ მზარეულს და მალე მოვამზადეთ სანაქებო სადილი. იმავე ამბრის წინ გავშალეთ სუფრა, მოვხადეთ ქვევრი, შემოვუსხედით გარეშემო სუფრასა და შემოვცახეთ სხვა და სხვა სიმღერები. ამ დროს მობძანდა მღვდელიც, გვიკურთხა სუფრა და როცა ჯვარის სამთხვევლად მივედით, მან გაოცებით მიიხედ-მოიხედა და იკიახა ჩვენი რძლები. მე, რალა თქმა უნდა, არაფერი არ დავუმაღე მოძღვარსა. ვუამებე ყველაფერი და ბოლოს მოვანსენე:

— მე ჩემი მოვალეობა შევასრულე, მამაო! ახლა თქვენ იცით და თქვენმა მოვალეობამ!

— მეც ვიცი, ბერუა, ჩემი მოვალეობა, — ბძანა კეთილ-მა მწყემსმა; — ქრისტიანული დარიგება და, შემდეგ სინანულისა, მიტევება... აი ჩემი მოვალეობა!

მღვდელი მივიდა ამბართან, გაალო კარები და ცხარე ცრემლით მტირალ ქალებს მამაშვილურის დაყვავებით უთხრა:

— გამოდით, შვილო, გამოდით კარზედ!. იმავე წამს მორჩილებით წამოდგნენ და გამოვიდნენ ამბრიდან. მღვდელმა, უფალმა ნათელი მოჰფინოს იმის სულსა, მისცა მშვენიერი დარიგება, ამთხვევინა ჯვარზე, მერე ერთმანეთს აკოცინა, დალოცა და უთხრა:

— ამ წმინდა ჯვარის წინაშე დასდევით, შვილებო, პირობა, რომ შეიყვარებთ ერთმანეთს, ვითარცა ღვიძლი დები, იშრომებთ თანხმობით და იცხოვრებთ მშვიდობითა და მყუდროებით. ეს ბრწყინვალე დღესასწაული იყვეს თავდები თქვენი პირობისა და მისმავე მაღლმა შეგაძლებინოთ ამ პირობის წმიდათ შესრულება!..

ქალებმა დასდვეს ესეთი პირობა და, უშველოს ღმერთმა მათ მშობლებს, სწორეთ რომ სანაქებოთ ასრულებენ მას-აქეთ ამ პირობასა...

— პატარაობისას დიდ რამეთ მიმაჩნდა, პაპაჩემო, ეგ შენი უებარი წამალი, ახლა კი, ჩემის ჭკუით, ბევრი არაფერია!.. დაიძახა უცებ დათიკამ... მოხუცმა წარბი შეიკრა, თავი აილო მალლა და მრისხანებით გადახედა ამ სიტყვების მთქმელს. ზურაბამაც და ზაქარამაც გაოცებით დაუწყეს ცქერა დათიკას.

— როგორ?.. აბა, ერთი ჭკუა გვასწავლე... ქალაქში ნამყოფი ბრძანდები და, რალა ექვი უნდა, ჩვენზე მეტი გეცოდინება!... უთხრა დათიკას ბერუამ... დათიკა არ შეკრთა, პაპას გაბედვით შეხედა თვალეში და თამამად წარმოსთქვა:

— ისე რომ შიშითა და მონური მორჩილებით, სახრითა და მუშტით არიფერი საქმე არ გაკეთდება საფუძვლიანათა. ესეთი საქმე ტალახით აშენებულ კედლებსა ჰგავს: სინამ ან წიხლს არვინა ჰკრამს, ან წვიმა-ქარიშხალი არ დაჰკრამს, სინამ იდგება, მაგრამ საკმარისია რაიმე შემთხვევა დაატყდეს თავსა და ეს ჩვენი კედელიც მაშინვე გადაინგრევა...

— მიჰქარამ, დაუყვირა გაჯავრებით მოხუცებულმა, — მაშ რათა დგას ესე მაგრა ჩემგან აშენებული კედელი, თუ ის ტალახით არის აშენებული?

— იმიტომა, რომ მაგ შენი კედლისათვის წიხლის კვრა ჯერ ვერავის გაუბედამს... და ვერ გაუბედამს იმტომა, რომ ყველანი ამ ოჯახში შიშ ქვეშ ვიმყოფებით. ყველგან ბატონ-ყმობა გადავარდა და ჩვენ სახლში კი ისევ ძველებური ბატონ-ყმობაა!.. დღეს აქ ყველანი სწორეთ ისე შემოგცქერიან, როგორც ერთ დროს შენ შესცქეროდი შენგან ქებულ დიდ არამზადა ბატონს თონიკე ქედმაღალაშვილსა, რომელიც ლუკმა-ლუკმა ასჩეხეს თავისავე გლეხებმა, ალბად, კაი კაცობისათვის!..

— ჰაი, შე შეჩვენებულო, შე წყეულო, შენა!.. ვაბრაზებით შეჰყვირა მოხუცმა და წამოვარდა ზეზე...

— დაიცა, მამაჩემო, დაიცა!.. უთხრა მამას ზაქარამა, — მაგ ვაჟბატონის მორიგება მე მომანდებ... წაბრძანდეს ეს სტუმარი!.. ვუჩვენებ თავის სეირსა... დათიკა წამოდგა ფეხზე. იორდანე და სვიმონა ამოუდგნენ აქეთ-იქიდან. ცხადათ სჩანდა, რომ ესენი თანაგრძნობით უცქეროდნენ დათიკას.

X

ამ დროს მუხის ქვეშ თავი შემოყო ერთმა გლეხმა, როგორც აღმოჩნდა, ამ სოფლის გზირმა, — და ბერუას რაღაც დაწერილი ქაღალდის ფურცელი გაუწოდა...

— რა არის ეგა, პეტრე?.. იკითხა მოხუცებულმა.

— რა ვიცი! — უპასუხა გზირმა, — მამასახლისმა მამცა, ქრისტესიანთ ბერუას მიუტანე: სუღშია დაბარებულიო.

— როგორ-თუ სუღში!.. გაკვირვებ-გაჯავრებით წამოიძახა ბერუამ; სუღში რა მესაქმება?. ხომ არ გადარეულა ი მამასახლისი?!. ქაღალდი გამოვართვი პეტრესა: სასამართლოს უწყება გამოდგა. წავიკითხე და არ მესიამოვნა მისი შინაარსი! თავადნი — თეიმურაზ, შალვა და მანუჩარ ქედმაღლაშვილები უჩიოდნენ ბერუა ქრისტესიაშვილს მუხნარეულის ვენახის შესახებ: ჩვენია და იმას ტყუილად უჭირავსო. ამ ამბავმა საშინელი შთაბეჭდილება მოახდინა ყველა იქ მყოფ ქრისტესიაშვილებზე, და მომეტებულად კი ოჯახის უფროს ბერუაზე. ფერი ეცვალა, ჭირის ოფლმა დაასხა, ნაღვლიანად შემომხედა და დაბალის ხმით წარმოსთქვა:

— ჩემ დღეში სუღი თვალითაც კი არ დამინახამს. მუდამ ისე ვერიდებოდი, როგორც ურია ღორის ხორცსა!. და, დახე ერთი რა უქნიათ მაგ წყეულებსა!. მუქარა აუსრულებიათ!.. მოხუცებულმა გადახედა ზურაბასა და უთხრა:

— ბიჭო, ზურაბო, შენ უნდა წახვიდე, შეილო, სულში მე არ შემიძლიან..

— არა, მამაჩემო, — უპასუხა ზურაბამ, — ჩემი საქმე არ არის სულებში სიარული! არა გამეგება-რა და, გაკეთების მაგივრად, სულ ერთიანად გავაფუჭებ საქმესა.

მოხუცებულმა ახლა ზაქარას შეხედა, მაგრამ ამან სიტყვაც აღარ დააცადა; ცივი უარი უთხრა:

— ვერც მე წავალ, მამაჩემო, სულში!. იქ კი ნუ გამგზავნი-და თუ გინდათ, — სამთავე ძმებს ერთ ღღეს დავჭრი თავებსა!. სთქვა ზაქარამ და გაბრაზებით დაიღო ხანჯალზე ხელი.

— არა, მამაჩემო, — წარმოსთქვა დინჯად, აუჩქარებლივ დათიკამ, — მაგათ ჩაძალღებას არც მე გავექცევი, მაგრამ ეს საქმე სხვა რამეს მოითხოვს და არა ხანჯლის ტრიალსა. იმათ საქმე ზაკონით დაუწყვიათ, ჩვენც ზაკონს უნდა მივმართოთ. ზაკონს ზაკონი უნდა, სტატის სტატია!.

მოხუცებულმა შემომხედა და თავის ქნევით დაბალის ხმით მითხრა:

— ხედამ ამ ავაზაკ სათოკეს, როგორა ლაპარაკობს?. აი მაგისთანა სიტყვები შეგვძღვნა მაგისმა ქალაქში წოწიალმა! შეეხედე დათიკას და, საკვირველია, მხოლოდ ეხლა შევნიშნე მისი კინტოური ჩაცმა-დახურვა: კინტოური წულები, უბე დაშვებული შავი შარვალი, შავი მოკლე ჩოხა და ამ ჩოხაზე შემორტყმული დიდ ბუშტებიანი ვერცხლის ქამარი.

— ეტყობა, ხშირი სტუმარია ეს ვაჟბატონი ქალაქისა?. დავეკითხე დაბალისავე ხმით ბერუას.

— თორმეტი წლისა იყო, როცა პირველად სახლიდან გავვექცა, — მიპასუხა მან. მთელი წლის ძებნა-ჩხრეკის შემდეგ მივაგენით კვალსა, მერე კიდევ ვიპოვნეთ: ქალაქში ჩასუ-

ლიყო და იქ ერთ აღუკანტს მოსამსახურეთ დასდგომოდა, იმ პირობით კი, რომ წიგნი ესწავლებინათ. წამოვიყვანეთ, მაგრამ ხელმეორედ გაგვექცა; იმავე აღუკანტთან მისულიყო. სამჯერ თუ ოთხჯერ მოვიყვანეთ და ეგ ხელახლა ქალაქშივე გარბოდა. ავდექით ჩვენცა და მივანებეთ თავი. მას აქეთია იქა გდია!. სამ-ოთხ წელიწადში ერთხელ მოვა ესე, დაგვხედამს და წავა ისევა!. ეს ორი წელიწადია, ვილაც ავლაბრელ სირაჯთან არის თურმე.

— ჩვენ, — დაიწყო კვალად დათიკამ, — ხვალვე ქალაქს უნდა წავიდეთ და ჩემი ნაცნობი აღუკატი ვნახოთ. მე რო იმასთან ვიყავი, მახსომს, სწორეთ ესეთი საქმე აიღო ერთი გლეხისა, გაარაზბორა სუდებშია და ბოლოს მოიგო კიდეცა. ისე კი არა, საყველ-პუროთ: დღეს ასეა და ხვალ სხვანაირათა; არა!. „სავსემათ“ მოიგო.

— მარტოკა შენ წახვალ, თუ სვაც იქნება საჭირო?. ჰკითხა მოლაპარაკეს ზურაბამ.

— არა, — მიუგო დათიკამ, — მარტოკას მე ვინ მენდობა, პაპა ჩემიც უნდა წამოვიდეს.

დათიკას ყველანი შეჰრიგდნენ. დაესხედით და ჩაფიქრებით ვიწყეთ სჯა-ბაასი ახლად წამოყენებულ საზაგლახო საგანზე. ამ ბაასის დროს დათიკა თავის ცოდნით, გამოცდილებით და, ზომეტებულად, გაბედულობით პირველობდა. გადასწყვიტეს: ხვალვე შესდგომდნენ საქმეს, მზე დასავლეთის მთებს ეფარებოდა. მოვიდა ჩემი წასვლის დროცა. ნაღვლიანის გულთით გამოვეთხოვე ჩემს სტუმართ-მოყვარე მასპინძლებს და გავწიე სოფელ ნაზვრევისაკენ. ზენა-ქარი ამოვარდნილიყო. ტრიალ მინდორზე რომ გავედი, ღონივრად დაუბერა; შავი საავდრო ღრუბლები საიდგანლაც წამოშალა და აქამომდე მოშემნდილ ლაყვარდ ცაზე მრისხანებით გაჰფანტა. პატარა ხანს უკან გაისმა ქუხილის გრიალიცა. მე მაინც არა ვჩქარობდი: მივდიოდი ნელნელა დაფიქრებულ-დაღონებული...

როცა წვიმის წინწყლები დამეცნენ, გამიკვირდა!.. მე მეგონა, რომ ამ ქარიშხალსაც, ქუხილსაც და ღრუბლებსაც ჩემთან არავითარი საქმე არ ჰქონდათ, რომ იგინი მხოლოდ ბერუა ქრისტესიაშვილის ოჯახის წინააღმდეგ გამოსულიყვნენ, მის გარეშემო იკრიბებოდნენ..

ახოქელი,

1904 წ. მარიამობისთვის 24-ს.

სვანეთის ხელთნაწერები

სახარება

სამწუხაროდ, თავშივე უნდა აღვნიშნო, რომ სვანეთის ხელთნაწერებისა ჩვენ დრომდე ერთ მეოთხედსა თუ მოუღწევია; სამი მეოთხედი კი ან დრო-ჟამს მოუსპია ან და კერძო პირებს გადაუტანიათ სვანეთიდან: ქუთაისს, ტფილისს, პეტერბურგსა და მოსკოვს და შეიძლება სხვაგანაც, მაგრამ მე მხოლოდ ამ ქალაქებში მეგულება.

როდესაც სვანეთში ქრისტეს სწავლა აღყვავებული ყოფილა, რასაც ცხადათ ამტკიცებს მრავალი ეკლესიები და მათი ძვირფასი ხატ-ჯვარი, მაშინ თითოეულს საყდარს ჰქონია ყველა საღვთო წერილის წიგნები ტყავზე დაწერილი. ამ 30 წლის წინეთაც რომ შესულიყავით რომელიმე მიყრუებულ სოფლის ეკლესიაში, კუთხეში ან თავისებურ საწიგნეებზე ნახავდით გროვა-გროვად დაწყობილ საღვთო წერილის წიგნებს პერგამენტზე დაწერილს ყდიანსა და უყდოს; ახლა კი დიდ სოფლების შუაგულ ეკლესიაშიაც ვეღარ ვპოულობთ მათ. მანუსკრიპტები ან აფუშულ-დამპალან ანა და ვისაც მოუსწვრია, წაუღია. როდესაც სვანეთის ძველი სასულიერო წოდება შეგნებული ყოფილა, სკოლენია თავისი საქმე და სმენია თანამდებობა, მაშინ იგი ფრთხილად სდგომია საღვთო წერილის მანუსკრიპტებსაც; მერმე როდესაც იგივე სასულიერო წოდება თავის მოვალეობის ცოდნით დაქვეითებულა, მანუსკრიპტებსაც ფასი ჯა პატივი დაჰკარგვიათ. შემდეგ დროებში

დაბეჭდილი საღვთო წიგნებიც შემოსულა და უმეცარ პაპებს, ძველის სასულიერო წოდების წარმომადგენელთ უვარგისად უცენიათ ძვირფასი ხელთნაწერები და ალალაბედზე მიუგდიათ. ამიტომაც არის, რომ დღეს, რამოდენიმე სახარების გარდა, რომელიმე ძვირფასი მანუსკრიპტი ფურცელ-ფურცელად არის დაშლილ-დაგლეჯილი და მიყრილ-მოყრილი ეკლესიის მტვერ-ნაგავში, ასე, რომ ეკლესიაში ხელთნაწერის ძებნის დროს ნაგავში წაატყდებით მთელ ან ნახევრად დახეულს ფურცელს, სადაც შესანიშნავნი ძველი დროის მოღვაწენი გ'ი, ივანე, სოფრონ, ილარიონ, მიქაელ, გაბრიელ, გრიგოლ და სხვანი აღნიშნავენ, რომ მათ ესა და ეს ოთხთავი, გულვანი და სხვა დაუწერიათ ამა და ამ მონასტერში, მოუგიათ სახსრად სულისათვის დასაცველად მეფეთა ჩვენთა ღვთივ დიდებულისა ადრენესე კურა-პალატისა და ღთივ ბოძთა ნაშობთა მათთა ღვთ ერის... და სულისა მეფეთა ჩვენთათვის არსენისა, ღთისა, აშოტისა, ან ბაგრატ-კურაპალატისა და სხვათა—წაატყდებით—ვიმეორებ—და გული გიკვდება კაცს, რომ მთელი ოთხთავი-სახარება—ამდენი ნაღვაწ-ნაშრომი ზემოხსენებულ დაუვიწყარ პირთა, არსადა სიანს, იგი ან დამპალა, ან მლილს დაუხრია ანა და სულ გამქრალა და ნიშნად მისის ოდესღაც არსებობისა მტვერში ობლათ შენახულა მთელი ან ნახევარი ფურცელი. ჩვენდა სავალალოდ, რუსეთის მთავრობის მიერ დადგენილ სამღვდელთადაც სრული უყურადღებობა გამოუჩენია სვანეთის ხელთნაწერების შესახებ. ეტყობა, იგიც არაფრად აფასებდა ამ ძვირფასს განძს ჩვენის ისტორიისას, თორემ, სხვა რომ არა იყოს, ის მაინც შეეძლო სამღვდლოებას, რომ მის დრომდე დაშთენილ ხელთნაწერებისათვის წვრილი ბაწარი შამოეხვია და ისე დაეწყო ეკლესიის რომელსამე საიმედო ადგილას და ამითი დაეცვა იგინი დაკარგვა-გაფუჭებისაგან. მაგალითები, სამწუხაროდ, სულ სხვას გვეუბნებიან. 1892 წ. ერთ ეკლესიაში საარაყე ქვაბში დაგდებული ვნახე ძვირფასი სახარება მე-X საუკუნისა და იგივე ქვაბი სავსე იყო არჩვის რქებით, დაძველებული ხატ-ჯვარის ნამტვრევებით და

სხვა და სხვა ხურდა-მურდით. ამგვარი არა სანატრელი მდგომარეობა იყო მიზეზი, რომ გრაფინა უეაროვისა თხოულობდა სვანეთის ხელთნაწერები მოსკოვს გაეგზავნათ. ამ მოკლე სიტყვაობის შემდეგ პირდაპირ შევუდგები ხელთნაწერების აღწერასა. ამ სტატიაში შევეხები მხოლოდ სახარებებს, რასაკვირველია, პერგამენტზე დაწერილებს.

ა) ჰადიიშის სახარება.

სოფელი ჰადიიში მდებარეობს მთა თვეთნულის ძირში, რომელსაც სიმაღლე 16 ათასი ფუტი აქვს. ეს სოფელი განცალკევებულაოთ ძვეს, ასე, რომ განგებ თუ არ მიდის, გზათ ვერსაით ვერ მოხვდებ კაცი. უმახლობელესი სვანეთის სოფელთაგანი შორავს მას 9 ვერსით. ამჟამად ჰადიიშში 16 მოსახლეა; ძველად კი მეკომურთა რიცხვი 60 ყოფილა. გადმოცემით ხალხი ამოწყვეტილა რომელღაც ჟამიანობის დროს. მართლაც, რომ ძველად აქ მრავალი მოსახელე ყოფილა, ამას უტყუარად ამტკიცებს ბევრი დანგრეული ნამოსახლარი და ექვსი ეკლესია, რომელთაგან ხუთი განადგურებულია და მართო ერთი არის შტატის ეკლესიაზე ზედმიწერილი. აქ სულ ორი გვარის კაცები არიან ნავერიან-ავალიანები და ქალღანები. ეს უკანასკნელნი თავის თავს სამეგრელოდამ გადმოსულად ჰხადიან და ვითომ მათი უწინდელი გვარი ქარდავუნდა ყოფილიყო. მაცხოვრის ეკლესია, რომელშიაც ზემოხსენებული სახარება ვნახე, სოფლის თავში სდგას. მის სამხრეთის კედელზე შიგნით ზედ კარებთან დახატულია საერო ტანისამოსში კაცი, რომელსაც ბეწვიანი ქუდი ახურავს და თავთან ხუცურის ასო-მთავრულით აწერია: ქე შე მქლ ჩეგანი ან¹). დასავლეთის კედელზე სამი კაცის სურათია, საეროსავე ქართულს ტანისამოსში; არც ერთს ქუდი არ ახურავს. მათ ახლო წარწერა არსად არ არის; მხოლოდ თავს ზემოთ დახატულია სამი ეკლესია.

ჰადიიშის სახარება ერთ შესანიშნავ ხელთნაწერთაგანია მთელს სვანეთში. მისი სიგრძე შვიდი ვერშოკია, სიგანე 6¹/₃,

1) გვარი ჩეგანი ეხლაც არის სვანეთში.

ხოლო სისქე 3^{1/2} უდიანათ. ფურცელი აქვს 394; ამათში სახარების ტექსტს 386 ფურცელი უჭირავს, ორი ფურცელი ტექსტისავე ხელით დაწერილს, ხოლო მინიატიურებს, მახარობლებს და ესრედ წოდებულ „კანონს“ 6 ფურცელი. სახარება სქელს ტყავზეა დაწერილი ასო-მთავრულის ხუცურით. სახარება ჩასმულია ტყავ გადაკრულ ხის ყდაში. ეტყობა, ძველი ყდა შემდეგში განუახლებიათ და მეორეთ აკინძვის დროს ძაფის მაგიერ კანაფის მომსხო ბაწარი უხმარიათ. ისიც ცხადად სჩანს, რომ მის მეორეთ ამკინძავს ტექსტის ამოკითხვა ან სულ არ სცოდნია ანა და, თუ სცოდნია, ძლიერ ნაკლებათ. ეს მტკიცდება მით, რომ ფურცლები რიგზე კი არ მისდევენ ერთი მეორეს, არამედ არეულ-დარეულად, რასაც ქვემოთ ცხადად დავინახავთ. სახარების წინა ყდაზე ვერცხლის უბრალო ჯვარია მიჭედელი რვა ლურსმით. პირველი ფურცლის წინა გვერდი დაუწერელია; მეორე გვერდზე კი დახატული ყოფილა ექვსი სურათი, რომელთაგან მარტო მათე მახარობელი გამოიცნობა; დანარჩენი სურათები წაბლალულან. მეორე ფურცლის პირველ გვერდზე დახატულია წ^ე მარკოზ, ხოლო ამავე ფურცლის მეორე გვერდზე ლუკა და წ^ე იოჰანე. ამათ შემდეგ ორ ფურცელ ნახევარზე ანუ ხუთ გვერდზე დაწერილია „კანონი“ და მეექვსე გვერდზე საყდრის სურათია გამოყვანილი. მინიატიურები და მახარობელთ სურათები ოქროთი ყოფილან მოვარაყებული. მახარობლებს სახარებანი უჭირავთ ხელში. ეკლესიის სურათს მოსდევს სახარების ტექსტი. ფურცელი ორ სვეტათ არის დაყოფილი; თითოეულს სვეტში 16 სტრიქონია, 1 სტრიქონში კი 11—15 ასომდეა დატევილი. ამნაირად ფურცლის გვერდი შეიცავს 32 სტრიქონს, ხოლო მთელი ფურცელი 64-ს.

მეორეთ ამკინძავის უმეცრებას უნდა მიეწეროს, რომ თაფში, მათეს სახარების წინ, ჩაკინძულია ლუკას სახარებიდგან მე-23 თავი და პირველი სტრიქონის 46 მუხლიდან მხოლოდ ესლა სწერია:... ვასული. მერმე ახალი სტრიქონით იწყება ორმოც და მეშვიდე მუხლი:

ვ^ა იხილა ასის თავ-
 მან რაჲ იგი იქმნა
 აღიდებდა ლ^ა და
 თ^{ქა} ნანდვილვე
 კაცი ესე მართა
 ლ იყო

და თავდება ოც და მეოთხე თავის პირველის მუხლით:

ნ ერთ შაფათსა მას მსთოჯად განთიად მო...

მეორე ფურცლის პირველ გვერდიდან იწყება:

სახარებაჲ შა... (მათესი*)

მათეს სახარება უკლებლივ დატულა, თუმცა რამოდენიმე ვრცელი—სხვა სახარებებში ჩაუკერია ამკინძავს და უჭირავს 120 ფურცელი და ერთი გვერდი. ამ 120 ფ. 29 ფურცელი არშიებ შემოჭრილია, 14 ფ. თავგ-მლილისაგან მოხრილ-მოტკვერილია.

მე-121 ფ. მეორე გვერდზე იწყება:

სახარებაჲ მარკოზისი

ამ სახარების 76 ფურცელი ერთათ არის აკინძული და თავდება მე-15 თავის მე-45 მუხლით. ამ თავის ბოლო და მე-16 თავის ფურცელი ჩაკინძულია ლუკას სახარების მე-80 ფ. შემდეგ. მე-16 თავს აკლია მეშვიდე მუხლიდან ბოლომდე. მარკოზის სახარებაში 16 ფურცელი არშიებ შემოჭრილია.

ყველაზე უფრო არეულია ლუკას სახარების ფურცლები. ეს სახარება რიგისამებრ მოსდევს მარკოზის სახარებას, მაგრამ იწყება მე-6 თავის მე-49 მუხლის უკანასკნელის სიტყვებით:

და იყო დატემაჲ სახლისაჲ მის დიდ.

პირველი თავი ამ სახარებისა ზედ წარწერით: სხრბჲ ლუკაჲსი მოთავსებულია მე-74 ფურცელს შემდეგ, ხოლო მათეს სახარების მე-23 თავი წინ არის ჩაკინძული. ლუკას სახარება შესდგება 108 ფურცლიდან, ამათგან 16 ფურცელი

*) სათაურები ყველგან წითელი მელნით არის დაწერილი.

არშიებ ჩაქრილია. ამას მოსდევს იოვანეს სახარება, რომლის სათაურიდან დარჩენილა მარტო... ანესი, რადგან მღილს დაუხრია ამ ადგილას ფურცელი. პირველი თავიდგან ათი მუხლი მოთავსებულია ერთ გვერდზე; მერმე ამ თავსა და მის გარძელებას შუა ჩაკინძულია შვიდი ფ. ლუკას სახარებისა; შემდეგ ისევ გრძელდება იოვანეს სახარება მე-33 მუხლის უკანასკნელის სიტყვებით:

ას რამეჲმან ნათელ გცეს სოჯლითა წითა. აქედამ სჩანს, რომ პირველ თავს აკლია 23 მუხლი. ეს სახარება შეიცავს 81 ფურცელს, რომელთაგან შვიდი არშიებ შემოქრილია. იოვანეს სახარების ბოლოს ფურცლის მეორე გვერდზე აწერია ტექსტისავე ხელით:

სტოვასა მას აღსა-
მალლებელისასა
ევანგელის მარ
კოზის თავისაჲ

და მოყვანილია მე-14 თავის ოც და ცამეტი მუხლიდან და თავდება მე-48 მუხლის დასაწყისის სიტყვებით: და მოვიდა მათა... ამის შემდეგ სახარების ტექსტი აღარ არის; ყოფილა კი ტექსტისავე ხელით დაწერილი სამი გვერდი, მაგრამ პირველი გვერდის პირველივე სვეტი ვინმეს წაუშლია ბოლომდე და ნუსხურის ხუცურით დაუწვრია; შემდეგ რატომღაც ნახევარი სვეტი ამ ნუსხურისაღ წაუფხეკიათ. სამწუხაროდ, ამ ორ ფურცელს კიდევები შემოხებული აქვთ, რადგან იგინი ამოგლეჯილი ყოფილან სახარებიდან, და მე ცალკე ვნახე სპილენძის ქვაბში მიკუჭნული. ამ ჟამად ეს საში გვერდი შენახულან ამნაირად:

პირველი გვერდი

პირველი სვეტი.

რენი

ოჯათე

ხრეს სჯეო

წ კრინავსა შნ

სახარების ტექსტის ხელით

სახელითა არსება დაუბდბლისა
 ყდ წისა სამეზისათა: მზბითა: ყდ წისა
 ლთის მშობლისათა: შეწვევითა და
 წყობითა წთა მთენგლსთაათა
 მზბითა და შეწვევითა ყლთა წთა
 ათა: მე ნკლს ოდესმე ჯუმათისა
 მმსწლის ყოფილმან: უღირსმწ და
 სლითა სწყლობლმწ: ფღითა ხარკ
 ებითა აშენენ(?) ლწ კლარჯეთისა
 მონასტერნი შევიარენ და შევკრ
 იბენ წწნი: ესე წიგნი ჰდ წა ესე სახ
 არებაჲი ოთხთავი: და მრვლ....
 და ველთ კანონი: მმათა: წიგნი და...

ნუსხური

ხუცური

ამისი გაგრძელება ამავე სვეტზე სულ თოთხმეტი სტრი-
 ქონი წაფხეკილია.

ამავე გვერდის
 მეორე სვეტი

ლთა: ხყ*)
 წსა:==რღზ==შობ
 ოასა==ჩა ქე მ
 ოკფეო შეგვწყლენ
 ერთობით აწ
 მწერა ამისი მიქაელ
 ლოცვასა მომიღს
 ეთ და შემინდვეთ...
 ოკცზე ჩემი
 და მმოსელიცა: მიქ...
 დიაკონი მომიხსენე...
 წსა ლოცვასა თქნს.
 ოწი მფარველ გ...
 ყლთა ერ

ასო მთავრულის ხუცურით,
 რომლითაც დაწერილია სახა-
 რების ტექსტი; ასეა სულ
 ბოლომდე.

მეორე გვერდის
 პირველი სვეტი
 . . . . . აწისა

*) ხაზ გასმული ასოები წითელი მელნით არის დაწერილი.

მეოხებითა

სა ლთისა მშობე

. . . საათა და წრის

. . . ნათლის მცემე

. . . აათა და წმ

. . . ათა მახარე

. . . ლთათა და

. . . ლთა წრთა მისთ

. . . აათა ღირს ვიქ

. . . ენ მე გლახაკი

. . . ოფრონ აღსროჯ

ლებად წა ამ

. . . წიგნსა სახ

. . . ასა ოთხ.

ამავე გვერდის

მეორე სვეტი.

. . . ოჯაწე...

ლიერთ... ათა

ჩემთათა

სალოცველად ყლ

სა ამის კრებოჯლი

სათეს და ყლთა

ნათეათა ჩნ

თა კორციელად

და სალოცველა

დ მეფეთა ჩნთა

ლთივ დიდებოჯლი

სა აღრნესე კოჯ

რა პალატისა

და ლთივ ბოძთ

ა ნაშობთა მა

თთა ღვთ ერის

(მესამე გვერდის პირველი სვეტი

. . . . სა და მეოვლე
 თ...და ნაშობთა
 მ...თთა თვს
 და სალოცველადსო
 ვლთა გარდაცვ
 ავალეზოვლთა
 თვს სლსა მამისა
 გრიგოლისა სლსა
 მამისა გაბრიელ
 ისა და ყლთა ძ
 მათა ჩნთა გარ
 დაცვოლებოვლთ
 ა თვს და სოვლთა
 მეფეთა ჩნთა თვს
 არსენისა *) ღთისა ა
 შოტისა და ყლთა
 თვსთა და გარდაცვ
 ალყოვლთა თვს
 . . . ვინცა ღირს იქმნ
 . . . აღმოკითხვა
 დ და მსახოვრება
 დ წა ამას სახა
 რებასა მოგვვსე
 . . . ეთ წთა შინა ღო
 . . . ვათა თქვენთა ჩნ
 . . . ა ყლნი ჩნი წერილი
 . . . რიან რა თქვენცა
 . . . განიქოს ღნ კეთ
 . . . საოვკოვნოვ
 . . . . ერთობით
 . . . . მცა ვართმა

*) ეს მეფე ცნობილი არ არის ისტორიაში.

. . . . ცათასა
ოწისა ჩნი

ჰადიშის სახარების ტექსტი ენის, ორთოგრაფიისა და აქა-იქ აზრის მხრითაც რამოდენსამე განსხვავებას წარმოადგენს თანამედროვე სახარების ტექსტთან. აი რამოდენიმე ამისი ნიმუშიც.

ჰადიშის სახარება
იოანე მახარ ათავიდგან
დასაბამითგან იქმნა
და მისსა გარეშე არა რაჲ იქმნა
რწლი რაჲ იქმნა...
მის მიერ
ნათობს
და იყო კაც ერთ
წამებად
მის ნათლისათჳს
მის გამო
1823 წ. მოსკოვში დაბეჭდილი სახარება.
პირველთაგან შეიქმნა
და თვინიერ მისა არცა ერთი რა
იქმნა, რაოდენი რა იქმნა...
მის თანა
სჩანს
იყო კაცი
მოწამედ
ნათლისა მისთვის
მისგან
მომავალსა
სოფელსა ამას იყო
ლუკას მე-23 თავიდან:
ასის თაოჳმან რაჲ იგი იქმნა
თქა ნანდვილვე კაცი ესე
მართალ იყო

და ყლნი რნი მოსროვლ
 იყენეს ხილოვასა მას და რაჲ
 იგი იქმნა იცემდეს მკერდ
 სა და გარე უკუნიქცეოდეს
 შორს განრე
 მოსდევდეს მას
 პირველი თავიდგან:
 მსაქოვლებასა ზედა კვრინსსა
 მომავალი
 სოფელსა შინა იყო.
 ასისთავმან მან საქმე ესე
 იტყოდა ქეშმარიტად კაცი ესე
 მართალი იყო.
 და ყოველნი მათთანა მისრულნი
 და რომელთა იხილეს ხილვა ესე
 და საქმენი ესე იცემდეს მკერდსა
 მათსა და წარვიდოდეს.
 შორით
 შეუდგეს მას
 მთავრობასა ასურეთს კვირინესა
 მასვე ადგილსა
 ილმს
 ბ თავითგან
 ბრძანებულ
 და მოიყვანეს მშობელთა მათ
 მკართ თვსთა
 განუტეო მანაჲ შენი ოომს-
 გავსად სიტყვისა შენისა
 მამაჲ მისი და დედაჲ მისი
 გ თავიდგან
 უფლებასა ტიბერია კეისრისასა
 მსაჯულებასა პონტოელისა პილატსსა
 მარკოზისა თავიდგან

ესადა
 მასვე სოფელსა
 იერუსალიმას
 უწყებულ
 და შეყვანებასა მას მამა დედისა მიერ
 მკლავთა თვისთა ზედა
 განუტევე მონა შენი მეუფეო
 სიტყვისაებრ შენისა
 იოსებ და დედა მისი
 ტიბერის კეისრისასა მთავრობასა
 პონტოელისა პილატესსა
 ისაია
 წარვაგლინებ ანგელოსსა ჩემსა
 განმზადოს გზაჲ შენი წე პირსა შენსა
 განმზადეთ გზაჲ დაწრფელს
 ჰყოფდით ალაგთა მისთა
 იყო იოანე ნათლის მცემელი
 უდაბნოსა და ქადაგებდა ნათლის ცემასა...
 დაჴმაჴით გარდამოესმა
 . . . შენ მთნავ
 და მოჴნთოჴსვე
 გამოცდად
 კათარნაომ
 ჰეროდე
 ჰაბრაამ, აბრაამ
 წარავლინო ანგელოსი ჩემი
 განმზადეს გზანი შენნი წინაშე შენსა
 განმზადენით გზანი უფლისანი
 და წრფელ ყვენით ალაგნი მისნი.
 იყო იოანე უდაბნოსა და ნათელს სცემდა და
 ქადაგებდა
 და ხმა იყო ზეცით... შენ სათნო გიყავ
 და მეყსეულად

გამოიცდებოდა

კაპერნაუმ

იროდე:

აბრაამ...

სრული შედარება ტექსტისა მომეტებულს განსხვავებას აღმოაჩენს, ალბათ, მაგრამ მე კი ეს ამ უმად ვერ მოვახერხე.

ძველის ხელნაწერების არშიებზე კაცი ხშირად წააწყდები რომელსამე საინტერესო მინაწერებს. ჰადიშის სახარება მოკლებულია ამას, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ორსამგან მინაწერებს, რომელთაც ისტორიული მნიშვნელობა არა აქვთ. აი ერთი ამგვართაგანი ნუსხურის ხუცურით დაწერილი:

ღო გვედრია ცვლი ათანასესი ფდ ცოდვილისაჲ დღესა მას განკითხვისა და სლსა ბროლისა ჩშისასა ნუ მისცემ მავნებელთა ჩემთა ად შემიწყალე ესრებისათს შისა წთა ანგზთა შწთა ოხითა გამარინე მტრებისა საფრთხეთწ ვინ აღმოიკითხოს მსცა მოწყლე ექმენ.“

ღწ აღიდოს აღშისა სოფელი, ღწ შეუნდოს ივანეს მუმუჩვანსა აწ.“

სამი მინაწერიც მხედრულის ანბანით არის. სამივე წარმოადგენს პირობას აღიშსა და მულახს შუა საერთო მთის თაობაზე. ეს მთა დღესაც საერთოთ არის და ხშირად გამოიწვევს აყალ-მაყალს ზემოხსენებულ ორ სოფელთა შორის.

დასასრულ დავსძენ, რომ ეს სახარება, რომელზედაც ასე გრძლად ვავაბით ბაასი, არავის უნახავს გარდა გრაფინია უვაროვისა, რომელმაც რამოდენიმე ადგილი და სურათები ფოტოგრაფიით გადააღებინა.

ბ) მესტიის სახარება.

მესტიის საზოგადოებას სვანეთის შუა ადგილი უჭირავს. იგი ითვლება თავისი მდებარეობით და ლამაზის შენობებით ლამაზ საზოგადოებათ მთელს სვანეთში. აქ იყო (ამ უმად უკვე დანგრეული) სვანეთის სხვა ეკლესიებთა შედარებით

დიდი ეკლესია წმინდის გიორგის სახელობე. ამ ეკლესიის კუთვნილება იყო ის სახარებაც, რომლის აღწერასაც ხელს მივყოფ.

სახარება ტყავ გადაკრულ ხის ყდაშია ჩასმული. წინა და უკანა ყდაზე ჯვარია გამოყვანილი ვერცხლის თავრგვალა ლურსმებისაგან, რომელთა რიცხვი წინა ყდაზე 190 არის, ხოლო უკანაზე 166. ყდის ზურგი სახარებას სიძველისა გამო მოსცილებია და ამიტომ არის, რომ მისი ფურცლები აფუშული, არეულ-დარეულია. სიგრძე სახარებისა ყდიანათ ექვსი ვერშოკია, სიგანე ხუთი. თვით სახარების ტექსტს სამას ოთხი (304) ფურცელი უჭირავს. ამას გარდა ოთხ გვერდზე ოთხი მახარებელია დახატული, შვიდი ფურცელი „კანონს“ უკავია მინიატიურბითურთ, ერთი გვერდი დაწილ ჯვარს

წარწერით:

ჯ ი	წ ა
სასოი	მ...ნთი

 და ერთ გვერდზედაც დახატულია

დიდი და მშვენიერი ეკლესია უწარწეროთ. კიდევ ორ ფურცელზე მოთავსებულია სახარების სასწავლები, შვიდზე „თბრობაჲ“ ორზე წარწერა და ორზედაც: ვესებიოს კარპინოსს საყვარელსა ძმასა ოლისა გიკითხავ.

სახარება, რასაკვირველია პერგამენტზეა დაწერილი ასო მთავრულით. ანბანი ერთობ ლამაზია, სიდიდით ბევრზე მომცროა ჰადიშიის სახარების აღფავიტზე. ფურცლის გვერდი ორად იყოფა; თითოეულს სვეტში ცხრამეტი სტრიქონია, სტრიქონში 15—17 ასომდეა მოთავსებული თავთავის ადგილებზე აწერიათ: წ. სახარებჲ თავი მათსი, წ. სახარებჲ მარკოზისი, წ. სახარებჲა ლოკკაჲსი, წ. სახარებჲ იოვანსისი იმ ფურცლის მეორე გვერდზე, სადაც თავდება იოვანეს სახარების ტექსტი წვრილ ნუსხურის ხუცურით აწერია:

ღმ̄ჲ ღა დაესრულა
 წმ̄ჲ ესე წიგნი სხრბისაჲ
 ორო იჯ ქე. მოწყალებითა
 შენითა შეიწყალე და ადი

დე სულიერად მონაჲ შენი
 მომგებელი წ'დისა ამის
 წიგნისაჲ ი'ლნი ი'შხნელი ა'ნი იყავნი

შემდეგ მოთაფსებულია „თხრობაჲ“ ეკებისათჳს (?) და შემ-
 მზადებელთა სასერობელისა ამისთჳს გ'ზმაცხვ'ლბლისა რ' განაგო
 მამ'მნძისა მ'რ რ'ი განაგებს ჳმენებს და იღუწის (ეს წითელი მე-
 ნით არის დაწერილი) „ეკლესიაჲ დიდჲ საზეპურთჲ დაჩინებისა მის
 ზ'ცთჲსა ზიართ“ და სხვა, რომელიც გაგრძელებულია, რო-
 გორც ნათქვამია შეიღს ფურცელზე და ბოლოს მობმული:

რ'ლისა თ'სცა მე საწყალ
 ობელმ'ნი და ყლთა შ'ს მკ
 უდრთა სფლისათა ნა
 ნაკლო ლევამ'ნი და უნა
 ნელმ'ნი გლახაკმანი ილა
 რიონ ძემ'ნი მასორისმანი
 ი. . . ნელ ეპიზკოპოზ
 მ'ნი მოვიგე წ'ჲ ესე ო
 თხთავი და აღვაწე
 რიე ყ'ლითა სრულებითა რ' ფდი
 წადიერებითა სურვილი და სი
 ყუარული მაქუნდა
 ამისა მიმრთ და შევი
 ყუარენ თხრობანი ესე
 და ესეცა მსგავსად ძა
 ლისა ჩემისა რომელი პატი
 ჟთა მ'თ ზემო ვსენებუ
 ლთა დავსნასა გუაოწყებს
 და კეთილთა მთ მხსნელისა
 ჩ'ნი მ'რ ყოფლთა გუახარებს
 და შერაფვიყუარე ვილუაწე
 მოგებად და აღვწერე ლავრ
 ასა შ'ა კხ'ლსა წ'დის წინამრბდისა
 იოვანესა ოშკს ვლთა ვლახა

კისა გბრლო გის ძმისწულისაჲ
 თა ქრონიკუნსა სწგ.: სა.:
 სალოცველად და სადიდებე
 ლად ღთივ მრწმუნეთა მფთა
 ჩნთა ბგრტ კურაპალატისა
 და დღისა მათისა მრმ დედლოფ
 ლთ დედლოფლისა ადნ ღნ.
 სალოცველად და საღხინებე-
 ლად საწყალობელისა სლისა
 ჩემისა და სა... თსთა
 ჩემთა ცცხლთა და მც...
 ლემლოთასა და სალოცვე
 ლად ძმისა ჩემისა იოვანესა
 და შვილთა მისთა მასო
 რისა და გისთს აწ გევედ
 რები ყლთავე რნი იმახო
 რებდეთ და აღმოიკითხვი
 დეთ წა ამას წიგნსა ჳხენე
 ბულმცა ვარ წთა შა ლცვ
 თა თქნთა.
 აწ რაჲსაცა ვის მიზეზი
 სა გზით წა ესე წიგნი ვის
 თნაცა მოიწიოს და შემო
 გივრდეს და ჩემდადვე არა
 მოაწიოს და მე გამომავ
 უას განა თუ მე თვთ და
 ოტეო ვის და მივსცე სა
 ლოცველად ჩემდა
 მას გამოაჳუას
 (კრულ) არს სტყუითა
 დაუსაბამოჲსა ღთისაჲთა
 ექუსთა კრებათა მადლითა
 ე პტრი

აქთა ჯითა წთა მოციქუ
 ლთა მდლითა იოვანე ქ
 ართლისა: : ქ: ჯითა და
 ვინცა ვინ ესე ჩემი დაწე.
 რილი საქმით აღასრულოს
 ჯ^ა აქუს ღთისაგ^ნ და ჩემ
 გლახაკისაგ^ნ
 აწ გვედრებით ყლთა რ^ი შმ
 დგომითი შ^დ ღირ იქმნეთ და
 გულის ჳმაცავთ ჰოვნად
 სარგებელისა ნამუშავევისა
 ამისგნ ჩნისა რ მეშინის ნუ
 უკუე და არღარა საძიებელ
 იყო ამირერთგან დიდი ესე საიდ
 ომლოჲ ჳსნისა ვინაჲთგნ აწ
 ვეუწყი ეს წ^წტყლობათა
 აღსრულებდ და მიდრეკილა
 რდღე და შეურცხო ოქრუჲ
 სიწმიდე წ^ე მდებარე არს ძლლთა
 და მარგალიტი დაითრგუნვის ღ^რ
 თ^ა მ^რ გრნა ოქრუჲ ოქრუჲ არ
 ს და მარგალიტი ღ^რთა მრღათუ
 დაითრგუნვის იხილეთ გნყო
 . . . ლებ^ა შ^ს მრგლტისა და ღ^რთა
 ყავთ ჳსენებჲ ჩნი კთლი და მიით
 უაღეთ გულის მოდგინებჲ რ^ა
 თქვენ და ჩნ ნაყფრ ვიპენეთოისა
 ჩნისაიჳ ქ^{სა} მ^ს გამოჩინებჲსა მის
 სა ღ^ბჲ თნა სამარადისოჲთა მმთ
 ერთარსებითა სლისა წ^ღდი
 საჲთა უკუნთ
 თი უკ^ე
 ა^ნ

მე განგებ გადმოვწერე თავიდან ბოლომდე ზემოთ მოყვანილი წარწერა, რადგან მას სულ მოკლე ხანში მოელის სრულიად წაშლა-გაქრობა. დღესაც მისი წაკითხვა ერთობ ძნელია უბრალო თვალით და ხშირად საჭირო ხდება გამადიდებელ მინის მოშველება. მეორეც ისა, რომ ამ გრძელი წარწერიდან განსვენებულს ბაქრადეს ერთი ადგილი დაუსტამბავს თავის სტატია „Сванетія-ში*“ და სხვათა შორის ერთი დიდი შეცდომა შეჰპარვია, რჟის მაგიერ განსვენებულს რზისა უწერია და ამ ორ შესანიშნავ ლავრათა შუა ხომ ერთობ დიდი მანძილია.

ზემოთ ნაჩვენები პირველი მიზეზი მაიძულებს, რომ მოვიყვანო სრულად აგრეთვე სახარების არშიებზე ყველა ხუცური მინაწერები და რამოდენიმე მხედრულიც. ამ უკანასკნელის ხელი ალაგ ალაგ ისეთი უცნაური მოხაზულობისაა, რომ პირველს შეხედვაზე კაცს ეგვიპტის ჰიეროგლიფები გგონია. მინაწერები მომეტებულად მესტიას ან სეტის ჯევის შანაურ ცხოვრების მხარეებს შეეხებიან; მაგრამ ზოგიერთებს საზოგადო ინტერესიც აქვთ, რასაც ქვემოთ დავინახავთ.

მდ. ბესარიონ ნიქაძაძე.

(დასასრული იქნება)

ახალი ზელანდია

ინგლისის ახალუენი

(თარგმანი)

XII*)

საადგილ-მამულა კანონმდებლობა ახალ-ზელანდიაში

„ახალ ზელანდიის საადგილ-მამულა კანონ-მდებლობა წარმოადგენს ერთ ფრიად საინტერესო და გაბედულ პოლიტიკურ ცდათაგანს, რომლებსაც ავსტრალიის კოლონიებში ახდენენ“.

Epps, Land systems of Australasia.“

ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ახალ ზელანდიის ინგლისის მფლობელობასთან შეერთების შემდეგ, ესე იგი 1840 წ. ესრედ წოდებულ ვაიტანგის ხელშეკრულებით მეტროპოლიის სახელით გუბერნატორმა აღუკრძალა კერძო პირთ მაორებისაგან მიწის ყიდვა და გამოუცხადა, რომ ყველა წინეთ მომხდარი ნაყიდობა გაუქმებულია, ვიდრე დამტკიცებული არ იქნებიან ამისათვის განგებ დანიშნულ პირებისაგანო. ჩვენ ვიცით აგრეთვე, რომ ეს განკარგულებანი მაორთა ინტერესების უზრუნველ ყოფისათვის გამოიცნენ და რომ მართლაც მთავრობა ათჯერ, ოცჯერ და ზოგჯერ ასჯერაც და მეტჯერაც ამცირებდა იმ მიწებს, რომლებზედაც მყიდველნი მფლობელობის უფლებას აცხადებდნენ. და ბოლოს ვიცით ისიც, რომ გუბერნატორები შემდეგშიაც ყოველთვის მხარს უჭერდნენ მაორებს,

*) იხ. „მოამბე“ № VIII, 1904 წ.

რაც დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა ხოლმე კოლონიელთა შორის, რომელთაც არასგზით არ სურდათ მიხვედრილიყვნენ იმას, რომ მაორებს, როგორც მკვიდრთ, ეკუთნოდათ ის აუარებელი მიწა-წყალი, რომელიც ან ოდნავ დასახლებული ან სრულებით დაუსახლებული იყო დატოვებული.

იმისდა მიუხედავად, რომ კოლონიელები უკმაყოფილონი იყვნენ, მთავრობას მაინც თავის ქცევისთვის არ უღალატნია მაორთა შესახებ. თვითონ ყიდულობდა მიწებს ადგილობრივ მკვიდრთაგან მათ ენის და ჩვეულებათა მცოდნე განსაკუთრებულ პირთა საშუალებით. მთავრობისაგან მიწების შესყიდვა საზოგადოდ არავითარ მითქმა-მოთქმას და არც უკმაყოფილებას არ იწვევდა, გარდა იმ უბედურ შემთხვევისა, რომელმაც 1860 წ. ომი გამოიწვია, რომელმაც ათს წელიწადს გასტანა; ამ ხნის განმავლობაში ყოველი სყიდვა შეჩერებული იყო. მანამდე კი მთავრობამ შეიძინა თითქმის 6,000,000 აკრი ჩრდილოეთ კუნძულზედ, მთლად სამხრეთი და ესრედ წოდებული სტიუარტის კუნძულები (1864 წ.).

1870 წლიდგან, როგორც ვიცით, იწყება კოლონიის საწარმოვო ძალთა სწრაფი განვითარების ხანა; გაჰყავთ რკინის გზები, ხელს უწყობენ გადმოსახლებას (იმიგრაციას) ევროპიდან და სხვა და სხვა. ამ დროიდან იწყება მიწების ხელმეორედ შესყიდვა მაორებისაგან. ამ უკანასკნელ 30 წლის განმავლობაში უყიდნიათ სულ თითქმის 7,560,000 აკრი, რაშიაც 20,000,000 მანათი მიუციათ. როგორც ვხედავთ, ახალ ხელანდიის მთავრობას მიწა-წყალი მუქთად როდი რგებია.

ჩვენ ვიცით, რომ 1870 წლის შემდგომ სიტყვა „მთავრობა“-ს სრულებით ის მნიშვნელობა აღარ ჰქონდა, რაც გუბერნატორ ხობსონის, ფიცროის და გეის დროს. რაკი ყოველივე მმართველობითი ძალა ფაქტიურად თვით კოლონიელების ხელში გადავიდა, მათ ხელშივე გადავიდა საადგილ-მამულო პოლიტიკის მართვაც, მაშასადამე, მაორებისაგან შესყიდულ სახელმწიფო ადგილების ნაწილ-ნაწილად გაყიდვის მოწესრიგებაც. იმავე დროს ჩვენ ვიცით, რომ 1875 წლამდე ახალი

ზელანდია წარმოადგენდა ფართო უფლებების მქონე თვითმმართველობიან ექვს (შემდეგ ცხრა) პროვინციის ფედერაციას. ამ უფლებათა შორის 1856 წლიდან მიეცათ მათ სხვა უფლებაც, რომლის ძალით ეძლეოდათ ნება პროვინციაში მყოფ სახელმწიფო მიწების მართვისა. თვითეულს პროვინციას თავისი განსაკუთრებული პირობებო ჰქონდა მიწების გაყიდვის შესახებ; რის გამოც საძნელოდ მიგვაჩნია ამ პირობების სათითაოდ აღნუსხვა. საადგილ-მამულო კანონმდებლობის ამ გვარი არეულარევა თვით კოლონიელებისათვის უხერხული იყო. ეს გარემოება გახდა, სხვათა შორის, იმ ერთ მიზეზად, რომელმაც პროვინციების გაუქმება და მთელის ახალშენისათვის ერთის მთავრობის შედგენა გამოიწვია (1875 წ.), რომლის ხელშეწყობაც სახელმწიფო მიწების გაწეს-რიგებაც გადავიდა.

ახალ ზელანდიაში სახელმწიფო მიწების საქმეს განაგებს განსაკუთრებული სამინისტრო*), რომლის გამგებელს თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს ესრედ წოდებულ მინისტრთა კაბინეტში; ხშირად ამ მოვალეობას ასრულებს პირველი მინისტრი. მინისტრს თანაშემწედ ჰყავს სამინისტროს მუდმივი მდივანი, რომელსაც მიწათ-მზომლობის უმთავრესი ინსპექტორი ეწოდება. ამ ჟამად ამ თანამდებობას ასრულებს პერსი სმიტი. რადგან მუდმივი მდივანი, რაც უნდა პოლიტიკური პარტიები შეიცვალოს, იგი მაინც თავის ადგილზე რჩება და კარგად უნდა იცნობდეს, როგორც საადგილ-მამულო კანონებს, ისე მტკიცედ შეთვისებულ ძირითად პრინციპებს სამინისტროს მოქმედებისას, ამიტომ ახალ ზელანდიის საადგილ-მამულო კანონმდებლობის დასახასიათებლად ყველაზე საუკეთესო იქნებოდა მოგვეყვანა, რამდენადაც შესაძლებელია მოკლედ, ადგილები თვით პერსი სმიტის წერილიდან, რომელსაც „საადგილ-მამულო კანონმდებლობა ახალზელანდიაში“ ეწოდება.

„ახალ ზელანდიის საადგილ-მამულო კანონმდებლობა, — სწერს სმიტი, — გაწესრიგებულია ესრედ წოდებულ 1892 წლის

*) „სახელმწიფო მიწათა და მიწათმზომელ სამინისტროდ“ იწოდება.

«Land Act»-ით, რომელიც შემდეგ შეკეთებულ და შეესებულ იქნა.“

აი როგორ გამოხატავს სმიტი მოკლედ ამ კანონებს. „სახელმწიფო მიწები განაწილდებიან სამნაირად.“

1) ის მიწები, რომლებიც საქალაქო და სასოფლო საზღვრებშია. ასეთი მიწები შეიძლება მხოლოდ საჯაროდ (აუქციონით) გაიყიდოს; ქალაქისა არა ნაკლებ 200 მანეთისა, სასოფლო-კი არა ნაკლებ 30 მანეთისა (თხოთ) აკრი (დესეტი-ნისა 0.37 ანუ ერთ მესამედზე მეტი).

2) ქალაქის სამზღვრებს გარედ მდებარე მიწები. ესენიც იყიდება საჯაროდ და არა ნაკლებ 20-ის მანეთისა აკრი *).

3) სასოფლო მიწები. ესენი—ორნაირია: პირველ ხარისხისა უნდა გაიყიდოს არა ნაკლებ ათი მანეთისა, მეორე ხარისხისა—2 მ. 50 კ. აკრი. ეს მიწები იყიდება და იცემა იჯარით „ჩაწერით“ და საჯაროდ (აუქციონით)**).

„სასოფლო მიწის ნაჭერი, რა ფრივადაც უნდა იყიდებოდეს“ „ჩაწერვით“ თუ საჯაროდ, არ შეიძლება, რომ 640 აკრს აღემატებოდეს, თუ იგი პირველ ხარისხისაა, თუ მეორესა—2000 აკრს. არავის შეუძლიან იყიდოს პირველ ხარისხის სახელმწიფო მიწა 640 აკრზე და მეორე ხარისხისა—2000

*) ამ მინიმალურ ფასის დანიშვნით და საჯაროდ გაყიდვით მთავრობას უნდოდა თავიდან აეცილებინა ის ბოროტმოქმედებანი, რომელნიც თავს იჩენენ ხოლმე მიწების სხვაფრივ დაფასების და გაყიდვის დროს და აგრეთვე ამ გზით ხაზინას, ესე იგი ხალხს, სახსებით უნდა აეღო ბაზარზე არსებული ფასი იმ მიწებისა, რომლებიც უფრო დასახლებულ ნაწილებშია, რადგან მიწის ფასის აწევა დამოკიდებულია მთელის ხალხის შრომით შექმნილ პირობებისაგან. გარდა ამისა, მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ ისიც, რომ ახალ ზელანდიის მთავრობის მიზანია, ამ გვარ გაყიდვით ხელი შეუწყოს დაუსახლებელ ადგილებს დასახლებას და ქვეყნის ბუნებრივ სიმდიდრით სარგებლობას და არა რაც შეიძლება სახელმწიფო მიწების მეტი გაყიდვა.

***) კანონი სასტიკად სჯის ყოველგვარ შეთქმულებას, რომელიც საჯაროდ გაყიდვის დროს ხელს შეუშლის ფასის აწევას.

აკრზე მეტი; ამ ანგარიშში შედის ის მიწაც, რომელიც მყიდველს უკვე აქვს მოლახაზაკების ყაძს.

„ერთ და იმავე დღეს ჩაწერილნი ერთ და იმავე დროს ჩაწერილებად ითვლებიან და თუ ერთ და იმავე მიწის ნაჭრის შექმნა რამდენიმემ მოისურვა, უპირველესობას კენჭი ახვედრებს.“

„მიწების ყიდვისათვის ჩასაწერი დრო საჯაროდ ცხადდება თავის დროზე და ჩაწერილს შეუძლიან შეიძინოს მიწა შემდეგ ნაირად:“

1) საკუთრებად—ფულის ნაღდად მიცემით. ამასთანავე ერთი მეხუთედი ჩაწერისათანავე ჰბარდება და დანარჩენი ერთის თვის განმავლობაში. მაგრამ გადაწყვეტით მყიდველის საკუთარ უფლებაში მხოლოდ მაშინ გადადის შექმნილი მიწის ნაჭერი, როცა იგი რაიმე გაუმჯობესობას შეიტანს მასში არა უგვიანეს შვიდის წლისა და ღირებულებით (საშუალოდ) არა ნაკლებ 10-ს მანეთისა თითო აკრზე. პირველხარისხის მიწებისათვის და ხუთის მანეთისა—მეორე ხარისხოვანისათვის, ესე იგი პირველ ხარისხოვან მიწის მყიდველმა (აკრი—10 მ.) უნდა დახარჯოს მის გაუმჯობესობისათვის უკანასკნელი იმდენივე, რამდენიც მიუტია მასში; მეორე-ხარისხოვან მიწის პატრონმა კი—უკანასკნელი ორჯერ მეტი (აკრი 2 მ. 50 კ.) ვიდრე თვითონ დაუჯდა იგი. ამ გვარ წესდებით ახალ ზელანდიის მთავრობას ჰსურდა, რამდენადაც კი ეს შესაძლებელი იყო, ხელი შეეშალა სპეკულიაციისათვის.

კანონი „გაუმჯობესობად“ სთვლის შემდეგს: ჭაობების ამოშრობას, ტყეების გაწმენდას, ხეების დარგვას, ბაღების გაშენებას, ნიადაგის დრენაჟს (ზელაგის ქვეშ არხების გაყვანას), გზების გაყვანას, ჭების ამოღებას და სხვა და სხვა, ერთის სიტყვით ყოველისფერს, რასაც შეუძლიან ნიადაგის ნაყოფიერობისმატება, და ყველანაირს სასარგებლო შენობების აგებას.

2) დროებით იჯარის პირობებზე. ჩაწერილს პირს შეუძლიან აიღოს მიწის ნაჭერი 25 წლის იჯარით, ამასთანავე ათი წლის შემდეგ მოიჯარადრეს შეუძლიან, როცა კი მოისურვებს, თუ

შეასრულა ზოგიერთი განსაკუთრებული ამისათვის პირობები და შეტანილი აქვს მამულში საჭირო „გაუმჯობესობანი“, შეისყიდოს იჯარით აღებული მიწის ნაქერი, ამ შემთხვევაში, მიწის ხარჯის დაგვარად სრულად შეაქვს მისი უფასო. მოიჯარდრეს უფლება აქვს ყიდვის ნაცვლად დროებით იჯარა: სამუდამო (იხილე ქვემოლ) იჯარად შესცვალოს.

„დროებით მოიჯარადრეს წლიურად შეაქვს საიჯარო გადასახადი მიწის ნაქერის ღირებულობის 5⁰/₀. მოიჯარადრე აუცილებლად უნდა სცხოვრობდეს იჯარით აღებულ მიწაზე და სხვა და სხვა „გაუმჯობესობანი“ უნდა შექმნდეს (პირობანი ნაჩვენებია ქვეით).

3) სამუდამო იჯარის პირობებზე. „მიწის შეძენა 999 წლის იჯარით ან როგორც ჩვეულებრივ ამბობენ „სამუდამო“ იჯარით. ამ გვარ იჯარაში საიჯაროს ახდევინებენ მიწის ღირებულობის ფასის 4⁰/₀., მასთანავე მოიჯარადრეს არ შეუძლიან არასოდეს სახელმწიფოსაგან იჯარით აღებულ მიწის დასაკუთრება“.

„როგორც დროებით, ისე სამუდამო იჯარით მიწების შეძენა შეუძლიანთ ორს და რამდენიმე პირს ერთად“. პირობანი შესახებ ცხოვრებისა და მიწების გაუმჯობესობისა ორივე გვარ იჯარის დროს შემდეგია:

„მოიჯარადრე მოვალეა დასახლდეს იჯარით აღებულ მიწაზე არა უგვიანეს 4-ს წლისა იჯარის დაწყებიდან, თუ მიწა ქაობიანი ან ტყით დაფარულია და თუ მიწა საცხოვრებლად ასე თუ ისე მოხერხებულია, მაშინ არა უგვიანეს ერთის წლისა. დროებით იჯარის დროს მოიჯარადრე მოვალეა გაბმით იცხოვროს აღებულ მიწაზე ექვს წელიწადზე არა ნაკლებ და სამუდამო იჯარის დროს კი არა ნაკლებ ათის წელიწადისა“.

„ჩვენში არსებულ საადგილ-მამულო კანონმდებლობის ძირითად პრინციპებში,—ამბობს პერსი სმიტი—გამოითქვა საზოგადოებრივი აზრის სხვა და სხვა მიდრეკილება-მიმართულებანი, რომლებიც ნელ-ნელა მწიფდებოდნენ და მხოლოდ ამ ბოლო დროს მიიღეს თავიანთი უკანასკნელი ფორმა. ჩვენის საადგილ-

მამულო კანონმდებლობის უმთავრეს და არსებით მუხლად უნდა ჩაითვალოს ის აზრი, რომ მას უნდა მიწის საკუთრების უფლება მარტო სახელმწიფოს შეუჩინოს და სამუდამო იჯარით ასარგებლებინოს იმ პირს, რომელსაც უჭირავს ესა თუ ის მიწის ნაჭერი. მთავრობის ის სურვილი, რომ მარტო თვით სახელმწიფოს შეჩინოდა მიწის საკუთრების უფლება, ახალ ზელანდიაში უფრო ცხადად გამოითქვა, ვიდრე ავსტრალიის სხვა ახალშენებში. საჭირო ვადაც იმდენად ხანგრძლივია, რომ ამ იჯარას ჩვეულებრივ „სამუდამო“ იჯარას ეძახიან. მართლაც ამჟამად სახელმწიფო მიწები უმეტეს ნაწილად 999 წლის ვადით იძლევიან იჯარით. საიჯარო ვადისახალი იანგარიშება მიწის დაფასებულ ღირებულობის მიხედვით და შემდეგ არც მატულობს და არც ხელმეორედ ფასდება. ამ პირობებით აღებული იჯარა საკუთრებასავითაა, რადგან იჯარით აღებული მიწა შეიძლება გაიყიდოს კიდევ, დაგირავდეს, უანდერძოს და სხვა და სხვა.“

პერსი სმიტის ამ უკანასკნელ სიტყვებს უნდა დავმატოვო, რომ იჯარით აღებულ მიწების გადაცემა შეიძლება მხოლოდ ესრედ წოდებულ „საადგილ-მამულო კომიტეტის“ თანხმობით, რომელიც სახაზინო მიწების სამინისტროს ადგილობრივ სააგენტოს წარმოადგენს. ამ გვარი თანხმობა ეძლევა მხოლოდ მაშინ, თუ ახალი მოიჯარადრეც აკმაყოფილებს იმავე საზოგადო პირობებს, რასაც ძველი მოიჯარადრე, ესე იგი, — თუ იგი მესაკუთრე ან მოიჯარადრე არ არის იმდენ მიწისა, რომელიც ახლად აღებულ მიწასთან ერთად აღემატებოდეს ნებადართულ ზომა-რაოდენობას. აგრეთვე უნდა სრულდებოდეს სხვა პირობანი ცხოვრების შესახებაც და სხვა და სხვა.

აქედან ვხედავთ, რომ სამუდამო იჯარის დროს ხაზინის მესაკუთრობა უბრალო ფიქცია (მოგონება) კი არაა, არამედ საზოგადოებრივ ურთიერთობის მხრივ ნამდვილად ისეთი დიდად მნიშვნელოვანი უფლება, რომელიც ნებას აძლევს სახელმ-

წიფოს დაიფაროს თვით კანონის ძირითადი მიზანი დაპახინჯებისაგან *).

„რადგან ახალ ზელანდიაში ყველა მიწები, სამუდამო იჯარით გაცემულებიც, იხდიან საადგილ-მამულო გადასახადს, ამიტომ აღარ საჭიროებენ დრო-გამოშვებით საიჯარო მიწების დაფასებას საიჯარო გადასახადის მოსამატებლად, რადგან სახელმწიფოს საშუალება აქვს აიღოს თავისი სასარგებლოდ ნაწილი მიწის „უშრომოდ მატებულ“ ღირებულობიდან იმავე საადგილ-მამულო გადასახადის საშუალებითვე **).

ავხსნათ რას ნიშნავს მიწის „უშრომოდ მატებული“ ღირებულობა. მამულის ღირებულობის „უშრომოდ“ ანუ „დაუმსახურებელ მატებას“ ეძახიან იმ მატებას, რომელიც ხდება იმ პირის შრომის გარეშე, რომელსაც ეკუთვნის ღირებულობაში აწეული საკუთრება. განვმარტოთ ნათქვამი მაგალითით: რკინის გზის გატარება ან ხიდის გაყვანა საზოგადოების ხარჯით ერთბაშად ასწევინ ხოლმე მათ მახლობლად მდებარე ადგილების ღირებულობას. ამ გვარადვე მოქმედობენ საზოგადოდ ყოველი გვარი გაუმჯობესობა მიმოსვლისა, მოსახლეთა მატება და სხვა-და-სხვა. ელემენტარული სიმართლე მოითხოვს, რომ ის საზოგადოება, რომლის ხარჯითაც კეთდება ყველა ეს მამულების ღირებულობის ამწევი შენობანი (რკინის გზები, ხიდები, გზა-ტკეცილები), უნდა სარგებლობდეს თუ მთლად არა, ნაწილად მაინც, იმ ნამატ ღირებულობით, რომელიც შეიქნა შედეგად ზემოდ ნაჩვენებ ცვლილებებისა.

აი, ამიტომ იყო, — ამბობს რივისი, — რომ როცა ახალ ზელანდიის პარლამენტში სახელმწიფო მიწების იჯარით გაცემის თაობაზე მსჯელობას შეუდგენენ, რადიკალური პარტია დაჟი-

*) პერსი სმიტის ცნობებს ვავესებთ რივისის და ვპის თხზულებებიდან.

***) საჭიროა ესტკვათ, რომ გადასახადის რაოდენობის გამოსაანგარიშებლად მხედველობაში არ იღება ის მატება მიწის ღირებულებისა, რომელიც გამოწვეულია მოიჯარადრეს სხვა-და-სხვა გაუმჯობესობაზე გაწეულ ხარჯისაგან.

ახალი ზელანდია

ნებით თხოულობდა, რომ საიჯარო საფასი სახელმწიფო მიწებზე დრო-გამოშვებით გადაშინჯულ ყოფილიყო და თუ საჭირო იქნებოდა, აწელიყო ეს საფასი იმის მიხედვით, რამდენადაც იწეოდა მიწის ღირებულება გარეშე მოიჯარადრეს გაწეულ ხარჯისა და შრომისა.

რადიკალების ამ სურვილს არ ეღიროს განხორციელება, მაგრამ იგივე მიზანი ასე თუ ისე მაინც მიღწეულ იქნა ესრედ წოდებულ საადგილ-მამულო გადასახადის საშუალებით. შემდგომი მკითხველებს გავაცნობთ უფრო დაწვრილებით სახელმწიფო ხარჯის (ბეგარის) და სხვა გადასახადების სისტემას ამ (ახალშენში) კოლონიაში, ამ ჟამად კი ვიტყვით, რომ ახალ ზელანდიაში ყოველგვარ საადგილ-მამულო გადასახადისაგან განთავისუფლებულია ყველა, ვისი მამულიც, საკუთრებაა იგი თუ სახელმწიფოსაგან იჯარით აღებული, — ღირს 5000 მანეთზე ნაკლებს; ის კი, ვისი მამულიც ამაზე მეტი ღირს, იხდის გადასახადს მამულის ღირებულობის მიხედვით, ამასთანავე ის მამულის პატრონნი, რომელნიც კოლონიაში არა სცხოვრობენ, გარდა ამისა იხდიან ცოტაოდენ დამატებით გადასახადსაც. „ექვი არაა, — ამბობს ამის გამო რივისი, — რომ პროგრესიული საადგილ-მამულო გადასახადი შემოღებული იყო უმთავრესად იმიტომ კი არა, რომ ამ გზით ისე მოეწყობა საქმე, რომ ყველას თანაბარი მსხვერპლი მოეტანა საზოგადოებისათვის, — თუმცა კი ამ მოსაზრებასაც ჰქონდა თავისი გავლენა, — არამედ უფრო იმიტომ, რომ ეს კანონი ხელს შეუწყობდა დიდ მემამულეების დანაწილებ-დაქუცმაცებას, რომლის მესაკუთრეები დიდად მოგებულნი დარჩნენ იმ აუარებელ ხარჯის მეოხებით, რომელიც ახალ ზელანდიის მთავრობამ 70 და 80-იან წლებში კოლონიის საწარმოვო ძალთა წარმატებაზე გასწია.

დავუბრუნდეთ სმიტის წერილს.

„ესრედ წოდებული „საუკუნო იჯარა“, ცხადია, სასარგებლოა, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ ცოტაოდენს გარდა სახელმწიფო მიწები პირვანდელ მდგომარეობაში არიან და არაგვარ შემოსავლის მოცემა არ შეუძ-

ლიანთ, თუ რიგიანად არ დამუშავდა. აქედან ცხადია, რომ მომავალ მოსახლესათვის უფრო ადვილია რაც ფული მოეპოვება, იჯარით აღებულ მიწის შეკეთებას და საჭირო შენობის აგებას მოანდომოს, ვიდრე თვით მიწის საკუთრებად შეძენას. განსაკუთრებით ეს ღარიბ და ხელმოკლე კაცისათვისაა უფრო ძვირფასი, რომელსაც თანხად მხოლოდ თავისი მაგარი მკლავები აქვს და მაინცა და მაინც შეუძლიან გაიკეთოს სახლი და იყოლიოს საქონელი, რაც, რასაკვირველია, თითქმის ხელმიუწვდომელი იქნებოდა მისთვის, სახელმწიფო მიწები რომ საკუთრებად იყიდებოდეს.“

მიწის განსაზღვრული რაოდენობა, რომელიც ყოველს ჩაწერილს შეუძლიან შეიძინოს, იმ მოსაზრებით დაწესდა, რომ ამით ხელი შესწყობოდა წვირულ მესაკუთრეთა კლასის გამრავლებას; კანონისაგან განსაზღვრულ ზომის ფარგალში ყველას შეუძლიან შეიძინოს იმდენი მიწა, რამდენიც მას ესაქარება. პირველ ხარისხის მიწა, როგორც ნათქვამი იყო, განისაზღვრება 640 აკრით (250 დესეტინით), მეორე ხარისხისა კი—2000 აკრით (750 დესეტინით); ანგარიშში შედის ის მიწაც, რომელსაც უკვე მფლობელობს ან იჯარით აქვს აღებული ჩაწერილს პირს. ზოგიერთ შემთხვევაში, როცა სამინისტრო ამას სასურველად ჰპოვებს, ეს ზომა-რაოდენობა შეიძლება შესამჩნევად შემცირდეს.

„არსებული საადგილმამულო კანონი მოქმედებს 1892 წ. ნოემბრიდან. მოვიყვანოთ ცნობები იმის დასახასიათებლად, თუ როგორ გამოიყენეს ეს კანონები პრაქტიკულად. ამ ცნობებიდან დავინახავთ ჩვენ, თუ როგორ შეიძინეს კერძო პირებმა სახელმწიფო მიწები და რა პირობებით, რომელთა არჩევანში ჩაწერილს სრული თავისუფლება ჰქონდა მინიჭებული. (ცნობები შეეხება 1898—1899 წლ.)

1) საკუთრებად, ფულის ნაღდად მიცემით შეუძენიათ 114 ნაჭერი მიწა, ზომით 17,824 აკრი.

2) დროებით იჯარის პირობებზე, გამოსყიდვის უფლებით (საუკუნო იჯარის პირობებზე შეცვლის უფლებით) შეუძენიათ 458 ნაჭერი მიწა, ზომით 109,950 აკრი.

3) სამუდამო იჯარით—362 ნაქერი, ზომით 99,26⁷ აკრი.“

აი, ამ გვარია ეს კანონები, რომლებიც აწესრიგებენ დასამუშავეებლად გამოსადეგარ სახელმწიფო მიწების შეძენის საქმეს. ახალ ზელანდიის საადგილმამულო კანონმდებლობამ დიდი გავლენა იქონია ავსტრალიის სხვა ახალშენებზედაც, რომლებმაც ახალ ზელანდიის საადგილმამულო პრინციპებს მიბადეს და ზოგიერთი მათგანი კიდევაც შორს წავიდა მასზე. ასე, მაგალითად, ახალ-სამხრეთ ვალისში (ავსტრალია) სახელმწიფო მიწის ნაღდათ ყიდვის დროსაც კი საჭიროა არამც თუ მამულში გაუმჯობესების შეტანა, არამედ მასში ცხოვრებაც.

ახალ ზელანდიისათვის ავსტრალიის სხვა კოლონიებმაც განსაზღვრეს სახელმწიფოსაგან გასასყიდლად დანიშნულ მიწის ნაჭრის ზომა. მაგრამ არც ერთმა (ახალშენმა) კოლონიამ ვერ გაბედა საძოვრად გამოსადეგ მიწების განსაზღვრა. ახალ ზელანდიაში კი ამ გვარივე მიწის ნაჭრები განსაზღვრულია.

ენლა გადავიდეთ ამ გასაოცარ ახალშენის სხვა ცდებზე, აქაც იძულებული ვართ ისევ სმიტს მივმართოთ.

„1892 წლის საადგილ-მამულო კანონმდებლობა, — ამბობს პ. სმიტი, — აგრეთვე ნებას აძლევს ესრედ წოდებულ „სოფლის ამხანაგობათა“ არსებობისას“. ამ ამხანაგობათა შესახებ კანონი ამბობს, რომ თუ რამდენმამე პირმა—რიცხვით არა ნაკლებ 12-სამ შეადგინა საურთიერთო დამხმარებელი საზოგადოება, ამ გვარ ამხანაგობას ეძლევა უფლება სახელმწიფო მიწების გამგე სამინისტროსთან შეთანხმებით აირჩიოს სახელმწიფო მიწის ნაქერი 11,000 აკრზე არა უდიდესი. ამხანაგობის თვითეულმა წევრმა უნდა აიღოს თავის წილად არა ნაკლებ 200 აკრისა, უდიდესი წილი კი, რომელიც შეიძლება ამხანაგმა იქონიოს, განსაზღვრულია 320 აკრით. ამ გვარი მიწები ეძლევა ამხანაგობას. საუკუნო იჯარით იმავე პირობებზე, როგორც კერძო პირებს, რის შესახებ ჩვენ უკვე ნათქვამი გვქონდა ზევით.

„ჯერ კიდევ 1885 წელს ახალ ზელანდიის კანონმდებლობისაგან ნებადართული იყო ამ გვარი „სოფლის ამხანაგობანი“ და კიდევად ნება ეძლევათ ეს იჯარით აღებული მიწები შემდეგში შეისყიდონ და დაისაკუთრონ. ეს კანონი შეუცვლელად დარჩა და ეხლაც ძალიან ხშირად სარგებლობენ ამით საამხანაგო სოფლების დასაარსებლად.“

„დღემდე (31 მარტი 1899 წ.) 812 პირს აქვს შედგენილი ამ გვარი ამხანაგობანი და მათგან აღებულ მიწების რაოდენობა ეთანაბრება 143000 აკრს. ბევრი ამ სოფლებთაგანი, რომლებიც კარგ პირობებში მოჰყვენენ, საუკეთესო მდგომარეობაში არიან; ბევრი კი, რომელნიც განაპირას არიან და უხვირო მიმოსვლა აქვთ, ძლივ-ძლივობით ირჩენენ თავს.“

აი კიდევ რა გვარად აგვიწერს მინისტრად ნამყოფი რივის საადგილ-მამულო კანონმდებლობის ერთ ცდას, რომელიც გვაძლევს არამცთუ უმთავრეს ცნობებს თვით კანონის შესახებ, არამედ გვაცნობებს იმ გარემოებებსაც, რომელთაც გამოიწვიეს ამ კანონის შექმნა.

1886 წელს იმ დროს სახელმწიფო მიწათა მინისტრად ნამყოფი ჯონ ბალლენსი გაბედულად შეუდგა უსაქმობისაგან დიდ გაჭირვებაში ჩაკვივრულ მუშებისაგან სოფლების გაშენებას. ამ მხრივ ახალშენის სხვა და სხვა კუთხეში ამოარჩია მიწები სახელმწიფოს კუთვნილებიდან და წვრილ-წვრილ 20—50 აკრიან*) ნაჭრებად დაჰყო. ეს მიწის ნაჭრები მიეცათ მუშებს სამუდამო იჯარით და მიწის ღირებულობის 5% საიჯარო გიდასახადით. შეუძლებელ მოსახლეს შეეძლო საიჯარო გადასახადი ნაწილ-ნაწილ ორის წლის განმავლობაში გადაეხადა; გარდა ამისა დაურიგდათ ფული სესხად პირველ მოსაწყობად, სათესლეს, სამეურნეო იარაღის, შენობის მასალის, საკვების და სხვა საჭიროების შესაძენად. 1887 წელს ზოგიერთი კოლონიელი სასტიკად ჰკიცხავდა ბალლენს ამ ცდი-სათვის, მისი პოლიტიკური მტრები სიხარულით უთითებდნენ

*) 7 $\frac{1}{2}$ —18 დესიატინამდე.

ზოგიერთ სოფლის მარცხზე, თუმცა მეორე წილი ამ სოფლებსა მშვენივრად მოეწყო. ამ უამად ამ სოფლების მცხოვრებთა რიცხვი 5000-მდეა და უჭირავთ მიწა სივრცით 37000 აკრი, საშუალო ზომა კი მიწის ნაკეთისა არის 24 აკრი.“

მოსახლეთა უმრავლესობა თავის საკუთარ მიწის დამუშავების გარდა, გარედაც გადის ქირით სამუშაოდ, მეტადრე ცხვრის კრეჭისა და მკის დროს; ზოგიერთი ფაბრიკებშიაც სდგება. საერთო ჯამი (სუმმა) მთავრობისაგან მოსახლეთათვის მიცემულ დახმარებისა ეთანაბრება 270,000 მან., რომლიდანაც 30.000 მან. უკვე გადაუხდიათ. გარდა ამისა აქნობამდის მოსახლეებს გადახდილი აქვთ, როგორც საიჯარო გადასახადი და შემწეობად მიცემულ ფულის პროცენტი—სულ 270,000 მან. მოსახლეებისაგან იჯარით აღებულ მიწებში შეტანილი გაუმჯობესობანი დაფასებულია 1,300,000 მანეთად, რომლითაც სრულებით უზრუნველ ყოფილია ის სესხი, რომელიც მთავრობამ გასცა მოსახლეებზე.“

როგორც გვიამბობს ავსტრიელი პუბლიცისტი ეპსსი, ახალ ზელანდიის ამ „ცდამ“ ავსტრალიის კოლონიების დიდი ყურადღება მიიქცია, ასე რომ ორმა მათგანმა კიდევ გაგზავნა კაცები ახალ ზელანდიის ცდის შედეგის შესასწავლად. შესწავლის შემდეგ ამ გაგზავნილმა კაცებმა აცნობეს, რომ ზიჯუჯად ცდას მარცხი მოსვლია, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა მოსახლეებს არ გაუთვალისწინებიათ ის შრომა, რომელიც მათ მოელოდათ, ეს მოსახლეები პირველ შემთხვევაშივე სტოვებდნენ მიწას და გადადიოდნენ ქალაქად.

დავუბრუნდეთ ისევ სმიტის წერილს.

ამ უკანასკნელ წლებში ეს არის ეხლა აწერილ „სოფლების“ გაშენების და წინედ აწერილ „სასოფლო ამხანაგობათა“ ნაცვლად გახშირდა ესრედ წოდებული „გაწმენდილ მიწებზე მოსახლეობა“. უსაქმოდ დარჩენილებისათვის რომ საქმე გაეჩინათ, სახელმწიფო მიწების სამინისტრო ურიგდებოდა მუშათა ჯგუფებს გამოეწმინდათ ესა თუ ის ტყუანი მიწა, გამოეწოთ ტყე და ჩაეთესნათ შიგ ბალახი. შემდეგ ეს გაწმენდი-

ლი მიწა (იყოფებოდა) ნაწილდებოდა პატარ-პატარა „ფერმებათ“ და ეძლეოდათ სამუდამო იჯარით იმავე მუშებს, ვინც გაწმინდა ის მიწა და საიჯარო გადასახადი იანგარიშებოდა გაწმენდაში დახარჯულ ხარჯის და მიწის ღირებულობის მიხედვით. 1899 წლამდე გაშენდა 45 მოსახლეობა და მიწა, რომელიც მათ უჭირავთ, ეთანაბრება თითქმის 74,000 აკრს. ამ გაწმენდილ მიწის ნაქრებზე სცხოვრობს 513 ოჯახი, სულ კი 1900 სული. მათ უკვე გაღწეულნი არიან და დაუთესიათ ბალახეულობით 20814 აკრი მიწა. მიწების ტყისაგან გაწმენდაში 1899 წლის მარტამდე მთავრობას მიუცია 573,290 მანეთი. საზოგადო ღირებულობა ყოველისფრის, რაც კი მიწის გაუმჯობესობას შეეხება—აღწევს 842,590 მან. საშუალო ზომა მიწის ნაქრისა, რომელიც თითო მოსახლეზე მოდის, 10 აკრია“.

როგორც სჩანს სახელმწიფო მიწების მინისტრის სიტყვიდან, რომელიც მან 1893 წ. ზემოდ აღწერილ კანონის თაობაზედ წარმოსთქვა, მას განზრახვა ჰქონდა დახმარებოდა იმ შრომის მოყვარე მუშებს, რომელთაც სახსარი არ ჰქონდათ საკუთარი სამეურნეო ოჯახი გაეჩინათ. ამისათვის მათ შეძლება ეძლეოდათ აელოთ თავიანთი ხელფასი იმავე მიწების გასუფთავებით, რომლებიდანაც მათ შემდეგში მიიღეს პატარ-პატარა ფერმები სამუდამო იჯარით.

ახალ ზელანდიის მთავრობის ამ გვარ კეთილ აზრს და მოქმედებას შემდეგში მაინც დაბრკოლება დახვდა: სახელმწიფო მიწა აღარ ეყო დასარიგებლად, ვინაიდან უწინ კერძო პირთათვის განსაზღვრული არ იყო მიწის შეძენა და შეეძლოთ შეეძინათ, ვის რამდენიც უნდოდა, ამიტომ ბევრი შეეცადა ესარგებლნა იაფის ფასით და შეიძინეს უზარ-მზარ მიწები იმ საიმედო მოლოდინში, რომ ფასებში აიწევდნენ. როგორ დაახწია თავის ახალ ზელანდიის მთავრობამ ამ გაჭირვებულ მდგომარეობას? ამის პასუხს ვპოულობთ სახელმწიფო მიწების მინისტრის მუდმივ მდივნის წერილშივე.

„სხვათა შორის, ზემოდ უკვე მოხსენებული გვექონდა, რომ მთავრობას უძნელდებოდა სახელმწიფო მამულებში იჯარით გასაცემად გამოსადეგარ პატარ-პატარა ნაქრების შოვნა, უფრო კი იმ ადგილებში, სადაც ეს მიწის ნაქრები უფრო საქირო იყო, ესე იგი უკვე დასახლებულ ადგილებში, სადაც ხშირად შეხვდებით დიდ მამულებს, რომლის პატრონებიც ამუშავებდნენ მათ დაქირავებულ მუშების საშუალებით*)“. ამ გვარ დაბრკოლების თავიდან ასაცილებლად სახელმწიფო მიწების ახლანდელმა მინისტრმა ჯონ მაკ-კენზიმ შეიტანა პარლამენტში განსახილველად ესრედ წოდებული „დასახლებისათვის მიწების შექენის კანონის“ კანონ-პროექტი.“

ამ კანონის ძალით, რომელიც პარლამენტისაგან მიღებულ იქმნა, მთავრობას ნება ეძლეოდა შეეძინა კერძო პირებისაგან მიწები შემდეგში პატარ-პატარა, არა უდიდეს 320 აკრისა (110 დესეტინისა, ნაქრებად დასანაწილებლად).

ამ კანონის ძალით მთავრობამ უკვე შეიძინა რამდენიმე მამული, დაყო პატარ-პატარა ნაქრებად და გასცა სამუდამო იჯარით, რომელთა საიჯარო გადასახადი ეთანაბრება 5% იმ თანხისას, რომელიც შესდგება მიწის ღირებულობის და გამიჯვნაზე, გზის გაყვანაზე და სხვაზე გაწეულ დანახარჯისაგან ერთად.

„თითქმის ყველა ამგვარად შექენილი მამული კარგად მოწყობილია, მჭიდროდ დასახლებულ ადგილების მახლობლად მდებარეობს, რისგამო სახელმწიფო მიწების მოიჯარადრეებს საშუალება აქვთ მეზობლადაც გარეშე საქმე იქონიონ. 1894 წელს კერძო პირებისაგან მიწების შექენისათვის

*) სმიტი ამბობს, რომ ამგვარი დაბრკოლებები უფრო ხშირად ხვდებოდა მოხუც კოლონელთა შვილებს, რომლებიც დაეძებნენ თავიანთ მშობლების მახლობლად პატარ-პატარა ნაქრებს საკუთარ ოჯახის მოსაწყობად.

მთავრობას ნება მიეცა დაეხარჯა 2,500,000 მან. (სულ პირველად 1892 წ.—500,000 მან. იყო). 1897 წელს ეს თანხა გახადეს 5,000,000 მან. წელიწადში. მიწის ნაჭრის რაოდენობა კი, რომელიც შეუძლიან იქონიოს თითო პირმა, განსაზღვრულია ზემოხსენებულ 1892 წლის კანონით.“

1894 წელს ახალ ზელანდიის კანონმდებლობაში შევიდა ახალი პრინციპი — მთავრობას მიეცა უფლება ძალით შეისყიდოს ხოლმე დიდი მამულები მარტო იმ შემთხვევაში, თუ მემამულე ნებაყოფლობით არ მოურიგდება მთავრობას ფასში ან სხვა სყიდვის პირობებში, ან როცა მანისტრთა გადაწყვეტილებით ამა თუ იმ მამულის შექმნა აუცილებლად სასურველია ნაწილ-ნაწილად დაყიდვისათვის. ჯილდოს რაოდენობას, რომელიც მემამულეს ეძლევა შექმნილ მიწაში, ნიშნავს განსაკუთრებული სასამართლო, რომელიც შესდგება უმაღლეს სამსაჯულოს ერთი წევრის და ორ მის ამხანაგისაგან, რომელთა შორის ერთს მთავრობა ნიშნავს, მეორეს კი თვით მამულის მესაკუთრე. მაგრამ აქნობამდის მამულის ამ გვარად ძალით შესყიდვისა მარტო ერთი შემთხვევა იყო და მთავრობამაც ძალიან ხერხიანად გაანაწილა იგი წვრილ-წვრილ ნაჭრებად დასაყიდლად.

ესტოვებთ რა ზოგიერთ დაწვრილებითი ცნობებს შესახებ 1896 წლის კანონმდებლობისას, რომელსაც მიზნად ჰქონდა გაეადვილებინა პატარ-პატარა ნაჭრების შექმნა იმ პირთათვის, რომელთაც სურდათ ჰქონოდათ საკუთარი მიწა-წყალი, უფრო საყურადღებოდ მიგვაჩნია ზოგიერთი ახალი ცნობები შესახებ მიწის კერძო პირთაგან გამოსყიდვის კანონისა და თუ როგორ გამოიყენეს ეს კანონი ახალ ზელანდიაში. ეს ცნობები ამოკრეფილია „მიწების შემსყიდველ განსაკუთრებულ კომისიის“ მოხსენებიდან.

საანგარიშო წლის განმავლობაში (1889 წლ. 31 მარტიდან — 1899 წ. 31 მარტამდე) კერძო პირებმა კომისიას შეაძ-

ლიეს შესასყიდველად სულ ზომით 534,682 აკრი მიწა. აქედან კომისიამ 47,192 აკრი უვარგისად სცნა და უარი გამოუცხადა, დანარჩენს გულდასმით გაეცნო და აქედანაც მარტო 215,585 აკრის შეძენა ურჩია მთავრობას. სულ წარსულ წელს და ამ ჟამად კომისიამ სცნო ვარგისად 24 მამული. მთავრობისაგან შეძლეული ფასი 13 მემამულემ მიიღო, რომლის რაოდენობა 5,811,150 მან. ეთანაბრება. დანარჩენ თერთმეტ მემამულეთა შორის სამმა სრულებით უარი განაცხადა მთავრობისაგან შენაძლევ ფასზე, სხვებს ჯერ გადაწყვეტით არა უთქვამთ-რა.

სულ თავდაპირველიდგანვე ამ კანონის ძალაში შესვლიდან შეუძენიათ 62 მამული, ზომით 256,829 აკრი, მათი ნაყიდობა დამჯდარა 12,506,470 მან.; 538,620 მანეთი დაიხარჯა გზების გაყვანაზე, გამიჯვნაზე და ადმინისტრატიულ ხარჯებზე, მაშასადამე სულ დახარჯულა 13,045,090 მან.

როგორც უკანასკნელ ცნობებიდანა სჩანს, თითქმის მთელი ნაყიდი მიწები 1304 მოსახლეს გაეცა იჯარით (სათვალაფში არ შედიან ოჯახის წევრნი), რომლებსაც შეაქვთ თითქმის 600,000 მან. საიჯარო გადასახადი; მთავრობა კი მიწების კერძო პირებისაგან შესყიდვისათვის აღებულ ვალის სარგებელს იხდის 425,000 მან., ისე რომ ფინანსიურ მხრივადაც ეს ოპერაცია მთავრობისთვისაც უსარგებლო არ არის.

1899 წელს 31 მარტს ახალ ზელანდიაში თითქმის 16,600 სახელმწიფო მოიჯარადრე ითვლებოდა, რომელთაც ეჭირათ 15 მილიონ აკრამდე მიწა და იხდიდნენ ორ მილიონ ნახევარ მანეთზე მეტს საიჯარო გადასახადს. ამ მთავრობისაგან იჯარით აღებულ თხუთმეტ მილიონ აკრიდან ორი მესამედი მარტო საძოვარებადაა გამოსადეგი.

ადგილ-მამულის განაწილებას, მათ რაოდენობას და ზომას ჩვენ დავინახავთ შემდეგ ცხრილიდან, ანგარიში ეხება 1898/9 საანგარიშო წელს.

თვითეული ფერმის რაოდენობა	მათი რიცხვი	რა ზომის ადგილი უჭირავს
1-დან — 10-მდე	18230	68,671
10 „ — 50 „	11426	315,651
50 „ — 100 „	7276	570,503
100 „ — 200 „	9164	1,401,171
200 „ — 320 „	5584	1,469,859
320 „ — 640 „	5555	2,568,462
640 „ — 1000 „	1946	1,649,580
1000 „ — 5000 „	2589	5,364,539
5000 „ — 10000 „	369	2,579,773
10000 „ — 20000 „	220	3,274,623
20000 „ — 50000 „	175	5,448,033
50000 „ — 6 მეტი	105	9,685,403
	62,639	34,386,268

„აქედან სჩანს, რომ ფერმების ბევრი წილი (59%), სახელდობრ 37,000, წარმოადგენენ 1-დან—1000 აკრიან ფერმებს, 46,000 ანუ 74%—შესდგებიან 1-დან—200 აკრიან ფერმებისაგან და 80¹/₂%—1-დან—320 აკრიან (150 დესეტინა) ფერმებისაგან. 320 აკრზე მეტიანი ფერმა კი სულ 10,959 ანუ 18% ითვლება, საიდანაც ვხედავთ, რომ საშუალო ზომის ფერმები უფრო ვითარდებიან. 320 აკრიანი მამულები საზოგადოდ წარმოადგენენ საძოვრებს და ამიტომ არის, რომ მათი სივრცე ბევრად აღემატება საშუალო ფერმების საერთო სივრცეს და, როგორც ვიცით, შეადგენს ერთს მესამედს მთელ ექსპლოატაციისათვის გამოყენებულ მიწებისას.

აუსტრალიელ პუბლიცისტს ეკპსს საინტერესო ცნობები მოჰყავს შესახებ 1891 წელს 19,397,529 აკრ მიწიდან, რომ-

მელიც სამეურნეო ხმარებაში იყო, 7,000,000 იჯარით იყო აღებული და თითქმის 12¹/₂ მილიონი კერძო საკუთრებას წარმოადგენდა, რომლიდან მეტი წილი (7,000,000 აკრი) სულ 584 პირს ეკუთვნოდა და თითო პირზე 5000 და მეტი აკრი მოდიოდა (საშუალოდ 12000 აკრი მესაკუთრეზე). დანარჩენი მიწა განაწილებული იყო ამ რიგად: 1,675 პირს ეჭირა 2,145,000 აკრი—1000 აკრიდან—5000 აკრიან ნაჭრებად (საშუალოდ 1280 აკრი), 41,518 მესაკუთრეზე კი საშუალოდ მოდიოდა 78 აკრი თითოზე.

მამულების ამ გვარ უთანასწოროდ დანაწილებას კოლონიელებმა ჯეროვანი ყურადღება მიაქციეს, რასაც მალე საადგილმამულო პროგრესიული (თან და თანობითი) გადასახადის შემოღება მოჰყვა, რომლის მიზანი იყო სხვილ მამულების დანაწილებისთვის ხელი შეეწყო და ჩვენ უკვე ვიცით, რომ 1892 წლიდან იწყება კანონმდებლობითი ზომები, რომლებიც საზღვრავენ თითო პირის უძრავ ქონების რაოდენობას. ეს კანონები ნებას არ აძლევენ იყიდონ კიდევ მიწა იმ პირთ, რომელთაც უკვე აქვთ საკმაოდ, და სამაგიეროდ ხელს უწყობენ უადგილმამულო და ხელმოკლე მყიდველებს მიწები შეიძინონ.

ზემოდ მოხსენებული ცნობები კერძო ადგილმამულის განაწილების შესახებ საკმაოდ ხსნიან და, გვგონია, ამართლებენ კიდევ ახალ ზელანდიის მთავრობის იმ გვარ გაბედულ ნაბიჯს, როგორც არის სხვილ მამულების ძალით შესყიდვა იმ შემთხვევაში, როცა ეს შესყიდვა მცხოვრებთა უმრავლესობის კეთილდღეობისათვის არის საჭირო.

და ბოლოს ჩვენ ვიცით, რომ იმ შეცდომის შემდეგმა სინანულმა, რომელიც სახელმწიფო მიწების კერძო პირებზე მიყიდვით ახალ ზელანდიის მთავრობამ ჩაიდინა, აიძულა იგი ეს თავისი შეცდომა იმით გაესწორებინა, რომ შემოიღო ესრედ

წოდებული „სამუდამო იჯარა“ (999 წლით), ამასთანავე ამგვარ იჯარის შემოღებით მთავრობას უმთავრესად სურდა ყოველის გზით ხელი შეეწყო, რომ მცხოვრებთა უმრავლესობას მიწა შეეძინა და მომავალშიც თვალყური ვდევნებინა, რომ ეს საკუთრება არ გადასულიყო იმ პირთა ხელში, რომელნიც ისედაც საკმარისად უზრუნველყოფილნი იყვნენ მამულით.

ნ. აღნაშვილი.

ტყე და ხალხის კეთილდღეობა*)

იყო დრო, როდესაც ტყის ჩეხა ხალხის განვითარებას და განათლებისკენ წინსვლას შეველოდა, რადგან მიწის შესამუშავებლად საჭირო იყო ტყის ამოგდება. ტყის გაჩეხა ძნელი საქმე იყო, დიდს შრომას საჭიროებდა, და ამიტომ სწვავდნენ ან ხეებს ირგვლივ ქერქს აცლიდნენ (ჩრდილოეთი ამერიკა). დაბურულ ტყის ალაგას ხალხის მსაზრდოებელი ყანა ჩნდებოდა და ნადირობის და მეცხვარეობის წილ ნელ-ნელა ფეხს იკიდებდა მეურნეობა.

პირველ ხანებში ტყის გაჩეხაზედ იყო დამყარებული ადამიანის განათლება. დღეს კი ისე გავანადგურეთ ტყეები, რომ შეიძლება ამ გარემოებამ თვით განათლებაც შეათერხოს.

ჰავა ქვეყნისა ტყეზედ არის დამოკიდებული. ტყე აგროვებს წვიმის წყალს და ისევ მდინარეს უბრუნებს და მერმე ჰაერს. თავის ფოთლით და ფესვით ტყე აჩერებს წყალს და უშლის მწრაფლ დენას. საერთოდ ტყიან ალაგს გაცილებით მეტი წვიმა მოდის, ვიდრე უტყეოზედ, და რაც უფრო ხშირი ფოთლიანია ტყე, მით მეტს სინესტეს იკავებს.

რაც უნდა სიცხე იყოს, ტყეში მაინც გრილა. ვიურტემბერგში, მაგალითებრ, ტყეში 8 გრადუსით უფრო ნაკლები სიცხეა, ვიდრე ტყის გარედ. ტყე იზიდავს წვიმის ღრუბლებს და თავის სიგრილით წვიმით არწყვევინებს ქვეყანას. იგივე ღრუბლები რომ უტყეო მხარეს მოხვდნენ, ისე გადივლიან

*) D-r F. Rednault: déboisement et décadence.

რომ ნაშს არ გააგდებენ. მალტის კუნძულზედ ერთიანად გაჩეხეს ტყეები, რომ ბაშბის დასათესად მეტი მიწა ჰქონოდათ; და აქამდე აყვავებულს ქვეყანას იმისთანა გვალვა დაუყენეს, რომ აღარ იციან, წვიმა რა არის. წმ. ელენეს კუნძულზედ კი, სადაც დიდად ზრუნავენ ტყის გაჩენას; დღეს ერთი ორად მეტი წვიმა მოდის, ვიდრე ამ ასის წლის წინად. აგრეთვე ეგვიპტეში: მას შემდეგ, რაც იქ ტყის გაჩენას შეუდგნენ, წვიმაც უფრო და უფრო ხშირად მოდის.

კიდევ კარგი, თუ ტყე ვაკეში იჩებება: ტყიან მთითგან მაინც საკმარი წყალი ჩამოვა ნათესების მოსარწყავად. მდინარე პო იტალიაში, განგი ინდოეთში მილიონობით ხალხს აცხოვრებენ, რადგან სათავე ტყიან მთებში აქვთ. მართალია, ვაკეში ტყის ამოგდება ჰავასა სცვლას; მაგ. ლანგდოკში და პროვანსში უწინ მშვენივრად ხარობდა ფორთოხალი და დღეს აღარ ხარობს; მაგრამ ოღონდ ტყიანი მთა ჰქონდეს ვაკეს, უტყეოდაც არა უშავს-რა, რადგან მთით მომავალი წყალი მორწყავს და საკმარისს მოსავალს შესძენს.

უტყეოდ ვაკე მაშინ წახდება, როდესაც თიხნარი ნიადაგი აქვს. წყალს მცენარე რომ აღარ შეისვამს, ჭაობად დადგება, აშშორდება, აყოლდება და ხალხის მავნე ციებ-ცხელების ბუდედ იქცევა. საფრანგეთში მეთხუთმეტე საუკუნეს გაჩეხეს ღომბის ტყეები და მას შემდეგ იზრდება და იზრდება ჭაობი. ღომბში რომ უწინ მრავალს და შემძლებელს ხალხს უცხოვრია, დღევანდლამდე დარჩენილი ეკლესიების დიადი ნაშთები ამტკიცებენ. დღეს თითო ამ ნაშთში დაეტევა, რაც მთელ ღომბში ხალხი ცხოვრობს.

პირიქით, ჭაობიანს ალაგს რომ ტყეს გააჩენენ, ჰაერი იწმინდება, ციებ-ცხელება ისპობა და ადამიანისთვის კვლავ უვნებელ ბინად ხდება. რომის მინდორი და ტოსკანის ჭაობები იმიტომ გასაღდნენ, რომ ტყით შეიმოსნენ.

ქვეყანა მაშინ იღუპება, როდესაც ტყე მთაზედაც გაიჩეხება. წვიმა იქნება უწინდებურად ხშირად მოვიდეს მთაში, მაგრამ წყალი საშინელი სისწრაფით ჩამოიბრუნეს ტიტველ მთას

და თან წაიღებს მთის სამოსელს—მცენარის მასაზრდოვებელ მიწას, რომელსაც აღარ იმაგრებენ ხოს ფესვები. ჯერ გატიტვლდება მთა, მერმე დასკდება, დაიშლება და კლდითა და ქვიშით, უზარმაზარ ლოდებით და ქვებით დაჰფარავს ქვემოდ მდებარე სახნავ-სათესს. ამოდენა ლოდს ვინ მოიტანდა ამ მინდორში, თუ არ მდევრო?! გაიკვირვებს ადამიანი, თავის ნაწარმოების შედეგს რომ ნახავს.

თავი რომ მიანებონ გაჩეხილ მთას; კიდევ კარგი: ბუნება თავისას იზამს, ნორჩ მცენარით შემოსავს, გაზრდის და ტყედ აქცევს. მაგრამ არა; შეუშვებენ შიგ საქონელს, გაათელინებენ, ძირიანად მოაკორტინებენ მცენარეს და მიწას ნიაღვარის წასალეკად გახდიან.

ვაკვს რაღა ქოუვა, მთა რომ გაიჩეხება?

გვალვა, სიმშობილი და ხალხის ამოწყვეტა.

გაავდრდება, უცბად იმისთანად მოვარდება გოგოების სათამაშო ნაკადული, რომ ქვეყანას წალეკავს. ჩამოვარდება ვაკეში, მოედება სოფელს, იქ სახლს დაანგრევს, იქ ვენახს გამოუღრღნის ძირს, იქ საქონელს დაახრჩობს. ტყიან მთიდგან მომავალმა მდინარებაც იცის აღიდება, მაგრამ ის ნელა მოდის, თან მიწის გამაპატივებელი ლამი მოაქვს და გზა-გზა სტოვებს. ნილის, ან გარონის აღიდება ღვთის წყალობად მიაჩნია ხალხს, რადგან არავითარი სასუქი არ შეერგება მიწას ისე, როგორც ამ მდინარეთა ლამი. მოტიტვლებულ მთით მოვარდნილი წყალი კი სხვაა: თან მოაქვს, რასაც მოხვდება, და ამწვანებულ მინდვრის და სავსე ვენახის ალაგას რიყესა სტოვებს და ქვიშას.

გაიჩეხა მთაში ტყე და დაიმშა ქვეყანა: გაავდრდება—წარღვნაა, არა და—გვალვა. მინდვრის მორწყვა შეუძლებელია, რადგან მდინარე ვაშრა, ან ძლივსლა ევანავს წვეთ-წვეთად. რიყიანი მშრალი ხევი-ლა მოჩანს იმ ალაგს, სადაც უწინ ხომალდები დადიოდნენ.

მთა რომ გაიჩეხება, ვაკეში ხალხი დაიშვევა...

II

აქ ახალი არაფერია. დიდი ხანია ამასვე სჩივიან კაცობრიობის უკეთესნი შვილნი—დემოკრიტი, თეოფრასტი, სენეკა, შემდეგ ქრისტოფორე კოლუმბი, ლეონარდო დე ვინჩი, ბერნარ დე პალისსი¹⁾ და სხვანი. „მიკვირს, ღმერთმან იცის, ამბობდა პალისსი, ადამიანის უგუნურება! თითქო ქვეყნიურ თავის დანიშნულებას იმაში ხედავს, რომ დასწვას, გაჩეხოს, გაანადგუროს მამა-პაპათაგან დაკრძალული ტყეები. უგუნურებაზედ მეტია ჩვენი დაუდევრობა, ღვთის რისხვა და ქვეყნის აოხრება, რადგან საცა ტყე გაიკაჟება, ვეღარც რამე ხელობა იხვირებს.“

შედევ ბიუჟაჟონი სწერდა ამავე საგანზედ. ბერნარდენ დე სენპიერი ტიროდა—ლილ დე ჭრანსში ტყეები გაჩეხეს და მდინარეები დააშრესო. ჩვენ დროში ტყის დაცვასა და გამრავლებაზედ სწერდნენ ვალორი, კარრიერი, ბოდრილარი, კლავე, ელიზე რეკლიუ, ჟანელი, მაგრამ ვინ არის მსმენელი? როგორც სენეკასი არავის რა ეყურებოდა, ისე ამათი, და დღესაც ისევე დაუნდობლად სწვენ და სჩეხენ, როგორც უწინ.

არა ერთი ძლიერი ერი აიგავა მიწის ჰირიდგან მარტო იმიტომ, რომ ტყის გაფთხილება არ იცოდა. ისრაელს, ასსურეთს, საბერძნეთს, კართაგენს და რომის იმპერიას ომებმა კი არ მოუღეს ბოლო! მიზეზი მათის დაცემის და სიკვდილისა მათშივე მოიპოვებოდა: როდესაც წყალი დაშრება, ყანების წილ მოტიტვლებული უნაყოფო მინდორი-ღა დარჩება; ერი იხიზნება, იშლება და კვდება.

მოსემა სთქვა—პალესტინა წყაროთა, მდინარეთა და ტბათა ქვეყანა არისო. იმოდენი პური მოდის, ქერი, შვრია, ყურძენი და ლეღვი, რომ ადამიანი უშრომლადაც უზრუნველყოფილიაო. მეფე დავითმა რომ თავისი ხალხი ანუსხა, 1,100 ათასი ვაჟკაცი ჰყავდა, ქალებისა და ბავშვების გარდა, თუმცა იუდის, ლევის და ბენიამინის შთამომავალნი არ ჩაუთვლია.

სადღაა მერმე მოსეს დროინდელი პალესტინა და მისნი მცხოვრებნი? ტყუილად კი არ ამბობს ლამარტინი იერუსალიმის შესახებ: მთა რომ გაიჩეხება, ვაკე გახრიოკდება და უდაბნოდ იქცევაო!

ესევე მოუვიდა არაბეთს, რომელსაც ერთ დროს ბედნიერი ეწოდებოდა. ყვაოდა და ხალხით სავსე იყო. ასსურული ზედწარწერანი მოგვითხრობენ—ეფრატზედ ყოვლად ძლიერი, მდიდარი სამეფოები იყო—კინდანა და სუჰი; მაგრამ მათ ალავს დღეს ქვიშიანი უდაბნოს მეტი აღარა მოიპოვება რა. ასსურბანიბალმა ნეჯიდში და ჰეჯაში ძლიერი ქალაქები დაიპყრო. ქვიშაღა არის დღეს ამ ქალაქების ალავს. იემენში იემენშ მარიაბის და საბოტას ნაადგილეფში იმისთანა შენობათა ნაშთები მოსჩანს დღესაც, რომ იქაურს მეუდაბნოვე არაბს ვერც კი წარმოუდგენია, რომ ადამიანის ხელით ყოფილიყოს აშენებული.

უცნაური სანახავია ქვიშიან უდაბნოში დიდებულ ქალაქების ნაშთი; უცნაური სანახავია, მაგრამ მეტად ხშირი. თურქისტანში გნებავთ, ალჟირში, ტუნისში, სპარსეთში, პერუში უდაბნო—ადამიანის გაჩენილიაო, ამბობს ბოპპი.

III

პირიქით, ტყის გაჩენა ქვეყნის აყვავების და გამდიდრების მიზეზია. ამერიკაში—ტყიან კოლორადოში და ნებრასკაში—მრავალი ხალხი სცხოვრობდა. ტყე გაჩეხეს, ქვეყანა დაიშა, ხალხი დაიქსაქსა. ეხლა ამერიკელები იქ ტყეებს აჩენენ და უნაყოფო, ყოვლად უვარგისს მიწას, საძოვრად და სახნავად აქცევენ.

ასევე მოიქცნენ ფრანგები ტუნისში, სტაქსის მინდორში, სადაც დღესაც ხედავს კაცი დიდებულს ნაშთს ძველის ქალაქებისას. თიზდრაში 100 ათას სულზედ მეტი მცხოვრები უნდა ყოფილიყოს; ამას მოწმობს ამ ქალაქის ცირკი და ტაძარი. სუფლეტაში 20—25 ათასი; სილიუმში—12—15; თე-

ლექტაში—50—60. აქ ქალაქებ შუა პატარ-პატარა ქალაქები იყვნენ—ბარაბი, მასკლიანა, მენეჟერი, მენოჟეზედ, მონიანი და მრავალი სოფლები. მაგრამ არაბებმა გაკაფეს და ძირიანად ამოაგდეს ზეთის-ხილის ტყეები და გააუღაბურეს მდიდარი ქვეყანა. დღეს ფრანგები დაეპატრონენ აქაურობას, ტყის გაჩენას შეუდგნენ და ნელ-ნელ უწინდელივით აყვავებენ უღაბნოს.

ტყე რომ გაიკაფება, მარტო ადამიანი კი არა, თვით ცხოველიც იღუპება. ნინევის მიდამოებში იმისთანა ტყეები იყო; სწერია, რომ თუტმეს მესამე სპილოზედ ნადირობდა 1700 წ. ქრ. შობამდევ. ალჟირში ქვაზედ ძველებური ზედწარწერანი იპოვნეს და ზედვე გამოხატული სპილო, ჟირაფი და მარტორქა. კართაგენელებს სპილოები ჰყავდათ და სამუშაოდ ხმარობდნენ. დღეს კი ისე გამოიცივალა ამ ქვეყნების ჰავა, რომ სპილოს ხსენებაც აღარ არის.

საბერძნეთის ისტორიაც კმარა ჩვენი აზრის დასამტკიცებლად. სახელგანთქმული და ძლიერი საბერძნეთი დღეს ერთ ლატაკ და უხალხო ქვეყნად არის ქცეული. ძლიერი რომ იყო, დიდი ტყეები ჰქონდა და მდინარეები. არგოსის მინდორს თავს დასცქეოროდა ევბეის მთა—ტყით და საძოვრებით შემკული. დღეს ეს მთა მოტიტვლებულ პიტალო კლდეს-ლა წარმოადგენს. მინდორს ელეთერიონი და ასტერიონი რწყავდა, დღეს ამ მდინარეებში წყალს მარტო აედარში ნახავს კაცი. არგოსის მინდორი განთქმული იყო თავის ცხენებით, ჰომერი ილიადაში შვიდჯერ იხსენიებს მის საძოვრებს; დღეს კი ისეა დამწვარი აქაურობა, რომ აღარავითარ მოსაველს აღარ იძლევა. „ორაკული აღარას გვითხრობს, სწერს პლუტარხი, რადგან ისე გავჩხვით ტყეები, რომ ბინა აღარსად დავუტოვეთო! ამოწყდა ხალხი, რომ გაჭირდეს, სამ ათასს მეომარს ძლიეს-ლა მოვაგროვებთ.“ „ეპირისას არ ვიტყვი, ამბობს სტრაბონი, რადგან ერთიანად ამოწყდა ხალხი და ჩვენს ნაოხარში რომაელი ჯარები დგანან.“

დღეს უღაბურია სარდინია, მაგრამ რომაელებმა რომ დაიჭირეს, სავსე იყო ხალხით, და მდიდარი—ყოველგვარ მოსავ-

ლით. დალმაციაში ორი მილიონი მცხოვრები იყო, როდესაც ვენეციელებმა დაიპყრეს, მაგრამ გაჩენეს ტყეები და დალუპეს ქვეყანა.

ისპანიისთანა ძლიერი და მდიდარი მე-XVII საუკუნეში არცერთი ქვეყანა არ იყო. მადრიდში 400 ათასი მცხოვრები ითვლებოდა. პლინის სიტყვით, მდინარე ელბა წინად იმისთანა ღრმა იყო, რომ დიდ მანძილზედ აღიოდნენ ხომალდები. გვადალკვივირზედ 1350 წელს კორდოვამდე აღიოდნენ გემები; მანზანარესში—მადრიდამდე. ეხლა კი თუ ავდარი არა, ამ მდინარეში დასალევი წყალიც არ მოიპოვება. ისე ძვირია შიდა ისპანიაში წყალი, რომ კირის ასარევად ღვინოს გაიმეტებს არაგონელი და წყალს კი არა. მიზეზი ადვილი გასაგებია: ტყეს კი არა, ხეს ვერსადა ნახავთ. და სადაც უწინ ადამიანის მაცხოვრებელი ყანა იყო, დღეს დამწვარი, უნაყოფო ხრიოკი-ლა არის და ისეა დადაგული მთელი კასტილია, რომ ანდაზად ამბობენ—მწყერი რომ კასტილიაში შევა, თავის საგზალ ხორბალსაც თან წაიღებსო.

IV

რაც უწინ იყო, ის ეხლა ხდება და სრული აოხრება მოელის იმ ქვეყანას, რომელიც ტყეს გაჩენავს. ტყიან ქვეყანაში ხალხიც ჯანმრთელია, სიცოცხლის ხანგრძლივობაც მეტი, მომაკვდავიც ნაკლები და დაბადებაც მეტი, ვიდრე უტყეოში. საფრანგეთი რომ ავიღოთ მაგალითად, უბრალო ანგარიშით დავრწმუნდებით, რომ მცხოვრებთა რაოდენობა მატულობს იმ მაზრებში, რომელშიც ტყეს თვით მართებლობა უგდებს ყურს, და ძველებურად აღარავის ანადგურებინებს; პირიქით, იმ მაზრებში, რომელშიც ტყეს სჩენენ და სწვავენ, მცხოვრებთა რაოდენობა სულ უკან-უკან მიდის. 1891 წელს საფრანგეთში 10505 კაცით მეტი მოკვდა, ვიდრე დაიბადა, და ეს ზარალი სულ მთლად უტყეო მაზრებმა შესძინეს ერს. 1892 წელს სიკვდილი აღემატა დაბადებას 20040 კაცით;

აქედგან უტყეო მაზრებს ეკუთვნოდა 16028. საერთოდ კი 100 ათას კაცზედ უტყეო მაზრებში წელიწადში 161 კვდება და ტყიანში კი მხოლოდ 18, ესე იგი ცხრაჯერ ნაკლები.

შვეიცარიაში ძვალსა და რბილში გაუჯდა ხალხს ის ჭეშმარიტება, რომ „ვინც ხეს წააქცევს, კაცსა ჰკლავს“ და სასტიკ კანონმდებლობის გარდა თვით ხალხი უფთხილდება და იცავს თავის განძს. გერმანია, საფრანგეთი, იტალია და რუსეთიც შეუღგნენ ამ მხრივ ზრუნვას, მაგრამ ხალხის უვიცობასთან და გაჭირებასთან ვერა გაუწყვიათ რა. გაჭირება კი იპდენი ადგას ხალხს, რომ თავისავე მაცხოვრებელს წალს და კაკალს სჭრის, რომ თითო-ოროლა გროში აილოს. ამას ხელს უწყობს საშენებელი ხე-ტყის სიძვირე და, თუ სასტიკი ღონისძიება არ იქნა მიღებული, მალე მოტიტველდება სამოთხის დარი ჩვენი მთები, დამწვარი მიწა კუქს ველარ გაგვიძლობს და აქეთ-იქით დავიქსაქსებით ლუკმა-პურის საშოვრად.

ივ. მაჭავარიანი.

მედიცინის განვითარების ისტორიიდან

(გუძღვნი ექიმ თაფურკას ხსოვნას).

1796 წელიწადი აღნიშნულია მედიცინის ისტორიაში, ეს ეს წელიწადია, როდესაც ჯენერმა პირველად ბავშვს ყვავილი აუცრა. ეს დიდებული წელიწადი უნდა აღნიშნულ იქმნას მთელ კაცობრიობის ისტორიაშიაც, რადგან აქედან იწყება ბრძოლა სხვა და სხვა გვარ გადამდებ სენთა წინააღმდეგ. განვლო მას აქეთ ერთმა საუკუნემ მეცნიერთა განუწყვეტელ შრომისა და კიდევაც აქმნა გამოგონილი გადამდებ სენთა აცრა სხვა და სხვა გვარ გამკურნავ შრატითა.

თითქმის ყველას ექნება გაგონილი, რომ უმეტესი ნაწილი გადამდებ, ეგრედ წოდებულ ინფექციურ, ავადმყოფობათა მით არის შესანიშნავი, სხვათა შორის, რომ თუ ადამიანმა ერთხელ როდისმე გადიტანა რომელიმე ამ სენთაგანი, მერმისში უვნებელი ხდება ამ სენის შხამიდგან, ანუ, როგორც ჩვენში იტყვიან ხოლმე, „მოიხდის“. ზოგიერთი კი, როგორც ყვავილი, წითელა და საოფლე ფრიად იშვიათია, რომ მეორედ შეხვდეს ადამიანს. აი ეს იყო დედა-აზრი, რომელიც დაიდვა საფუძვლათ აცრისთვის.

სანამ ჯენერი ყვავილის აცრას შემოიღებდა, ეს სენი საშინელ დიდ უბედურებას და საცოდაობას ახდენდა; მკითხველი ეხლა ვერც კი წარმოიდგენს, თუ რა შიშის ზარს სცემდა ადამიანს ამ სენის გაგონება; ათასობითა და ათი ათასობით იქლიტებოდა ხალხი, არც მდიდარი და არც ლატაკი ვერ გა-

დურჩებოდა ამ სენს, თვით მეფენიც კი იხოცებოდნენ; ერთი სიტყვით, არავითარი ღონისძიება არ იყო ყვავილის მოარღვლისგან გადასარჩენად.

ვინც კი მორჩებოდა ამ სენისგან, ვაი იმისთანა მორჩენას! ძლიერ ხშირად სამუდამოდ დასახიჩრებული რჩებოდა.

რასაკვირველია, მაშინაც ცდილობდნენ რაიმე ღონის ძიება მიეღოთ ყვავილის წინააღმდეგ. ერთად ერთი საშუალება, რომელსაც მიმართეს, ის იყო, რომ სცდილობდნენ მსუბუქ ავადმყოფისაგან გადაეტანათ ყვავილის ჩირქი საღ ადამიანზე; ამით ეგონათ მეორე პირიც ადვილად გადიტანდა ყვავილს! ხოლო, სამწუხაროდ, ყოველთვის ასე როდის იყო: ხან მართლა ამ გვარად გადატანილი ყვავილი ძლიერ მსუბუქად მოჰკიდებდა ხელს, ხან კი ძლიერ მძიმედ, ასე რომ ხშირად სიკვდილითაც გათავდებოდა ამ გვარი აცრა.

ჯენერის მიერ შემოღებული აცრა კი იმაში მდგომარეობს, რომ ჩირქი ყვავილიან ავადმყოფიდგან კი არა გადააქვთ, არამედ ხბოდგან. აქვე უნდა ვსთქვათ, რომ ყვავილით ხდება ავით არა მარტო ადამიანი, არამედ ზოგიერთი პირუტყვიც, და თვითეულ მათგანს ეს სენი სხვა და სხვა ნაირად აჩნდება: ასე, მაგალითათ: მაშინ როდესაც ცხვარს მძიმე ნიშნები აჩნდება და მთელ სხეულზედ ყვავილს დააყრის, ძროხა სრულებით მსუბუქად გადიტანს ამ სენს, მხოლოდ ძუძუებზედ-ღა დააყრის და უსიცხოდ გაუვლის.

ეხლა რომელიმე ცხოველიდანაც კი რომ აიღოთ ყვავილის ჩირქი და მით აუცრათ თუნდ ადამიანს, თუნდ სხვა ცხოველს (რომელიც კი ყვავილით ავად ხდება), დარწმუნდებით, რომ ამ გვარად აცრილი არსება არასოდეს ხელ-მეორედ აღარ გახდება ავად ამ სენით.

ამ გვარად ჯენერის მიერ შემოღებული აცრა იმაში მდგომარეობს, რომ ასაცრელათ ჩვენ ვხმარობთ ძროხის ყვავილის ჩირქს, ხოლო ძროხის და ადამიანის ყვავილის შუა ის განსხვავებაა, რომ ძროხის ყვავილის ჩირქის შხამი ბევრად უფრო მსუბუქი და სუსტია, ვიდრე ადამიანის ყვავილისა; ეს

განსხვავება წარმოდგა იმით, რომ ყვავილის შხამმა ძროხის სხეულში განვლით დაჰკარგა თავისი ძალა.

რომ მართლა ადამიანის და ძროხის ყვავილი ერთი და იგივე სენია, სხვათა შორის, იქიდგან სჩანს, რომ ჩვენ ადამიანის ყვავილის ჩირქით შეგვიძლიან ძროხას შეეყაროთ ეს სენი, ხოლო ამისთვის საჭიროა ცოტაოდენი მოთმინება, რადგან ადამიანიდან ადამიანზე უფრო ადვილია ყვავილის გადატანა, ვიდრე ადამიანიდან ძროხაზე. ადამიანიდან ძროხაზე ამგვარად გადატანილი ყვავილის ჩირქი ბევრად უფრო სუსტია ადამიანის ყვავილის ჩირქზე, მაგრამ აკრისტვის მაინც უვარგისია, რადგან აკრილ ადამიანს შეიძლება მაინც გაუძნელდეს და რომ უფრო სუსტი შეიქმნეს და აკრისტვისაც გამოსადეგი იყოს, საჭიროა რამდენისამე ძროხის სხეულში გავატაროთ. რამდენიმე ძროხის სხეულში განვლით ყვავილის შხამი არა მარტო სუსტდება, არამედ ჰაერით გადადების თვისებასაც ჰკარგავს. აქედგან მედიცინა იმ დასკვნას დაადგა, რომ ძროხის ყვავილი—ვაქცინა—უნდა იყოს ადამიანის ყვავილი გადასული ძროხაზე და მის სხეულში განვლით შეცვლილი.

ჯენერის მიერ შემოღებული აკრა ყვავილისა შეიქმნა იმის მაგალითი, თუ როგორ შესაძლებელი ყოფილა მივცეთ ადამიანის სხეულს ისეთი ძალა, რომლის წყალობით რომელიმე გადამდებმა სენმა ვერა დააკლო რა მას; ასეთ თვისებას ადამიანის სხეული მოიპოვებს მხოლოდ მაშინ, როდესაც მას განგებ შეეყრით ისეთ გადამდებ სენს, რომლის მომწამლავი ძალა უკვე დასუსტებულია.

ამ გვარად შემოვიდა აკრა—ვაქცინაცია... ეხლა ვაქცინაციას უფრო ფართო მნიშვნელობა აქვს: ვაქცინაცია ნიშნავს რომელიმე ინფექციური—გადამდები ავადმყოფობის შესუსტებულ საწამლავის გადატანას, აკრას ხალს ადამიანზე.

ეს ახალი საშუალება ბრძოლისა ყვავილის წინააღმდეგ შეიქმნა სამაგალითო, რომლითაც ისარგებლა დიდებულმა პასტერმა და პირველად აღმოჩენილი იქმნა მის ცოფით ავადმყოფობის აკრა.

პირველად თუ რას მიაქცია პასტერმა ყურადღება, ეს ის იყო, შეიძლება თუ არა როგორმე შეამციროს ადამიანმა უმთავრესი საწამლავის ძალა გადამდებ ავად-მყოფობისა.

აი, როგორც ზემოთაც ვსთქვით, ამაზე არის დამყარებული ყოველი აკრა.

რა არის ეს საწამლავი ძალა გადამდებ ავად-მყოფობისა? ეს არის ცოცხალი არსება, რომელიც აღმოჩენილია მიკროსკოპის საშუალებით, სახელათ მიკრობები, ესე იგი პატარა არსებანი. უმეტეს ნაწილს სხვა და სხვა გადამდებ სენს აღმოუჩინეს საკუთარი მიკრობები, დანარჩენებსაც, იმედია, აღმოუჩენენ.

ამ გვარი შესუსტება მდგომარეობს ამ მიკროორგანიზმების ძალის შემცირებაში. პირველად პასტერმა შეასუსტა ქათმის ჭირის, ეგრედ წოდებული, ქათმის ხოლერის საწამლავი. რომ ავიღოთ ერთი წვეთი ამ ჭირით ავად-მყოფის ქათმის სისხლი და გავშინჯოთ მიკროსკოპში, დავინახავთ შიგ მრავალს — მრავალ მიკრობებს, რომლებსაც ჩხირის მგზავსება. აქვთ აი, ამ მიკრობებიდგან წარმოსდგება ეს ავადმყოფობა. ეს მიკრობები არა მარტო სისხლშია, არამედ ყოველ სხეულის ნაწილში. საკმარისია მხოლოდ ერთი წვეთი სისხლში შეუშვაპუნოთ სად ქათამს კანის ქვეშ, ქათამი მაშინვე ავად გახდება და 2 საათის შემდეგ მოკვდება. როგორც ხედავთ, ქათმის ჭირი ძლიერ გადამდებია. რადგან პასტერმა განიზრახა ამ ჭირის მიკრობის შესუსტება, მაშასადამე, ისე უნდა მოეხერხებინა რომ როგორმე ცალკე მიეღო ეს მიკრობები.

მიკრობების განცალკევება შეიძლება ამ გვარად: ჭიქაში უნდა ჩავასხათ ბულიონი, შეიძლება ქათმისაც იყოს, მლაშე და წმინდა ფერისა; ბულიონში საკმარისია ერთი წვეთი ჭირიანი ქათმის სისხლი მრუმატოთ, რომ ცოტახნის შემდეგ ურიცხვი მიკრობი გამრავლდეს. ამგვარ ხელოვნურად გამრავლებას მიკრობებისას — კულტურას — მოშენებას ეძახიან. ამგვარი კულტურა-მოშენება სხვა მიკრობებისაც შეგვიძლიან მოვაშენოთ. ერთი წვეთი საჭირო ამ ბულიონიდ-

ვან, რომ ქათამი 12 საათში მოჰკლას. ეხლა პასტერმა განიზრახა ამ მიკრობების ძალის შესუსტება. შეასუსტა კიდეც ამგვარად. საჭიროა, რომ ეს ბოთლი, რომელშიაც ბულიონი ასხია მიკრობებით, იდგეს იმისთანა ადგილას ჰაერზე, სადაც ვ³⁰ C-ია, ესე იგი მშრალ ჰაერზე. საჭიროა აგრეთვე, რომ თავი ახდელი ჰქონდეს ბოთლს, რათა ჰაერი თავისუფლად ჩადიოდეს მაშინ ამგვარ მოვლენას შევნიშნავთ პირველ კვირაში: თუ ავიღეთ ბულიონიდან და ავეუცერით ქათმებს, იმ დღესვე დაიხოცებიან; მაგრამ რამდენს კვირას უფრო მეტს დავაცლით ბულიონს ამ შრალ ჰაერზე ყოფნას, იმდენი უფრო მეტი მომწამლავი ძალა მოაკლდება; ასე რომ რამდენიმე კვირის შემდეგ აცრილი ქათმები აღარ დაიხოცებიან და ბოლოს ავითაც კი აღარ გახდებიან. ეს იმას კი არა ნიშნავს, როს მიკრობები დაიხოცნენ, არა, მხოლოდ მათ თავისი ძალმ მოაკლდათ ამ შრალ ჰაერზე ყოფნის დროს. ამგვარად პასტერმა დაგვანახა, რომ შესაძლებელი ყოფილა გადამდებ ავით-მყოფობის, საწამლავის ძალის დასუსტება.

როდესაც პასტერმა გამოარკვია და კიდევაც დაამტკიცა ეს ორი ზემოხსენებული კითხვა, შემდეგ ამისა მიაქცია ყურადღება ცოფით ავით-მყოფობის შესწავლას.

როდესაც პასტერი შეუდგა ამ სენის შესწავლას, შემდეგი ცნობები ჰქონდათ ცოფზე: რომ ცოფი გადამდები ინფექციური ავითმყოფობაა, მომწამლავი ძალა ცოფიან პირუტყვის დუჟშია, შხამი ნაკბენში გადადის. რადგან შხამი ცოფიან პირუტყვის დუჟშია, რასაკვირველია, მას მიაქცევს ყურადღება; მაგრამ, სამწუხაროდ, ცოფიან პირუტყვის დუჟში მრავალ გვარი მიკრობებია, ასე რომ ეს მიკრობების მრავალ გვარობა ხშირად უშლის ცოფის შხამის მოქმედებას აცრის დროს.

ამიტომ ჯერ იმისთანა ადგილი უნდა ეპოვნათ ორგანიზმში, სადაც მხოლოდ საწამლავი ყოფილიყო და სხვა მიკრობები არა. ამ გვარი ადგილი აღმოჩნდა თავის ტვინი და ხერხემლის ტვინი და საზოგადოდ ნერვები. რომ ამ გვარი პი-

რუტყვის ტვინი ავიღოთ და დავჩეჩქვოთ, ხოლო შემდეგ სპირტში დავალბოთ რამდენსამე ხანს, ეს სპირტი გამოიტანს ამ ტვინიდან ყოველივე შხამს. ამის დასამტკიცებლად საჭიროა მხოლოდ ეს სპირტის გამოწვევი შეუშხაპუნოთ საღ ძაღლს, რომ ცოფით ავათ გახდეს; დუჟი კი ყოველთვი როდი გამოიწვევს ცოფს.

მიიღო რა ამგვარად პასტერმა ცოფის შხამი, ჯერ გაძლიერა ცოფის შხამის ძალა ამ რიგათ; აუცრა ერთს, ერთიდან გადიტანა მეორეზე, მეორედან მესამეზე და ამგვარად ერთი მეორეზე გადიტანა ცოფის შხამი.

ამ აცრის დროს ვხედავთ რომ ეს ცოფის საწამლაფი თანდათან ძლიერდება; ასე მაგალითათ პირველ 14—18 დღის აცრის შემდეგ გამოაჩნდება ცოფის ნიშნები, ხოლო რამდენ უფრო მეტ აუცრით, იმდენად უფრო ადრე გამოაჩნდება ცოფი; მეორეს უფრო ადრე ვიდრე პირველს; მესამეს მეორეზე ადრე, ასე რომ ბოლოა იქამდინ მივალთ, რომ უკანასკნელს მეექვსე დღეზე გამოაჩნდება ცოფი, ამაზე ადრე აღარ შეიძლება ცოფის გამოჩენა, მაშასადამე, მისი გაძლიერება.

აი ეს გაძლიერებული ცოფი აიღო პასტერმა, როგორც ნიმუში ნამდვილი ცოფის საწამლაფისა, და ამას დაუწყო შედარება.

ჩვენ ვნახეთ, რომ ცოტადენი მაინც ამგვარად გაძლიერებული ცოფის შხამი საკმარისია ცოფის გამოსაწვევათ. შემდეგ პასტერმა აიღო ამ ტვინის ნაწილი, რომელიც ეკუთვნის შეექვსე დღეზე გაცოფიანებულ ცხოველს, ესე იგი რომელსაც უძლიერესი ცოფის შხამი აქვს, და დადგა 25 R^o-ის მშრალ ჰაერზე, ასე რომ ჰაერი თავისუფლად უვლივს. აქაც შევნიშნავთ, რომ რამდენი დღე გადის იმდენი უფრო ძალა აკლდება და ბოლოს თოთხმეტი დღის შემდეგ, სრულებიდ დაჰკარგავს თავის მავნებელ ძალას.

ამის შემდეგ თვით აცრა ძლიერ ადვილი შეიქმნა: ჯერ საჭიროა დავიწყოთ აცრა სუსტიდან და გადავიდეთ მძლავრ საწამლაფზედ, ასე საჭიროა პირველად შევეუშხაპუნოთ ასა-

ცრელ ძაღლს მეთოთხმეტე დღის ტვინიდან, რომელსაც სურ-
ლებით დაკარგული აქვს ძალა; მეორე დღეს—მეცამეტე დღის,
მესამე დღეს—მეთორმეტე დღის, ასე თან-და-თან სულ უფრო
მძლავრი და ძლიერი შხამით ვუცრათ ძაღლს: ამგვარი აცრა
ისე იმოქმედებს ძაღლზე, რომ ბოლოს ნამდვილი, ცოფიანი
პირუტყვის ტვინის გამონაწვევი რომ შეუხაპუნოთ, სრულებით
აღა იმოქმედებს მასზე. ასე ამგვარად ძაღლმა მიიღო „იმუნი-
ტეტი“, ესე იგი ამ ავთ-მყოფობამ დაჰკარგა ყოველივე თვისი
გავლენა ამ პირუტყვზე. თუმცა პირუტყვზე ცდამ მშვენიერ-
ად ჩაიარა, მაგრამ ადამიანზე გამოცდა მაინც საძნელო და
გასაბედავი იყო.

პირველად აუცრეს პასტერის ინსტიტუტში 1885 წ. ყმა-
წვილს მვისტერს, რომელიც ცოფიანმა ძაღლმა ძლიერ დაკბინა.
საბედნიეროდ, ამ აცრამ მშვენიერად ჩაიარა, მვისტერი განი-
კურნა. აი აქედგან იწყება ცოფის აცრა ადამიანზე.

მას აქეთ მრავალმა მიიღო შვება ამ საშინელ სენისაგან.
უშხაპუნებენ ხან მარჯვენა და ხან მარცხენა გვერდში თხუთ-
მეტი დღის განმავლობაში. მხოლოდ მარტო პარიზის პასტე-
რის ინსტიტუტში, როგორც სტატისტიკიდან სჩანს ოთხი
წლის (1885—1889) განმავლობაში 6870 კაცს აუცრეს. მას
აქედ, რასაკვირველია, ყოველ წლივ აცრილთა რიცხვი მატუ-
ლობს, ეხლა თითქმის სოფელი არც კია, რომ ცოფიან ძაღ-
ლის დაკბენილი ადამიანი მაშინვე არ გაჰზავნონ უახლოვეს
ასაცრელ სადგურში. თბილისშიაც არის ამგვარი სადგური.

თუმცა ესეთი საშუალება აცრისა დიდებული იყო, მაგ-
რამ ამაზე შეჩერება მაინც არ შეიძლებოდა. ამგვარად აცრა
შესაძლებელი იყო მხოლოდ ისეთი სენისა, როგორიც არის
ცოფით ავთმყოფობა, ესე იგი ისეთი სენისა, რომლის შხა-
მით სხეული მხოლოდ ნელ-ნელა იწამლება, და თითქმის ერთი
თვის შემდეგ გამოაჩნდება დაკბენილ ადამიანს ცოფის პირვე-
ლი ნიშნები.

ხოლო რაც შეეხება სხვა გადამდებ ავთ-მყოფობათ, უნ-
და ვსთქვათ, რომ ჩვენ მხოლოდ მაშინ გავიგებთ ამა თუ იმ

გადამდებ სენის ნიშნებს, როდესაც ადამიანის სხეული უკვე მოწამლულია ბაცილების შხამით, ამიტომ ასეთი ავთ-მყოფის აცრას ამავე მიკრობების დასუსტებული შხამით არავითარი კეთილი შედეგი არ ექნება; მაშასადამე, საჭიროა სულ სხვა გვაჩი აცრა. აცრა ისეთი სითხით, რომელმაც გაანელოს ისეთი შხამი, რომლითაც უკვე მოწამლულია სხეულის ნაწილები და შიგნეულობა.

გავიდა ხანი და ასეთი აცრაც შემოღებულ იქნა.

თან-და-თან გამოიჩინა, რომ იმ ცხოველის სისხლში, რომელმაც გადიტანა რომელიმე გადამდები სენი, ჩნდება ისეთი ნივთიერება, რომელსაც შეუძლიან განკურნოს სხვა ცხოველი ამავე სენისაგან.

ეხლა რომ ცხოველს სისხლი ხამუშვით და შეეკრიბოთ ქურჭელში, ვნახავთ, რომ პირველად წარმოადგენს წითელ სითხეს, შემდეგ კი შედიდდება ისე რომ ქურჭლიდან არც კი გადმოიღვრება, ცოტა ხანი კიდევ დავტოვოთ, შევნიშნავთ, რომ ეს შედეგებული სისხლი შეიკუმშება, დაპატარავდება, ეხლა რომ მას ხელი მოვუჭიროთ ჩალის ფერს სითხეს გამოვადენტ. ეს სითხე არის შრატის. აი ამ შრატშია ის გამკურნავი ნივთიერება, რომელიც ჩნდება ცხოველის სისხლში, როდესაც იგი მოიხდის გადამდებ სენს. აი ამგვარი თვისებების შრატის აცრით შეიძლება მოვარჩინოთ სხვა ცხოველი შეპყრობილი ამავე სენით.

ამგვარი აცრა კიდევ იმითია ძვირფასი, რომ სრული ღონისძიება გვაქვს ბლომად მოვამზადოთ ასაცრელი შრატი მხოლოდ ერთი ცხოველის სისხლიდან; საჭიროა მხოლოდ ყოველი სისხლის გამოშვების შემდეგ დავასვენოთ ცხოველი და დრო მივცეთ გამაგრდეს.

რომ მკითხველისთვის უფრო გასაგები იყოს, ჩვენ, სანამ შრატის მომზადებაზე უფრო დავწვრილებით დავიწყებდეთ, ორიოდ სიტყვას საზოგადოდ გადამდებ სენის შესახებაც ვიტყვი.

გადამდები ავთ-მყოფობანი განიყოფებიან ორ დიდ ჯგუფათ: პირველს ჯგუფს ეკუთვნიან ის ავთ-მყოფობანი, რომლებთა მიკრობები მრავლდებიან სხეულის მხოლოდ ერთ ადგილას, აქ ესენი მსწრაფლ მრავლდებიან და გამოაქვთ შხამი—ტოქსინი, რომელიც აქედგან გადადის სისხლში და სწამლავს მთელ სხეულს. მეორე ჯგუფს კი ეკუთვნიან ისინი, რომლებს ბაცილები სხეულის ყველა ნაწილებში ერთბაშად მრავლდებიან, ასე რომ ამგვარი სენით შეპყრობილი ცხოველის სხეულიდან რომ ამოსკრათ რომელიმე ნაწილი და მისკროსკოპით გაშინჯოთ, ნახავთ, რომ უჯრედებთა შორის ადგილები გატენილია მიკრობებით.

იქნება ზოგიერთს არ ჰქონდეს გაგონილი, რომ ჩვენ შეგვიძლიან ხელოვნურად გავამრავლოთ და მოვაშენოთ სხვადასხვა გვარი ბაცილებისა, ზოგიერთ მსაზრდოვებელ ნივთიერებაზე: ბულიონზე, კარტოფილზე და სხვ. ჩვენ ადვილად შეგვიძლიან დავრწმუნდეთ იმაში, რომ ეგრედ მოშენებულ შხამიან ბაცილებს მართლა შხამი გამოაქვთ: ამისთვის საჭიროა ამ სითხის გაწურვა, ისე კი რომ ამ გაწურულს ბაცილები არ გაჰყვეს. ეხლა ეს გაწურული სითხე რომ ცხოველს შეუშნა პუნოთ კან-ქვეშ, ნახავთ, რომ ეს ცხოველი გახდება ავთ სწორედ იმ გადამდები სენით, რომლების გამოწვეულია ამ ბაცილების შხამი. სჩანს აქედგან, რომ სენი გამოწვეულა არა ბაცილებით, არამედ მათ მიერ გამოღებულ შხამით.

მკითხველმა რომ უკედ გაიგოს მოვიყვანო, ხუნაგის ასაკრელ შრატის მომზადების აღწერას: ხუნაგი არის ერთი საშინელ სენთაგანი, უფროს ერთ შემთხვევაში იგი სწამლავს ბავშვებს, არა ერთი ათასი დედა აუტითებია ამ სენს, ამ სენით გარდაცვალებულ ბავშთა რიცხვის რაოდენობა ნათლად მოწმობს მის შხამის სიძლიერეს.

ერთად ერთი ადგილი, სადაც მრავლდება ხუნაგის ბაცილები, ეს ყელია, აქ მრავლდება და გამოაქვს შხამი, რომლითაც იწამლება მთელი სხეული. შხამი იმდენად ძლიერია, რომ ამ სენით შეპყრობილი ჰკარგავს გრძნობას, ეწამლება შიგნე-

ულობა, უსუსტდება გულის მოძრაობა და მალე სრულებით სწყდება. ისეთი საშუალებაა საჭირო, რომელმაც უვნებელი ჰყოს ის შხამი, რომელიც უკვე დატრიალებს სხეულში, გაანელოს მისი ძალა და ამგვარად გადაარჩინოს სხეულის უჯრედები ამ შხამით მოწამვლას.

მაშინ ის ბაცილებიც, რომლებიც ხუნაგიანის ყელში იმყოფებიან და შხამი გამოაქვთ, სრულებით უვნებელი შეიქნებიან, შეიქნებიან ისეთი უშიშარი ადამიანისთვის, როგორც სხვა მრავალი უშხამო ბაცილები, პირში და სხეულის სხვა ნაწილებში მყოფი.

ამ შრატის მოსამზადებლათ საჭიროა ბულიონზე ხელოვნურად მოვაშენოთ ეს ბაცილები, ცოტა ხნის შემდეგ ვნახავთ, რომ ხუნაგის ბაცილები ძლიერ გამრავლდნენ და მათთან გამოიტანეს შხამიც. ეხლა გავწუროთ ეს სითხე მოშენებულ ბაცილებით ისე რომ განაწურში მხოლოდ შხამი მივიღოთ — ტოქსინი. ეხლა ამ სითხით, რომელშიც მხოლოდ ბაცილების შხამია, — ტოქსინი უნდა ავუცრათ ცხენს, რომ ამ აკრით ცხენის სისხლში გაჩნდეს ის გამკურნავი ნივთიერება, რომლის შესახებ ზემოდ ვსთქვით.

ამისათვის საჭიროა ცხენს კან ქვეშ ვაპკუროთ ეს ტოქსინი ჯერ პირველად ძლიერ მცირე, მერმე კი თან და თან ვუმატოთ, ხოლო ყოველი შეპკურების შემდეგ ცხენს უნდა ვაცადოთ რომ ცოტათი ღონესე მოვიდეს, რადგან ყოველი შეპკურების შემდეგ ცხენი ძლიერ სუსტდება. ბოლოს ცხენის სხეული ისე შეეჩვრვა ამ შხამს, რომ შესძლებს თავისუფლად გადიტანოს ბაცილებით უფრო მეტი შხამი, ვიდრე პირველად ვაპკურეთ.

ეხლა ცხენის სისხლში გაჩნდა ისეთი ნივთიერებაც, რომელიც შესძლებს განკურნოს ცხოველი, შეპყრობილი ხუნაგით. ამის დასამტკიცებლათ საჭიროა ავიღოთ იმდენი შხამი ხუნაგისა, რამდენიც საჭიროა, რომ მოჰკლას ზღვის გოჭი, ეხლა ამ შხამს რომ შესაფერა აკრილი ცხენის შრატი მიუმატოთ აუროთ ერთად, და შეეპკუროთ გოქს კან ქვეშ, ზღვის გოჭი.

უვნებელი დარჩება. აშკარაა რომ აკრილ ცხენის შრავი გამკურნავი ყოფილა, შრავში ისეთი ნივთიერება ყოფილა, რომელიც ანელებს შხამს, ამ ნივთიერებას „ანტიტოქსინი“ ჰქვია.

როგორც ჭურჭელში არეული შხამი და აკრილი ცხენის შრავი ერთმანეთს ძალას უქრობენ, ესევე უნდა მოხდეს ადამიანის სხეულშიაც.

როდესაც ხუნავიან ავთმყოფს ვაპკურებთ ამ გვარად მომზადებულ შრავს, შრავის ანტიტოქსინი შეუერთდება იმ შხამს, რომელიც ხუნავიანის სისხლში დატრიალებს, და ამით შხამის ძალა სრულებით ჰქრება, ადამიანის სხეული სრულებით თავისუფლდება და რჩება. რამდენიმე საათის შემდეგ, შენიშნავეთ მოქმედებას ამ შეპკურებულ შრავისას ავადმყოფზე: აქამდის უგრძობელი ავადმყოფი მოდის გონს, უკლებს სოცხეს, სუნთქვა და მაჯის ცემა უკეთდება, ბოლოს სრულებით რჩება.

რაც უფრო ადრე მოვმართავთ შრავის აკრას, მის უფრო მალე მორჩება ხუნავიანი, ხოლო თუ შხამმა უკვე განადგურა სხეული უჯრედები და სრულებით მოაკლო სიცოცხლის ენიერგა, შრავი ვეღარას უშველის.

მეცნიერ Hibbert-ის დაკვირვებიდან 2428 ხუნავით ავადმყოფზე სჩანს, რომ როდესაც ავადმყოფს პირველ დღესვე შეპკურეს შრავი, მხოლოდ 2,2⁰/100 სიკვდილისა იყო, მეორე დღეს 7,6⁰/100, მესამე დღეს 17,1⁰/100, მეოთხე დღეს 23-8⁰/100, ხოლო მეხუთე დღეს კი 33,9⁰/100.

ესთქვათ ოთახში ხუნავით ერთი ბავშვი გახდა ავად, დანარჩენებს რომ ამ შრავით აუცრათ, ხუნავით აღარ გახდებიან ავად. მაშ ეს მეორე თვისება ყოფილა ამ ასაკრელ შრავისა. ესთქვათ, ერთი ბავშვი გახდა ავად ამ სენით, სხვების მოშორება კი რომელიმე მიზეზის გამო შეუძლებელია, ან გლეხის სახლში, სადაც ყველანი ერთ ოთახში სცხოვრობენ, ესეთი აკრა სხვებს გადაარჩენს ხუნავისიგან.

ეს სითხე შეგვიძლიან ჩავთვალოთ როგორც საუკეთესო მაგალითი იმ გამკურნავ სითხისა საზოგადოდ, რომელიც მომ-

ზადებულია ბაცილების მიერ გამონაღებ შხამზე—ტოქსინზე. ხოლო ამზადებენ ისეთ ასაკრელ სითხესაც, რომელიც თვით შხამიან ბაცილებისაგან შესდგება. ასე მაგალითად კოხის მიერ მიერ გამოგონილი სითხე „ტუბერკულინი“, რომლითაც ეს მეცნიერი სცდილობდა განეკურნა კლეჟიანები, არის კლეჟის ბაცილების გლიცერინის გამონაწურავი; ხოლო სინამ-გლიცერინით გამოსწურავდნენ ამ ბაცილებს, საჭიროა მათი დახოცვა, რომამით ბაცალებს წინანდებური შხამი მოაკლდეთ. შავი ჭირის ასაკრელი სითხეც მომზადებულია ამ სენის ბაცილებზე. როდესაც შავი ჭირის ბაცილები უკვე ხელოვნურად გამრავლდნენ ბულიონზე, საჭიროა რომ ეს ბულიონი ბაცილებით რამდენიმე ხანი დარჩეს ცხელ ჰაერზე 7060-ზე, ამ გვარად შემუშავებული ბულიონში ბაცილები იხოცება და მაშასადამე სითხეც ჰკარგავს თავის შხამის სიძლიერეს აღმოჩნდა, რომ ამ ბულიონიდგან მომზადებული ასაკრელი სითხე არა სწამლავს ცხოველს, ხოლო ამასთან აძლევს მას ისეთ ძალას და თვისებას, რომლის წყალობით მას შეუძლიან უვნებლად გაუძლოს შავი ჭირის შხამს და ავით არ გახდეს. ხავკინის, რომელმაც ეს აცრა შექოილა, მოხსენებიდგან სჩანს, რომ სიკვდილი შავი-ჭირისაგან ამ აცრის გავლენით თითქმის რაჯერ მცირდება. აცრილს ეს ძალა 4—ნ თვემდინ რჩება.—ხოლერის ასაკრელი შრატის, თვით ბაცილებისაგან მოამზადს იმავე ხავკინმა. ხავკინმა ჯერ გააძლიერა ხოლერის მომწამლავი ძალა გადატანით ერთ ზღვის გოქიდან მეორეზე, ასე რომ ბოლოს ხოლერის ბაცილების შხამს ოცჯერ უფრო მეტი ძალა მოემატა. შემდეგ აილა ამგვარად გაძლიერებული ხოლერის ბაცილები ისეთ შუშაში, რომელსაც ჰაერი თავისუფლად უვლიდა: + 39⁰-სა; რამდენიმე ხნის შემდეგ ამ ბაცილებს მოაკლდა შხამის ძალა

ასეთი დასუსტებული ბაცილებით აცრა აძლევს ცხოველს ძალას უმნიშვნელოდ გადიტანოს უფრო ძლიერ შხამიანი ბაცილებიც ხოლერისა; სრულებით უვნებელი ხდება ხოლერისაგან.

ორმა მეცნიერმა ერთი თვის განმავრობაში კარგა ბლომად გადაყლაბა ამ გვარად დასუსტებული ხოლერის ბაცილები და ბოლოს მათი სხეული ისე შეეჩვია მათ შხამს, რომ როდესაც ნამდვილი შხამიანი ხოლერის ბაცილებიც ბოლოს თან დაადევნეს, სრულებით ჯანსაღნი დარჩნენ.

ხოლერა ცოტათი ხუნავს მოგვაგონებს. აი როგორ: ხოლერის ბაცილები მრავლდება მხოლოდ ერთ ნაწილში—ნაწლევეში, ხოლო აქედან კი იწამლება მთელი სხეული. იმ შხამით, რომელიც აქ ბაცილებს გამოაქვს. ამიტომ ბევრმა სცადა გაზრიგონოს ისეთი ასაჯრელი სითხე, როგორიც არის ხუნავის ასაჯრელი.

ჯერ-ჯერობით კი ვერ გამოუგონიათ და მოუშხადებიათ ამ გვარი სითხე.

ხოლო Lasarus-მა ახლად ხოლერიდან შორჩენილ ადამიანის სისხლის შრატში აღმოაჩინა ისეთი თვისება, რომლის წყალობით ამ შრატს შეუძლიან გადაარჩინოს ზღვის გოჭი ხოლერით ავად გახდომისაგან. ეს თვისება შერჩება ხოლმე შრატს მხოლოდ სულ რამდენსამე კვირას

Buschstadt-ი ეცადა შესუსტებულ ხოლერის ბაცილებით აეცრა ზღვის გოჭი, ხოლო ამის შრატით კი განეკურნა ხოლერიანი ცხოველი, თუმცა ასეთ აცრას კარგი შედეგი მოჰყვა, მაგრამ ადამიანზე ჯერ ვერ გაუბედნიათ გამოცდა ასეთი აცრისა.

დიდი განსხვავებაა ამ ორ გვარ აცრის შორის: თვით ბაცილებისაგან შემდგარ სითხით თუ შრატით. როდესაც ვაპკურებთ ცხოველს სითხეს, რომელშიაც დასუსტებული ბაცილებია, ცხოველი შესაფერი სენით ავად ხდება, ხოლო კი ძლიერ მსუბუქად და როდესაც რჩება, მისი სხეული იძენს ისეთ ახალ თვისებას, რომელიც გააჩენს მის სისხლში ნივთიერებას, რომლის წყალობით ის მეორედ აღარ გახდება ავად ამ სენით. ამას ჰქვია—„აქტიური იმუნიტეტი“.

ხოლო მაშინ კი, როდესაც შრატით ვუცრით, ჩვენ მხოლოდ შეგვყავს სხეულში გამკურნავი ნივთიერება ამა თუ იმ სენისა. სხეული არავითარ ახალ თვისებას—ძალას, როგორც

პირველ აკრილი, არ იძენს არც ეხლა, მას არ შეუძლიან შეჭქმნას ისეთი ნივთიერება, რომელმაც მერმისში გადაარჩინოს იგი ამ სენით მეორედ ავად გახდომისაგან.

მინამ არ გახდება ავად ეს ცხოველი, სინამ მის სისხლში დატრიალებს კიდევ ეს შემხაპუნებული შრატი თავისი გამკურნავი ნივთიერებით, შემდეგ კი, როდესაც ეს შრატი გამოილევა, ცხოველი, თუ შემთხვევა იქნება, ავად გახდება ხელ-მეორედ ამ სენით.

ამას ჰქვია „პასივიური იმუნიტეტი“

საზოგადოდ აკრამ შეჭქმნა ახალი ხანა მედიცინაში, მან გაადვილა ბრძოლა სხვა და სხვა გვარ გადამდებ სენტა წინააღმდეგ, ამით ბევრად გაუადვილდა ადამიანს ბრძოლა არსებობისათვის და მასთან შეუმცირდა მას ტანჯვა-ვაება.

ადამიანი ბედნიერებას მეცნიერებისაგან უნდა მოელოდოსო, ამბობს მეჩნიკოვი და ამის დამამტკიცებელი საბუთები უკვე გვაქვს!

ექიმა ზადრაძე.

სურამის ციხე

(ფიქრი ლეგენდის გამო)

საქართველოს მტრებისაგან დასაცველად მეფეს ციხე უნდა აეგო სურამში. მაგრამ არ იქნა მისი აგება: რამდენჯერაც კედლები არ ამოიყვანეს, იმდენჯერ დაინგრა. ვეზირი, რომელსაც მინდობილი ჰქონდა ციხის აგება, სასოწარკვეთილებაში ჩაეარდა და არ იცოდა, რა ექმნა. ზოლოს, ხალხის რჩევით მკითხავს მიჰმართა, და მკითხავმა უთხრა, რომ სურამში მცხოვრებს ახალგაზდა ვაჟკაცს დედის-ერთა ზურაბს თუ ჩაატანთ კედლებში, ციხეს ააშენებთ და არასოდეს არ დაინგრევიაო. ვეზირმა შეასრულა მკითხავის რჩევა და ციხე მშვიდობით დაამთავრა. უბედური დედა შემდეგ ამისა ყოველ დღე ციხესთან მოდიოდა და ტირილით მოსთქვამდა:

სურამისა ციხე
სურვილითა გნახე
ჩემი ზურაბ მანდ არის
კარგად შემინახე.

ამას ერთი ვერსია ლეგენდისა დასძენს, რომ მკითხავმა მსხვერპლად ზურაბი შურისძიებით ამოარჩიაო.

ასეთია ეს შინაარსით მოკლე, მაგრამ დედა-აზრით მრავალმნიშვნელოვანი ლეგენდა. ლეგენდაო, ამბობს ერთი ფრანგის მწერალი, არ არის სწორი გამოხატულება იმ სინამდვილისა, რომელსაც იგი გადმოგვცემსო, ხოლო არის თვით სინამდვილე, ხშირად მეტად კოცხალი და ნაყოფიერიო. მართლაც,

ლეგენდას დიდი მსგავსება აქვს აზრის სინამდვილის მხრით ნიჭიერად დაწერილ რომანთან. როგორც რომანში, ისე ლეგენდაში ნამდვილ ფაქტებსა ვერ ვიპოვით, მაგრამ მათში დახატული ცხოვრება, ფსიხოლოგია მომქმედ პირთა და ერისათვის სინამდვილეა. ეს ჩვენი ლეგენდაც არ წარმოადგენს რომელსაღმე ისტორიულ ფაქტს, მაგრამ შეიცავს ისეთ დედა-აზრს, რომელიც ხალხს დაუსკენია თავის ხანგრძლივი ისტორიული ცხოვრების გამოცდილებით და რომელიც დაუდვია მას ცხოვრების პრინციპად.

მართლა რა არის ამ ლეგენდის დედა-აზრი?

თუ წარმოვიდგენთ, რომ ეს ლეგენდა შექმნა იმ ხალხმა, რომელმაც გამოსთქვა, რომ „ციხე შიგნიდან გატყდება“, ადვილად მივხვდებით, რომ ხსენებულის ლეგენდით იმავე ხალხმა ამ თქმულების ანტიტეზა გამოსთქვა და გვიჩვენა, რომ „ციხე შიგნიდან აშენდება“ კიდევცაო.

რომ უფრო ნათლად გამოვარკვიოთ ეს აზრი ლეგენდისა, საჭიროა გავითვალისწინოთ, რა მდგომარეობაში შექმნა იგი ქართველმა ხალხმა.

თვით გეოგრაფიული მდებარეობა საქართველოსი, რომელიც წარმოადგენდა შარა გზას ძველთა ერთა მსვლელობისათვის, მიზეზი იყო იმისა, რომ საქართველოს ყოველის მხრიდან განუწყვეტლად ესეოდენ მტრები. ისტორიის წინა დროს რომ თავი დაეანებოთ, თვით ისტორიულ ხანაში ვხედავთ, რომ საქართველოს შემოესიენ ერთი მეორეს შემდეგ და არბევდნენ ხაზარნი, ბერძენნი, რომაელები, ოსნი, სპარსნი, სარკინოზნი, მონგოლები, თათარნი, თურქნი, ლეკნი და სხვ. და სხვ. ამ უთვალავი მტრების წყალობით არ იქნა, ვერ მოისვენა საქართველომ: დრო-გამოშვებით დამყარდებოდა ცოტა ხნით ზოგიერთი ბედნიერი მეფის დროს დამოუკიდებელი სამეფო, მაგრამ შემდეგ უფრო მძლავრი მტერი დაამხოდა სამეფოს და ხალხი ისევ სხვისგან ან დამონებული, ან დამოკიდებული მანკ რჩებოდა. ეს იყო მუდმივი სურათი საქართველოს წარსულისა. ასეთი მდგომარეობა ქვეყნისა აღწერა დ. გურამი-

შვილმა, რომელიც მე-XVIII საუკუნეში ეგრე მოსთქვამდა ქართლის ბედს:

ქართლის ჭირსა ვერვინ მოსთვლის,
 თუ არ ბრძენი, ენა მჭევრი!
 იფქლი ღვარძლად გარდაიქცა,
 ზედ მობრუნდა ცეცხლის კვერი.
 თურქი, სპარსი, ლეკი, ოსი,
 ჩერქეზ, დღიღვი, დიდო, ქისტო,
 სრულად ქართლის მტერნი იუვნენ,
 უველამ წაჰკრა თვითო ქიშტი!

მულმივი გასაჰირი ჩვენის ქვეყნისა წარსულში დაასურათა კიდევ ილია ჭავჭავაძემ:

მას აქეთა,*) ქართლო, შენს შვილსა
 არ ჩაუგია ქარქაშში ხმალი...
 შენზედ მოიქცა ძველის ქვეყნისა
 გაუმადარი და ხარბი თვალი.
 მას აქეთა ოთხ-კუთხივ მტერნი
 შენს თავსა შენვე გეცდილებდნენ.

ამ განუწვეტელის ბრძოლის საჭიროებამ საქართველო შექმნა საომარ ბანაკად, მხედართა სამეფოდ, სადაც „მოქალაქობა“ და „ერობა“ (ეს სიტყვები ხომ ნეოლოგიზმებია ქართულში) არ იცოდნენ, სადაც „ხუცურს“ (წერაში) უპირდაპირებდნენ არა „სამოქალაქოს“, არამედ „მხედრულს“; სადაც სალაში გამოიხატებოდა „გამარჯობით“, სადაც პოეტები და მემატიანეები მუდამ შენატროდნენ ფიზიკურ ღირსებას: „ახოვანი“, „მალალი“, „ტანადიო“; სადაც ხალხი წარმოადგენდა საომრად გამზადებულ ჯარს როგორც გარეგნობით, ისე ცხოვრების მოწყობილობით და ზნე-ჩვეულებით. მაგალითად ავიღოთ საქართველოს ორი განაპირა ნაწილის მცხოვრები—ხევსური და გურული. შეხედეთ მათ ტანისამოსს, რომლითაც ივინი წარმოადგენენ საომრად გამზადებულ ჯარის კაცებს, თა-

*) სამეფოს დაარსებიდან.

ვიდან ფეხებამდე შეიარაღებულებს. გურულს, სხვათა შორის, ჰკილია სამარილე, თოკი და სხვა ამისთანა მოწყობილობანი. შესანიშნავია აგრეთვე მისი „კეცა“, რომლის შემწვობით იგო ყოველთვის ცხელ მკაღსა სჭამს როგორც შინ, ისე გარედ. მას სამართლიანად შეუძლია სთქვას: „რაც გამაჩნია, ყოველივე თან დამაქვსო“ (*omnia mea mecum porto*). ცხადია, რომ უკანასკნელ დრომდე ყოველი ქართველი მუდამ საომრად გამზადებულ ჯარის კაცს წარმოადგენდა და არა „მოქალაქეს“. მისი ცხოვრება მიმდინარეობდა ქალაქებში კი არა, „ციხეებში“ და „კოშკებში“. ქალაქები თუ იყო, ციხე მაინც იქვე უნდა ყოფილიყო. მართლაც, ისტორიულ დოკუმენტებში ერთად ვკითხულობთ „ციხე-ქალაქს“.

ამ რიგად ციხე იყო საქართველოს სამეფოს, მისი ცხოვრების, მისი თვით-არსებობის სიმბოლო. ციხის აშენება მოასწავებდა სამეფოს გაძლიერებას, თვით-არსებობის განმტკიცებას მტერთა ძალის წინააღმდეგ. თუმცა საქართველო დასუსტებული იყო მტერთა სიმრავლის გამო, მაგრამ თავისი წიხის აშენება მაინც მხოლოდ თავის ძალ-ღონით უნდა ეკისრნა, რადგან სხვისი იმედი არსაიდან იყო. ასეთ დასკვნამდი იტალია მივიდა მე-XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, როცა სხვისი (საფრანგეთის) იმედი გაუცრუვდა თავისი განთავისუფლების და გაერთიანების საქმეში. მხოლოდ მაშინ დასძახეს დიდებულმა მამულიშვილებმა, რომ „იტალია თავის ბედს თვითონ მოაწყობსო“ (*Italia fara da se*). ქართველმა ხალხმა კი ეს ჭეშმარიტება შეიგნო იმ დროს, როცა სურამის ციხის ლეგენდა შექმნა. დიდის ხნის მოწმემ იმისა, რომ მისგან დაწყებულ წიხის კედლები მუდამ ირღვეოდა სახურავის დადგამამდე, დაბოლოს დარწმუნდა, რომ ამის წინააღმდეგ მიღებული უნდა იყოს არა ჩვეულებრივი საშუალება, რომ ამ გაჭირვებულ მდგომარეობაში მამულის სარგებლობა მოითხოვს ყოველი მამულიშვილისაგან არა მარტო ჩვეულებრივ ცოდნას, ჩვეულებრივ მუყაითობას, არამედ არა-ჩვეულებრივ გმირობასაც; რომ ასეთ განსაცდელისაგან ხალხს იხსნის და მის წიხეს ააშენებს მხო-

ლოდ მამულიშვილთა გმირობა, მათგან თავგანწირვა; რომ ამისათვის მამულიშვილი მზად უნდა იყოს უმსხვერპლოს თავის ერის საერთო საქმეს ყოველივე, რაც მისთვის ძვირფასია: დედამ — შვილი, დამ — ძმა, ცოლმა — ქმარი და სხვ., რომ ცახე მხოლოდ მაშინ აშენდება და მტკიცე იქნება, თუ მამულიშვილი მზად იქნება თვით ჩაეკიროს ცახის კედლებში, თუ დედა მზად იქნება თავისი ერთად-ერთი შვილი შესწიროს ამ ცახის აშენებას.*) უკიდურესი გაჭირვების დროს მამული თხოულობს თავის შვილებისაგან, რომ მათ უმსხვერპლონ არა თუ თავისი სიცოცხლე, არამედ სახელიც და პატიოსნებაც. ეს აზრი გატარებულია ერთ ლეგენდაში, სახელად „თამარ“, რომელიც დაბეჭდილია ფრანგულ ჟურნალში — *La nouvelle Revue* 1881 წ.

ეს ლეგენდა, რამდენადაც გვახსოვს, ამბობს, რომ თამარი თავის დამარცხებული ერის დასახსნელად ღამე შევიდა ძლევა-მოსილ სპარსელთა ხანის კარავში და თავის სათნოება უმსხვერპლა, მაგრამ ამით შეიძლო ხანის მოკვლა და მამულის განთავისუფლება. მოქმედება სწარმოებს ბაქოში, და თუმცა ქართველთა სახელი არ იხსენება ლეგენდაში, მაგრამ უეჭველია, რომ ლეგენდა ქართველთა ბედს გამოხატავს. მისი სიუჟეტი იმდენად წააგავს სუმბათაშვილის „ღალატს“, რომ შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ჩვენმა ავტორმა იცოდა იგი ლეგენდა.

არა თუ მამულის სიყვარული და მისი ბედი, არამედ ყოველივე მაღალი და ამაფრთოვანებელი აზრი, იქნება იგი კაცთა-შორის ტრფიალება, სარწმუნოება, თუ რაიმე იდეალი, თხოულობს კაცისაგან თავგანწირულ ერთგულებას, როგორც გვიჩვენ-

*) ჩვენი ლეგენდის მსგავსი ლეგენდა, როგორც ამბობს ერთ ადვილას გერცენი, ჰქონია სერბებსაც, იმ განახვავებით კი, რომ კედლებში დედის-ერთა ვაჟის მაგიერ ჩაუტნევიათ ახალგაზდა დედა, რომლის ძუძუები მის ძუძუ-მწოვარი შვილისათვის კედლებში ჩაუტანელი დაუტოვებიათ. ცხადია, რომ ორსავ ხალხს ერთნაირ მდგომარეობაში ერთნაირივე ლეგენდა შეუქმნია.

ნებს ყველა დიდებულ ერთა ფანტაზია და თვით ისტორიული ფაქტები.

ჯერ გავიხსენოთ ჩვენი და სხვა რაინდულ ერთა ზღაპრები, სადაც სატრო მოითხოვს თავის მოტრფიალესაგან, ეს და ეს საგმირო საქმე ჩაიდინე და მხოლოდ მაშინ იქნები ჩემი სიყვარულის ღირსიო. ასეთი საგმირო საქმე მოსთხოვა თინათინმა ავთანდილს უკვდავი რუსთველის რომანში.

თვით იეგოვამ მოსთხოვა აბრამს თავის სარწმუნოების დასამტკიცებლად შვილის შეწირვა, მაგრამ, როცა დარწმუნდა, რომ აბრამ მზად იყო მსხვერპლისათვის, უარ-ჰყო მისი მსხვერპლი.

საბერძნეთის მითოლოგიით პრომეთეოსმა თავისი თავი შესწირა კაცობრიობას, რომლის საკეთილდღეოდ ღმერთებს ცეცხლი მოჰპარა.

რომაელების თქმულებით, ბრუტმა სიკვდილით დასაჯა თავისი ღვიძლი შვილები, რომელთაც მამულს უღალატეს.

თვით იესო ქრისტემ შესწირა თავისი თავი კაცობრიობას და სხვებისაგანაც ითხოვდა თავის მოძღვრებისათვის უზომო ერთგულებას:

„რომელსა უყვარდეს მამა ანუ დედა უფროს ჩემსა, ანა ანს იგი ჩემდა ღიწმად; და რომელსა უყვარდეს ძე ანუ ასული უფროს ჩემსა, იგი ანა ანს ჩემდა ღიწმად.—და რომელმან ანა აღიღოს ჯვარი თავისი და შემომიდგეს მე, იგი ანა ანს ჩემდა ღიწმად.—რომელმან მოიპოვოს სული თვისი, წარიწყმიდოს იგი; და რომელმან წარიწყმიდოს სული თვისა ჩემთვის, მან ჰპოვოს იგი.“

სახარებისავე სიტყვებია:

„უფროს ამისა სიყვარული ანა ანს, რათა დადვას კაცმან სული თვისი მოყვასთათვის.“

ამ სიტყვებთვე დაახასიათა აბრამ კათალიკოზმა დიმიტრი თავდადებულის ღვაწლი, როცა ეს დიდებული მეფე ქართველთა საკეთილდღეოდ თავის განსაწირავად მიდიოდა.

გავიხსენოთ ეხლა ორიოდ ფაქტი ახალი ისტორიიდან. საფრანგეთის დიდი რევოლუციის დროს რომ დადგა ეპი უწინდელი ცხოვრების ერთიანად შეცვლისა და განახლე-

მისა, და ამ განახლებას რომ ბრძოლა დაუწყეს ძველის წეს-წყობილობის მომხრეებმა, სამშობლო დიდ განსაცდელში ჩავარდა და მოითხოვა თავის მამულიშვილებისაგან უთვალავი მსხვერპლი. ამ განსაცდელის დროს შესანიშნავმა მამულიშვილმა დანტონმა წამოიძახა: „გაქრეს ჩემი სახელი, დაიღუპოს ჩემი რეპუტაცია, ოღონდ კი საფრანგეთი თავისუფალი იქმნასო“.

ეს სიტყვები თითქმის უცვლელად განიმეორა წარსულ საუკუნეში იტალიის სახელოვანმა მამულიშვილმა კავურმა, რომელიც იტალიის გაერთიანებისა და აღდგენის ერთი უმთავრესი მოღვაწეთაგანი იყო. მამული რომ განსაცდელში იყო, იგი ხშირად ეუბნებოდა თურმე თავის მეგობრებს: *Perisca il mio nome, perisca il mia fama, purché l'Italia sia*“.

თავგანწირვის ძალა ნათლად გამოხატა საფრანგეთის მწერალმა კორნელმა: „ვისაც უნდა ან მოკვდეს ან გაიმარჯვოს, იგი იშვიათად დამარცხდებაო“ (*Qui veut mourir ou vaincre, est rarement vaincu*) და მისი აღმაფრენი და დიადი ხასიათი კი რუსთველმა: „სჯობს სიკოცხლესა ნაძრახსა, სიკვდილი სახელოვანიაო“.

ხოლო თავგანწირვას და მსხვერპლს რომ შერჩეს ასეთი ძალა და ხასიათი, საჭიროა რომ იგი თავისუფალი და ცნობიერი იყოს, ესე იგი თავის გამწირავს და მსხვერპლის მომტანს შეგნებული უნდა ჰქონდეს სარგებლობა თავის მსხვერპლისა და სიდიადე იმ საგნისა, რომლისათვის იგი თავის ნებით სწირავს თავის თავს ანუ თავის უძვირფასეს სულიერ საუნჯეს. უამისოდ მისი მსხვერპლი იქნება უსულო და უმნიშვნელო ზვარაკი და საგანი მისი მსხვერპლისა — საზარელი კერპი მოლოხი.

სამწუხაროდ, სწორედ ამ მხრით არის ჩვენი ლეგენდის აზრი ბუნდოვანი და გამოურკვეველი. ლეგენდა არას ამბობს არც ზურაბის თავგანწირვისას და არც დედა მისის მხრით შვილის დათმობისას მამულის საკეთილდღეოდ. პირიქით, ლეგენდა ამბობს, რომ ზურაბი მსხვერპლი აყოო მკითხავის შურის ძიებისაო.

ეს უკანასკნელი სიტყვები სრულებით უკარგავს ლეგენ-
დას თავის მრავალმნიშვნელოვან აზრს, თავის დიდებულ და
ამაფრთოვანებელ ხასიათს.

ვნახოთ, რამ გამოიწვია ასეთი განმარტება ლეგენდისა.
ლეგენდის ავტორი მთელი ხალხია, რომელიც ჟამთა განმავლო-
ბაში იცვლება სულიერად. მასთან ერთად იცვლება მისგან
შექმნილი ლეგენდა. ხშირად მომხდარა, რომ კერძო ავტორს
შეუცვლია აზრი თავის ნაწარმოების შესახებ: მწერალს დაუ-
წვია თავისი დიდებული ნაწერები, მქადაგებელს უარ უყვია
თავისი წარმოთქმული დიადი აზრები. თვით სახელოვანი
ფიდიასი, რომელიც ზევსის ქანდაკების დასრულების შემდეგ
თურმე პირქვე დაემხო თავის ქმნილების წინაშე და თაყვანი
სცა მას, მაგალითია იმისი, რომ ხშირად ავტორი ვერ უძლებს
თავის საშემოქმედო ნიჭს. აქ ფიდიასს მაინც ესმოდა აზრი თა-
ვის ქმნილებისა, რომელიც მხოლოდ უფრო ძლიერი აღმო-
ჩნდა, ვიდრე თვითონ ეგონა.

ჩვენს ხალხს კი სრულებით დავიწყებია აზრი მისგანვე
შექმნილის ლეგენდისა. ლეგენდა შეცვლილა ხალხთან ერთად.

როცა ლეგენდა შექმნა, ხალხი იმ რწმენის იყო, რომ
ერი, რაც უნდა პატარა იყოს, უძლეველი იქნება და მტერი-
გარედან ვერას დააკლებს, თუ ყოველი მისი წევრი შეიგნებს
საერთო საქმის და კეთილდღეობის სიდიადეს და მზად იქნება.
შესწიროს მას თავისი თავი და ყოველივე, რაც კი გააჩნია, ეს
აზრი რომ გამოსთქვა, ხალხი სულით ძლიერი და იმედ-მოსილი
იყო. როცა კი ეს აზრი ხალხმა დაივიწყა და მისთვის იგი გაუგე-
ბარი დარჩა, და მსხვერპლი ზურაბისა და დედა მისისა ახსნა მხო-
ლოდ შურიტა და ინტრიგებითა, — მაშინ ხალხი სულით უძ-
ლური და იმედ დაკარგული-ლა იყო. ამ მდგომარეობაში ხალ-
ხმა ირწმუნა, რომ საკუთარის ძალით ველარას შეესძლებთ
და სხვისი იმედი უნდა ვიქონიოთო, რომ „ციხე მხოლოდ
გარედან აშენდებაო“...

ნ ა რ ე ვ ი

1) რკინისა და ქვანახშირის მადნები. 2) ხაბაზების დღეობა. 3) ობლების მამა. 4) სარწმუნოებათა ისტორიის კონგრესი. 5) გლადსტონის ჰომრულის განახლება. 6) 35 მეტია ორასზედ. 7) შეხიზნულთა შევიწროება ინგლისში. 8) ვარგას ვილა. 9) პოლონელის წერილი. 10) როგორ ახასიათებენ იაპონელები თავის თავს.

რკინისა და ქვა-ნახშირის მადნები. ამ რამდენიმე წლის წინად ამერიკელი ვინმე კარნეჯი ამტკიცებდა — ამერიკულ შტატებში, ინგლისში და გერმანიაში მალე გამოიღვევას რკინის მადანი და კაცობრიობა ურკინოდ დარჩებაო. კარნეჯის დასამშვიდებლად შემდეგსა სწერს ბრესლაველი პროფესორი ფრეხი: 1901 წელს 5400 მილიონი ფუთი რკინის მადანი იქმნა შემუშავებული; აქედგან 1800 მილ. შეერთებულ შტატებს ეკუთვნოდა, 1020 მილ. გერმანიას და ლუქსენბურგს, 7570 მილ. — ინგლისს, 480 მილ. — ისპანიას; შემდეგი ადგილი ეჭირათ რუსეთს, საფრანგეთს, შვეციას, ავსტრიას. მომავალში უპირველეს ალავს დაიჭერს სკანდინავიის ნახევარკუნძული, ჩინეთის მაზრა შან-სი და ალჟირი. მომავალი რკინისა მჭიდროდ არის შეკავშირებული ქვა-ნახშირის საქმესთან. მაინც და მაინც რკინის მადანი ამერიკაში, ინგლისში და გერმანიაში 200 წელიწადზედ ადრე არ გამოიღვევას. ინგლისში ერთსა და იმავე დროს გამოიღვევას რკინის მადანი და ქვა-ნახშირისა. სკანდინავიაში, ჩინეთში და ალჟირში იმოდენი მადანი დევს მიწაში, რომ დიდი ხანი ეყოფა კაცობრიობას.

***

სახაზების დღეობა. ჩვეულებად არის ლონდონში — წელიწადში ერთხელ გამოფენა იმართება ყოველგვარ ნამცხვარ

რისა. ერთი კვირის განმავლობაში სამეურნეო დარბაზში გამოფენილია ხაბაზების ხელოვნების სხვა-და-სხვა ნაწარმოები—მრავალი გემოს და ფორმის პური, დიდრონი ქაღები, რომელთაგან ზოგი არშინ ნახევარზედ მეტია სისქით, და ტკბილეულობა. გამოფენა იმართება, რომ ხაბაზმა საზოგადოებას აჩვენოს და გააცნოს თავის საქონელი, მაგრამ რაკი მოწონებულს საქონელს იქვე უჩნდება მუშტარი, გამოფენას ბაზრული იერი ადევს და წლევანდელი გამოფენა პურისა და ფქვილის ბაზრად გადაიქცა. ხაბაზები ერთმანერთში აგროვებენ ფულს (200 ათას მანეთამდე) და ნივთებს და მრავალ ჯილდოებს ურიგებენ საუკეთესო პურის და ქადის გამომცხობთ. ამ ჯილდოს ზედ ერთვის ფქვილის ვაჭართაგან დანიშნული საჩუქარი: ერთმა ალაფმა გამოაცხადა — ოცი ათას მანეთს მივცემ იმ ხაბაზს, რომელიც გამოფენისთვის ჩემი ფქვილის პურს გამოაცხობს და ჯილდოს აიღებსო. ერთმა ლივერპულელმა ალაფმა გამოაცხადა — ლონდონს, ხაბაზების გამოფენაზედ ჩემი ხარჯით წავიყვან მსურველთ და მით დაფუმტკიცებ, რომ ჩემი ფქვილისთანა ქვეყანაზედ არსად რა მოიპოვებაო. პურს აქვე გამოფენაზედ აცხობენ მაყურებელთა თვალ წინ დახელოვნებული ხაბაზები. წლევანდელ გამოფენაზედ საზოგადო ყურადღება მიიპყრო ერთმა მანქანამ, რომელიც ადამიანის დაუხმარებლივ ბულკებად აქცევს ფქვილს. საინტერესოა აგრეთვე მანქანა, რომელიც მათემატიკური სისწორით სჭრის პურს სასურველ ნაჭრებად.

**

ობლების მამა. ორმოცი წელიწადია დოქტორი ბერნარდო ინგლისში ობლების და უპატრონოდ მიტოვებულ ბავშვების მფარველობას ემსახურება და ამ ხნის განმავლობაში, სულ მცირე რომ ვთქვათ, 50 ათასი ბავშვი უპოვნია ლონდონის უღარიბეს უბნებში, ბინა გაუჩენია, ავადმყოფნი განუკურნავს, აღუზრდია და კაცად გაუხდია. დღესაც ათი ათასი ბავშვი ჰყავს გასაზრდელი. ობლებისთვის ბერნარდომ ასამდე თავშესაფარი გამართა ლონდონში და ინგლისის სხვა ქალაქებში.

ჯერ ისევ სტუდენტი იყო, რომ ამ საქმეს შეუდგა. პირველი წვლილი ობოლთათვის ერთ მოახლესაგან მიიღო; დღეს კი წლიური მისი ხარჯი ორ მილიონ მანეთს აღემატება და თუმცა უზრუნველყოფილი წყარო შემოსავლისა არაფერი აქვს, ფული მაინც არ აკლია. დოქტორს თავის წმინდა საქმეში ეხმარება მრავალი თანაშემწე, აგენტი, მასწავლებელი და მეტადრე ქალი. დადიან ღარიბ უბნებში, უპატრონო, ავადმყოფ ბავშვებს ეძებენ, სწამლობენ, ზრდიან და, რაკი წამოიზრდებიან ობლები, კანადაში გზავნიან ცნობილ პატიოსან ფერმერებთან. ამ გვარად აშორებენ ყმაწვილებს იმ გახრწნილს ნიადაგს, რომელსაც ლონდონის ქუჩა ჰქვია. ფერმერებთან მიწერ-მოწერა აქვთ და არც კანადაში აკლებენ ამ უბედურთ ზრუნვას და მფარველობას.

**

სარწმუნოებათა ისტორიის კონგრესს ბაზელში 250 მსწავლული დაესწრო. უდიდესი ყურადღება მიიპყრო მოხსენებამ ასურეთის ისტორიის მცოდნეს იერემიასისამ — მონოტიზმში (ერთის ღმერთის თაყვანისცემა) ძველ ბაბილონელთა სარწმუნოებაში; ტოკიოელ მსწავლულის ვატანაბისამ — სარწმუნოებანი თანამედროვე იაპონიისა; დოქტორის სარაზენისამ — სარწმუნოებრივი შეხედულებანი პირვანდელ ერთა; პროქესორის კოლბახისამ — მხატვრობითი ხელოვნების გავლენა ეგვიპტის, ბაბილონის და საბერძნეთის სარწმუნოებაზედ.

**

გლადსტონას კომრულის განახლება იკისრა გრაფმა ღურნევენმა, რომელმაც რამოდენიმე ძალოვან მემამულეთა დახმარებით საზოგადოება შეადგინა ირლანდიის ბედის გასაუმჯობესებლად. საზოგადოების მიერ არჩეულმა კომიტეტმა ამას წინაღ გამოაცხადა თავისი პროგრამა, რომელმაც ტიბეტის გადაავიწყა ინგლისელთ, რუს-იაპონიის ომიც. საზოგადოების აზრით — ბრიტანიას, შოტლანდიას და ირლანდიას შემდეგშიც საზოგადო პარლამენტი უნდა ჰქონდეთ, მაგრამ ყოველი საქმე და საკითხი, რომელიც მთელს სამეფოს-კი არა, მარტო

ირლანდიას შეეხება, ირლანდიაშივე უნდა გადაწყდეს სამეფო პარლამენტის და მართებლობისაგან დამოუკიდებლად. უმთავრესი ყურადღება უნდა მიექცეს შემოსავალ-გასავალს; ერმა სხვაზედ უკეთ თითონ იცის თავისი საქიროებანი და თავის ფულს თითონ უფრო კარგად მოიხმარებს. საქიროადეცენტრალიზაცია—მოსპობა იმ წესისა, რომლის ძალით სამეფოს ყველა საქმეებს ერთი ცენტრი განაგებს—და გამოყენება ირლანდიელ ადგილობრივ მცოდნე და გამოცდილ მამულისშვილთა. უნდა შეიცვალოს აგრეთვე აწინდელი მდგომარეობა სახალხო განათლებისა—სახალხო სკოლებიდგან მოყოლებული უნივერსიტეტამდე. საქიროა მემამულეთაგან მამულის შექენა და ნაწილ-ნაწილად გაყიდვა, ისე რომ ყველა მეურნეს, დღეს უმამულოს, შეეძლოს საკუთარი მიწის ყიდვა.

**

35 რომ ორასზედ მეტია, ამგვარად ამტკიცებს პროფესორი სირომანდრიკი: იაპონიამ 35 წლის განმავლობაში გაცილებით მეტი გაიარა განათლების გზაზედ, ვიდრე რუსეთმა ორასის წლის განმავლობაში და მაშასადამე ხან-და-ხან 35 უფრო მეტია ორასზედაო. ქვეყანა ჩვენ დაგვიცინის, ყველა ჩვენ გვიკიჟინებს განათლებულ ერთაგან უკან ჩამორჩომას და ნეტავ ესლა მაინც მოვიდნენ გონებაზედ ის ვაჟბატონები, რომელნიც სულ იმას ჰქადაგებდნენ სიტყვით და კალმით, რომ განათლება—გახრწნილება არისო.

**

შეხიზნულთა შევიწროება ინგლისში განიზრახა მართებლობამ და მისმა მომხრე პრესამ; შემუშავებულ იქმნა ამ მიზნით ახალი კანონი ეგრეთ წოდებული Aliens Bill, მაგრამ იმისთანა ძალოვანი მოწინააღმდეგენი გამოუჩნდნენ და სხვათა შორის კინელმ დიგბი, რომ მართებლობამ კენჭიც აღარ უყარა თავის წინადადებას და უკანვე წაიღო. კინელმ დიგბი ამტკიცებდა—კიდევ რომ მივიღოთ, შეუძლებელია მაგ კანონის ასრულება, რადგან მაშინ იძულებული შევიქნებით ყველა ქალაქში სტანციებზედ და ნავთსადგურზედ პოლიციე-

ლები დავაყენოთ და გამოვაძიებინოთ—მთხოვარი; ქურდი ან გარყვნილი ქალი ხომ არ არის ჩვენსა მომავალი? ამ უფლებას პარლამენტი, რაღა თქმა უნდა, ვერ მიანიჭებს პოლიციას. არც საჭიროა შემოხიზნულთა შევიწროვება, რადგან ინგლისში გაცილებით ნაკლები ცხოვრობს უცხოელი, ვიდრე საფრანგეთში ან გერმანიაში, და ამათგანიც სულ უმცირესი ნაწილი—სრულიად შეუძლებელი—აწუხებს სახელმწიფო ხაზინას. ინგლისი იმავე თავითვე ბინას აძლევდა ყოველს სარწმუნოებრივ და პოლიტიკურ გარემოებათა გამო დევნილს და **Aliens Bille** რომ დაამტკიცოს პარლამენტმა, თავის წმინდა მოვალეობას უმტყუენებს და არა სასურველ უფლებას მიანიჭებს პოლიციას. ან როდის უნანია ინგლისს თავისი სტუმართმოყვარეობა? ყველა ქვეყნებიდგან იკრიბებოდნენ პოლიტიკური და სარწმუნოებრივი დევნილი—ჰუგენოტები, ჭლანდრიელები, გერმანელები, იტალიელები და სხვ. და ყოველთვის უხვად უხდიდნენ მასპინძელს მის პურმარილს; ახალი ხელოსნობა შემოჰქონდათ და ახალი წარმოება; ლანკაშირის საფეიქროები, მაგალითებრ, ჭლანდრიით შემოხიზნულებმა გააჩინეს; ჰუგენოტებმა გვასწავლეს მაუდის ქსოვა. შემოხიზნულთა შთამომავალთ მრავალი დიდებული მოღვაწე შესძინეს ინგლისს—ლაბუშერი, გარკორტი, დიზრაელი, როსსეტი. ჩრდილო დასავლეთ რუსეთიდან შემოხიზნულთაც კი გვასარგებლეს და შემოიღეს მზა-ტანისამოსის და იაფ-ფასიანი ფეხსაცმელის შემზადება; იმათვე შესძლვნეს ინგლისს ცნობილი მოღვაწე ზანგვილი. თავის ეროვნებას მალე ჰკარგავენ შემოხიზნულნი და მეორე თავიდან დედა ენა აღარც კი იციან, ისე ერევიან ინგლისელებშიო.

**

ვანგას ვალა—სამხრეთ ამერიკელი მწერალია, ესპანურად სწერს. უკანასკნელი მისი წიგნი „სისხლის-ძიება“ აღტაცებით მიიღო ყველა ჩაგრულმა და აღშფოთებით—ყველა მჩაგვრელმა. ვილას ცალ ხელში ზხამიანი გველი უჭირავს, რომლითაც თავის მტრებსა სცემს, და მეორეში დიდებისადმი

ამამალღებელი კიბე თავის მეგობრებისათვის. შესანიშნავი ვილა მით არის, რომ დიდ ნიქთან დიდი სიყვარული აქვს დამონებულ კაცობრიობისა.

ფრანგულ რევიუში შემდეგი ნიმუშია მოყვანილი „სისხლის-ძიებითგან:“ „რა ნებავდა ევროპას ჩინეთში? ჩინეთის განათლება, განა?. სწორედ განათლება მიიტანა: ჯარები შეუსია, სამასი ათასი კაცი მოჰკლა, ქალაქები აიკლო და დასწვა სოფლები გაანადგურა, ქალები გააუპატიურა, ბავშვები ცხენის ფეხ ქვეშ სრისა. . ბერლინელმა სულთანმა ურცხვი ბრძანება მისცა თავის ჯარებს: არავინ დაინდოთ, ტყვედ არავინ დაიჭიროთ! ხოცეთ და სისხლით გამაძღეთო!

სომხებს აწამებენ თათრებიო, შეძრწუნებულია განათლებული ევროპა. მერე ჩინელი კი ადამიანი არ არის? ვილჰელმის ქვეშევრდომი პოლონელი კი ადამიანი არ არის? რუსი კი ადამიანი არ არის, რომ ცხრა ტყავი სძვრება მათრახის ცემით? სად არის განათლებულ ევროპისათვის სიმართლე და მიუდგომლობა?

რით განირჩევიან ერთმანერთისაგან სულთანი აბდულ-ჰამიდი, ჩვენი ბატონი და ვილჰელმ ჰოჰენცოლოლერნი? მონა-მონაა, სტამბოლში იქნება ჯაჭვით შეკრული, ჩვენსა, თუ ბერლინში.

სომხებს აწამებენ თათრებიო! მერე ვილჰელმის იმედი რომ არა ჰქონდეს, განა მაგდენს გაბედავს აბდულ-ჰამიდი?

საშინელ ყოფაშია ქვეყანა,—მიწაზედ განართხული, ლაფში ამოსვრილი, შეგინებული და მონად ქმნილი. შემდგარან ზედ ვილჰელმები და —განათლებას ვემსახურებითო, — ბარბაროსად ქცევას უქადიან კაცობრიობას.“

**

პოლონელის წერაღა. საინტერესო წერილია დაბეჭდილი გაზეთ „რუსში“ (№ 265 ამა წლისა) ერთის პოლონელის, ინჟინერ ზაბლოცკისა: პოლონელი ვარ, პოლონეთში გაზრდილი და, რაკი თქვენი გაზეთი შეეხო ჩვენს ერს, ნება მიბოძეთ მეც გამოვთქვა ჩემი შეხედულება. გაუნათლებელი ხალხისა რა მოგახსენოთ, და განათლებული

ნაწილი პოლონელებისა კი რუსეთმა ვერ გაარუსა, და თავის დღეშიც ვერ გაარუსებს; პირიქით სიძულვილი შთაუნერგა. მაგრამ თუ სხვაფრივ მოიქცა, ვიდრე დღეს იქცევა, შეიძლება ჩვენი სიყვარული და პატივისცემა დაიმსახუროს. ამისთვის საჭიროა უპირველეს ყოვლისა, რომ ჩვენში მცხოვრები რუსი რუსეთის ღალატად არ ჩამოგვართმევდეს ამ უბრალო და სრულიად ბუნებრივ კანონიერ სიტყვას: — „მე პოლონელი ვარ“. პოლონელის წინაშე პოლონეთის ღანძღვათრევა არაფრად მიაჩნიათ ჩვენში მყოფ რუსებს და ვაი იმისი ბრალი, თუ გაბრიყვდა და სამშობლოს წაესარჩლა ჩემი თანამემამულე: რუსეთის მოღალატეა, სეპარატისტიანო! დაიძახებენ. რაც უნდა დამეგობრებული და დაკავშირებული იყოს ჩემს ქვეყანაში რუსებთან პოლონელი, თავის ეროვნების დაცვას მაინც ვერ გაბედავს. ერთ განათლებულ რუსის ქალთან ბაასში სიტყვა „პოლონელი“ ვახსენე და უნდა გენახათ როგორ შემომიტია: არა გრცხვენიათ, ეგ სიტყვა როგორ წარმოსთქვითო?! ჩვენს ენაზედ ლაპარაკის დევნაზე არას ვიტყვი, მაგას თქვენი გაზეთიც აღიარებს. სამწუხარო ის გახლავთ, რომ პოლონურად ლაპარაკს მარტო მართებლობა კი არა, თვით რუსის საზოგადოებაც კი გვიშლის. მანსოვს გიმნაზიაში სასტიკად აკრძალული გვქონდა სამშობლო ენაზედ ლაპარაკი არა მარტო კლასში, არამედ შინაც. მასწავლებელი და აღმზრდელები, რომ უფრო უკეთ ვგლოთ ჩვენთვის ყური, სახლში დაიარებოდნენ და ბინას გვიჩხრიკავდნენ — პოლონური წიგნები ხომ არა გაქვთო?! სამღვთო სჯულის მასწავლებელი დაგვინიშნეს ერთხელ, სრულიად ყმაწვილი მოძღვარი; რუსულში კოჭლობდა და სიტყვა რომ შამოაკლდებოდა, ხან და ხან პოლონურად აგვიხსნიდა; დიდი საყვედური გამოუცხადა დირექტორმა და უბრძანა — კარი ყოველთვის ღია გქონდეს, როდესაც სამღვთო სჯულის გაკვეთილი იქნება, და აბა ენახოთ, კიდევ იხმარ პოლონურს სიტყვებსაო! მართლ-მადიდებელი მღვდელი დირექტორზედ უარესი იყო: სამღვთო სჯულის სწავლების მაგივრად ის „ურ-

ჯულო და მწვალებელ“ პოლონელების ლანძღვას უნდებოდა; ნორჩს, განუვითარებელ ნიადაგს ხვდებოდა ეს თესლი სიძულვილისა, იზრდებოდა, ვითარდებოდა პოლონელთა ეროვნების მიწის პირიდგან აღგვის სურვილად და... ჩვენ რაღდა უნდა გვისაყვედურებდეთ რუს-პოლონელთა დღევანდელს საზარელ განწყობილებას?

შეშინებული ბავშვი ერთობ არას კითხულობდა პოლონურს. კლასში თავის ამხანაგ პოლონელებსაც რუსულად ელაპარაკებოდა და შინაც კი—კედლებსაც უყრი აქვთო—რუსულს ხმარობდა. მაგრამ ეს შიში მებუთე—მეეკვსე კლასამდე ძლივს მიჰყვებოდა: ჩავარდებოდა გონებაში, აღეძვროდა ეროვნული თვითცნობიერება, გრძობა უსამართლობისა, თვითმოყვარეობისა... და ხშირად სიძულვილისაც.

გათაყვებდა კურსს... გიმნაზიიდგან ეროვნულ შეურაცხყოფის და დამცირების მეტი არა ახსოვდა რა და რა საკვირველია, რომ სტუდენტი რუსებს მორიდებოდა, პოლონელთა წრეში დატრიალებულიყო და განცალკევებულიყო. აბა გაბედოს პოლონელმა-სტუდენტმა და რუს-სტუდენტთან თავის ენაზედ ხმა ამოიღოს! საკვირველი ის არის, რომ რაც უნდა მოწინავე აზრთა მიმდევარი იყოს რუსი სტუდენტი, მაინც ვერ შეუგნია, რომ პოლონელსაც აქვს უფლება და მოვალეობა დედა-ენის სიყვარულისა.

მე ინჟინერი გახლავართ. ჩემს ქვეყანაში თავისუფალი შესაფერი ადგილი რომ ვითხოვო,—ცივად მომახლიან: ადგილი არ არისო! და მეორე დღეს იმ ადგილს ივანოვს აძლევენ, ან სიდოროვს. მე კი უნდა გადავიხვეწო ჩემი ქვეყნიდგან და ლუკმა პური ცხრა მთას იქით ვეძიო. მეც ვიტანჯები, ჩემი ნათესავებიც, ჩემი სწორ-ამხანაგნიც, რომელნიც შინ დარჩნენ. ვიტანჯები იმიტომ, რომ რაც უნდა კარგ ალაგას და კარგ ხალხში ჩავვარდე, მაინც მოკლებული ვარ ყოველივეს ჩემს საყვარელს და შესისხლხორცებულს. თქვენი ივანოვი ან სიდოროვი კი მიბრძანდება განათლებულს ქვეყანაში, არის თავისთვის განცხრომით და გულს მარტო ის-

და უბრაზებს— რატომ არ ვუყვარვარ ჩემ მიერ განდევნილის ნათესავენებს და მეგობრებსაო! ღმერთს შეხედეთ, ბატონო! გვდევნით, გვტანჯავთ და თან გვისაყვედურებთ— რატომ არ გიყვარვართო!

მოთმინების მეტი რა გაგვეწყობა? ვართ ჩვენთვის გაჩუმებულნი და ველით, ველით, ველით... ივანოვი და სილოროვი კი მედიდურად დაგვცქერიან და „ვინ დამარცხებულთაო“! გაიძახიან... გაჭირვების დროსკი, ჩვენს გულგრილობას რომ ხედავენ, ჩვენვე გვისაყვედურებენ უმადურობას.

**

როგორ ახასიათებენ იაპონელები თავის თავს. იაპონური გაზეთი კოკუმინინო-ტომი ინგლისურად იბეჭდება და 1897 წლის ერთს ნუმერში ასეა დახასიათებული იპონელი ერი: ძველი ეგვიპტის, ასურეთის და შემდეგ საბერძნეთ-რომის და დასავლეთ ევროპის განათლება დღეს მშვიდ ოკეანის ნაპირებზედ მდებარე ქვეყნებს მოეფინა. ეგრედ წოდებული დასავლეთის კულტურა აქ სხვა ერს და სხვა კულტურის შეხვდა, სრულიად განსხვავებულს თავის ბუნებით და მიმდინარეობით. განა არის სადმე ქვეყნად იმისთანა მრეწველი და მომთმენი ერი, როგორიც ჩინელია? ან ისეთი პროგრესისიული და დიდსულოვანი, როგორიც იაპონელია? მშვიდ ოკეანის ყველა ნაპირს ჩინელებს შეხვდებით და ყველგან იმათ ეკუთვნის ვაჭრობა და მეურნეობა. ჩინელისათვის სიცოცხლე— მოქმედება და მრეწველობაა; უსაქმურად ყოფნას სიკვდილი ურჩევნია. იმდენად ცოტა უნდება ჩინელს საზოგადოდ, რომ სხვა ერის კაცი სიმშლით მოკვდებოდა; თავის სამუშაოში ისე ცოტას სჯერდება, რომ ამ მხრივ მეტოქე არ მოეძებნება. ამერიკელებმა სასტიკი კანონებით აუკრძალეს ჩინელებს მისვლა და მუშაობა: ეშინიანთ, თუ ერთი შემოგვეპარნენ და ფეხი მოიკიდეს, ყველაფერს ხელთ იგდებენ და ვინ ჩვენი ბრალიო. ჩვენ, იაპონელები, ჩვენი მეზობლებივით ღარიბად ცხოვრობას ვერ შევძლებთ, ვერც იმათსავით ვიმუშავეთ, ქედგაუ-

სწორებლივ, მაგრამ ჩვენ იმითი ვჯობივართ, რომ ქონებულთ არ ვკმაყოფილდებით და სულ მეტის და მეტის შეძენას ვცდილობთ. საცა კი ვიპოვნით რასმე კარგს, გამოსადეგს, ჩვენსას უვარგისს ვტოვებთ და უკეთესს ვითვისებთ. ჩვენი ქვეყნის განათლება სასწაული კი არ არის, ამ ეროვნული თვისების შედეგია. დასავლეთის კულტურა ჩვენ ღირსეულად დავაფასეთ, შევსცვალეთ იგი, უკეთ რომა ვთქვათ, განვწმინდეთ, გავასპეტაკეთ ჩვენი ხისიათების შესაფერად. ვაქრობით, მრეწველობით, ხელოვნებით, თუ მეცნიერებით ჩვენ უკვე დავამტკიცეთ, რომ დასავლეთ ერებთან შედარებით არც ჩვენი ერია ნაკლები ნიჭის პატრონი. გარდა ამისა ჩვენი ხალხი უფრო მსწრაფლ მრავლდება და, რა არის საკვირველი, რომ იაპონიამ დაისაკუთროს მშვიდ-ოკეანის მეუფეობა, მეტადრე ჩინეთთან ომის შემდეგ, როდესაც იაპონიამ საკვირველი სამხედრო ნიჭი გამოიჩინა და ქვეყანას თვალნათლივ დაუმტკიცა, რომ არავის ჩამოუვარდებოდა ასე ხელოვნებაში და არც ვაჟკაცობაში. ჯერ გაიკვირვეს, მერმე შეშინდნენ. ზოგი იძახის—გავფრთხილდეთ, იაპონია იარაღს ისხამსო; ზოგი—იაპონიამ წავგართვა ყველგან აღებმიცემო; ზოგს კიდევ შურით უსივდება გული. ჩვენს წინააღმდეგ მრავალი მხრიდგან დაიწყეს ყაყანი. მაგრამ ქვეყანა მარტო კავკასიის მოდგმისთვის კი არ არის გაჩენილი. შემოქმედმა—თუ კი არის სადმე—სხვა მოდგმის ხალხები იმისთვის კი არ გააჩინა, რომ ყურმოჭრილი ყმა და მონები იყვნენ კავკასიის მოდგმისა, და ამომავალ მზის ქვეყნის შვილებს უწმინდეს თავის დანიშნულებად გაუხდიათ, დაამტკიცონ, რომ საწუთრო შექმნილია ყველასთვის და არა მარტო ერთის მოდგმის ერებისთვის.

პროფესორი უკიტა იმავე ჟურნალში ამტკიცებს, სცდებიან ევროპიელნი მსწავლულნი, რომ ისტორიულ ერებად მხოლოდ არიის მოდგმისას აღიარებენ და კაცობრიობის ისტორიად მარტო კავკასიური მოდგმის ერების ისტორია გაუხდიათ: ისტორიის საგანს მთელი კაცობრიობა შეადგენს.

რაც უნდა გაუნათლებელი, ბარბაროსული იყოს ხალხი, მისი ისტორია მაინც ფრიად საინტერესო მასალას შისცემს მსწავლულს; დაწინააღმდეგება დასავლეთისა და აღმოსავლეთისა, ქრისტიანობის და კერპთაყვანისცემისა, განათლების და ბარბაროსობისა, მოკლებულია მეცნიერულს ნიადაგს, და მყარებულია სარწმუნოებრივ ცრუმორწმუნეობაზედ და თვით სიტყვა „მოდგმა“ ვერაფერს ახსნის ისტორიაში. განათლება პირველად აზიაში აღორძინდა, აზიელებისაგან შეიძინეს იგი ევროპიელებმა, მაგრამ აქედგან ის დასკვნა კი არ გამოდის, ვითომც აზიელების მოდგმას რაიმე უპირატესობა ჰქონოდა ევროპიელებთან შედარებით. ამგვარადვე, თუ ევროპიელებმა მეტის მეტად განავითარეს აზიელთაგან შეძენილი განათლება, იმიტომ კი არა, რომ ღვთის განგებისაგან ჰქონდათ რაიმე უპირატესობა მინიჭებული; ეს იყო შედეგი გარემოებათა და საკეთილოდ მოწყობილ ბუნებრივ პირობათა. აზიის კონტინენტი თავის ნოყიერი მიწით და ზომიერად-თბილ ქვეყნებით ხელს უწყობდა განათლებას; მაგრამ მერმედს მის განვითარებისთვის კი ისეთი შესაფერი არ გამოდგა, როგორც არის ევროპა თავის ზომიერი ჰავით და ზღვის პირის ბედნიერი მოხაზულობით. მოდგმათა განსხვავებით ვერ აიხსნება ის გარემოება, რომ აზიაში დესპოტიური სახელმწიფოები შესდგნენ, და საბერძნეთში კი დემოკრატიული, რაგან დიდი ხანი არ არის მას შემდეგ—თვით ევროპა დესპოტიური სახელმწიფოებით იყო სავსე. უწინდელს დროში ერი ძლიერ სახელმწიფოდ დესპოტიურ მართებლობის დაუხმარებლივ ვერ შესდგებოდა და დემოკრატიული წეს-ყობილება მარტო წვრილმან საზოგადოებაში შეიძლებოდა, მაგ. საბერძნეთში, ან შვეიცარიის მაზრებში. დიდი ნიჭის პატრონია ამერიკელი ხალხი, მაგრამ საკეთილო გეოგრაფიულ პირობებში რომ არ ყოფილიყო, ისიც ვერ შეჰქმნიდა დღევანდელს უდიდეს რესპუბლიკას.

იქვი არ არის, როგორც უწინდელ დროში ბერძნები და რომაელები იყვნენ, დღეს საუკეთესო მდგომარეობაში

ევროპიელი და ამერიკელი ერები იმყოფებიან. მაგრამ როგორც ახალი ევროპა იუდეით, საბერძნეთით ან რომით მოვლენილმა მცნებამ კი არ იხსნა, არამედ მათ ნანგრევებზედ აღმოცენილმა მოძღვრებამ, აგრეთვე კაცობრიობის განთავისუფლება დღევანდელ ევროპის და ამერიკის საქმე არ იქნება. ისტორიკოსები დასცინიან ძველ ბერძენთა წვრილმანს უთანხმოებას და უკიჟინებენ—ერთ ძლიერ ვერ შეკავშირდომ! თანამედროვე ევროპიელთ თავი მოაქვთ—ეროვნული სახელმწიფოები შეექმენითო. მაგრამ უსამართლონი ვიქნებით, ვიფიქროთ, რომ ძველ ბერძენთ არ ჰქონდათ დღევანდელ ევროპიელთა ოდენი პოლიტიკური ნიჭი. ძველი საბერძნეთის დანიშნულება სულ სხვა იყო, აწინდელი ევროპისა სულ სხვაა, როგორადაც განსხვავებულნი არიან პირობანი მათ საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ ცხოვრებისა. ძველ ბერძენთა დედააზრი იყო—შეედგინათ ცალცალკე რესპუბლიკები—ქალაქედა დაეკავშირებინათ ერთმანერთში. რესპუბლიკები შეადგინეს, მაგრამ შეკავშირება კი ვეღარ მოახერხეს. ევროპიელთა დედა აზრი კი ის იყო—შეედგინათ ეროვნული სახელმწიფონი და შეეერთებინათ ევროპიულ კავშირით. ეროვნულ სახელმწიფოთა შედგენა ევროპამ შესძლო, როგორადაც საბერძნეთმა რესპუბლიკებისა, მაგრამ ევროპიული კავშირი კი ვერა, და მაშასადამე პოლიტიკურ ნიჭით ახალ ევროპას არაფრით უჯობნია ძველ საბერძნეთისათვის. განსხვავება მარტო ის არის, რომ ბერძნები მცირე ასპარეზზედ მოქმედებდნენ და ევროპიელნი კი—გაცილებით ფართოზედ. ეროვნული განცალკევება დღეს უქველ ფაქტად იქცა, მაგრამ, დარწმუნებულნი უნდა ვიყვნეთ, ეს განცალკევება არ შეადგენს კაცობრიობის საბოლოო მიზანს. და თუ ახალმა ევროპამ ვერ შესძლო და ვერ აღასრულა განგებისაგან მინდობილი წმინდა მოვალეობა—ევროპიელ სახელმწიფოთა დაკავშირება, ისიც ისეთივე სუსტი გამოდგება, როგორიც ძველი საბერძნეთი იყო.

ამ მხრივ იაპონია არაფრით ჩამოუვარდება უუგანათლებულეს ევროპიელ ერებს. ინდოეთი პესსიმის-

მით¹⁾ და იდეალიზმით²⁾ არის გატაცებული და უკვე დაჰკარგა პოლიტიკური არსებობა; ეროვნულ მხრივ იგი შთანქმულია ნირვანაში³⁾ ჩინეთი ოპტიმიზმის⁴⁾ და რეალიზმის⁵⁾ მიმყოლია, მატერიალურ სიკეთის მეტი არა აწუხებს რა და კაცობრიობის უზენაეს ბედისას არასა ფიქრობს. ამ ორ უკიდურესს მიმართულებათა შორის იმყოფება იაპონია. ჩვენ ყოველთვის ვცდილობთ შევითვისოთ სხვა ერთაგან ყოველივე, რაც კი სათნო და სასარგებლო აბადიათ. ჩვენ შევადგინეთ დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფო. ევროპასავით იაპონიასაც ჰქონდა ფეოდალიზმი და დღეს, როგორც ევროპას, იაპონიას აქვს კონსტიტუციური მართებლობა. მართალია, კონსტიტუცია მხოლოდ 1899 წელს მოგვანიჭეს, მაგრამ არც ევროპიულ სახელმწიფოთა კონსტიტუციები არის აგრე რიგად ჩვენსაზედ უფროსი; პოლიტიკურ თავისუფლების სურვილმა ევროპაში ნაპოლეონის დაცემის შემდეგ იჩინა თავი. დღევანდელი კონსტიტუცია ინგლისისა 1832 წ. ადრე არ არსებობდა. პრუსიამ მიიღო თავის მეფისაგან პარლამენტალური წეს-წყობილება 1850 წ. და ავსტრო-ვენგრიამ 1867 წ.

პოლიტიკურად დღეს იაპონია ეროვნულ და კონსტიტუციურ განვითარების დარგზედ იმყოფება. მაგრამ ცოტახანი კიდევ და ყველა ევროპიელ ერებს გადააქარბებს მრეწველობით. ინგლისი დღეს უცხო ქვეყნების ვაჭრობით და წარმოებით ცხოვრობს, მაგრამ მეცხრამეტე საუკუნემდე მიწათ-მომქმედი სახელმწიფო იყო და იმოდენი პური მოჰყავდა, რომ ჰყიდდა კიდევ.

როგორც მზე აღმოსავლეთს ამოდის და დასავლეთს ჩადის, ესევე დაუბრუნდა დღეს სხივი განათლებისა პირვან-

1) პესნიზმი—ფილოსოფიური მოძღვრება—ქვეყნად კარგი არა არსებობს რაო. 2) იდეალიზმი—ნამდმილად არა არსებობს რა და ყოველივე ცარიელი მახვენება არისო. 3) ნირვანა—მიცვალება და შემდეგ უკუნითი სიმშვიდე სულისა. 4) ოპტიმიზმი—ფილოსოფიური მოძღვრება—ყოველივე საამოდ არის მოწყობილიო. 5) რეალიზმი—უარყოფა იმ საგანთა, რასაც ჩვენი გრძნობით ვერ შევისწავლით.

დელს თავის აკვანს. დასავლეთმა განათლება აღმოსავლეთისაგან მიიღო ჯერ ამ სამი ათასი წლის წინად და მერმე საშუალო საუკუნოებში; და ახლა თავის ვალს სარგებლით უხდის აღმოსავლეთს. ჩინეთისაგან მიღებულს კომპასში, თოფის წამალში და წიგნის ბეჭდვაში, დასავლეთი უგზავნის აღმოსავლეთს ხომალდებს, რკინის გზებს, ტელეგრაფს. აღმოსავლეთისაგან მიღებულს ფინიკურ ანბანში, ინდიურ ციფრებში, არაბულ მეცნიერებაში, აბრეშუმის და ბამბის შემუშავებაში და სხვა მრავალ მრეწველობასა და ხელოვნებაში, ევროპა უხდის ახალ მეცნიერებათა და ხელოვნებათა ნაწარმოებით. ჩვენ გვრწამს, რომ მომავალში აღმოსავლეთი კვლავ ხელთ იგდებს თავის გავლენას დასავლეთზედ, და მით შეამზადებს ახალს ხანას კაცობრიობის განვითარებისას, ხანას უფრო სრულის, უფრო სათნოიანის და შემძლებელის განვითარებისას, ვიდრე როდისმე არსებულა ამ ქვეყნად. ახალი ისტორია დასასრული კი არ არის, დასაწყისია კაცობრიობის ცხოვრების ახალი ხანისა, როდესაც ყველა ადამიანი ერთად ერთის ერის, კაცობრიობის, სრულუფლოვან შვილად იქნება აღიარებული, და რომელთან შედარებით ძველი, საშუალო და ახალი ისტორია—ერთა შორის შურის და სიძულვილის ისტორიად-ღა დარჩება.

ზინაური მიმოხილვა

კლასიური და ეროვნული ინტეგრაცია

ამ რამდენისამე თვის წინად ქუთაისში დაიბეჭდა ერთი პატარა წიგნი კრიტიკულ-პოლემიკურის ხასიათისა, რომელსაც სათაურად „ოცნება და სინამდვილე“ აწერია. ავტორი ამ წიგნაკისა, ბ-ნი ა. წულუკიძე, უკანასკნელ ხანებში თანამშრომლობდა გაზეთ „კვალში“ და, თუ არ ვცდები, ნაწილი ამ „კრიტიკულ წერილისა“ მან დაბეჭდა კიდევ შარშან ხსენებულ გაზეთში. თავის მიმართულებით ავტორი ეკუთვნის ესრედ წოდებულ „მესამე დასელოთ“ ჯგუფს à la დ. თოფურაძე, რომელიც 1902 წელს ხანმოკლე ვარსკვლავად მოველინა გაზეთ „კვალს“. ამით მე არ მსურს, რა თქმა უნდა, შეურაცხყოფა მივაყენო ბ-ნ წულუკიძეს და ნიჭისა და ნაწერის ლიტერატურულ ღირსების მხრით იგი ბ-ნ თოფურაძეს გავუთანაბრო. ისინი ჰგვანან ერთმანეთს აზრის „სივიწროვით“ და არა ნიჭითა და წერის უნარით. ამ მხრით ბ-ნი წულუკიძე დიდად აღემატება თავის თანამოაზრეს.

ბროშურა, რომელიც ჩვენ აქ ვახსენეთ, საკმაოდ ცოცხლად არის დაწერილი. გარდა ამისა, ავტორს და ავტორის მსგავს მწერლებს დიდი გასავალი და გავლენა აქვთ ქართველ მკითხველთა ერთ წრეში. დასასრულ, თვით ის საკითხები, რომლებიც აღძრულია ამ წიგნაკში, თავის თავადაც საყურადღებო და საინტერესოა. ყველა ეს გარემოებანი ჩვენ საკმაოდ საბუთად მიგვაჩნია, რომ ბ-ნ წულუკიძის ნაწერი ჩვენს

„მიმოხილვა“-ში აღვნიშნოთ და მისი მთავარი იდეები, ვითარცა ქართველ ახალგაზდათა მთელი ჯგუფის აზროვნების დამახასიათებელი, ჩვენს მკითხველებს გადავსცეთ და განვუმარტოთ.

როგორც ყველამ იცის, განვითარებულ და ეკონომიურად დაწინაურებულ ხალხებში საზოგადოება სხვა და სხვა კლასებად არის დაყოფილი. თითოეულ კლასს თავისი განსაზღვრული ეკონომიური ინტერესები აქვს, რომელნიც ერთი მეორისას არ ეთანხმებიან და ხშირად პირდაპირ ეწინააღმდეგებიან. მთავარი წინააღმდეგობა ინტერესებისა არსებობს მდიდრებსა და ღარიბებს შუა, ქონების პატრონთა და ქონებას მოკლებულთა შორის. ერთის მხრით მემამულეთა და ვაჭარ-მრეწველთა კლასი, მეორე მხრით უმამულო მიწათმომქმედი და ქირაზე შომუშავე მუშა ხალხი, — აი ის კლასები, რომელნიც, ეკონომიურ ინტერესების მხრით, ერთმანეთს ეწინააღმდეგებიან და ებრძვიან ცხოვრებასა და საზოგადოებრივს ურთიერთობაში. ეს იქიდგან წარმოსდგება, რომ წარმოების იარაღი (მიწა, მაშინები და სხ.) ყველას არა აქვს და ამიტომ მრავალი ხალხი იძულებულია კაპიტალისტებს მიექირავოს და სხვისი იარაღის შემწეობით იმუშაოს. მაგრამ ქირა, რომელსაც იღებს მშრომელი, იმდენი არაა, რამდენსაც მისი შრომა ჰქმნის, არამედ — ნაკლები. შრომის ზედმეტი ნაყოფი რჩება იარაღის ანუ კაპიტალის მებატონეს. ესაა რეალური საფუძველი იმ გაცხარებულ კლასიურ ბრძოლისა, რომელსაც ვხედავთ ჩვენ დღეს ევროპასა და საზოგადოდ დაწინაურებულ ქვეყნებში. მართალია, ჩვენში საზოგადოებრივი დიფერენციაცია და კლასიური დანაწილება ისე არაა გაზრდილი და განვითარებული, როგორც იქ, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, საზოგადოებრივი კლასები და, მაშასადამე, კლასიური ინტერესები ჩვენშიაც არსებობენ და ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებას განსაზღვრულ ელფერს სდებენ. ეს მართალია.

მაგრამ რას ნიშნავს ეს? ნუ თუ მთელი ხალხის ანუ ერის ცხოვრება მარტო კლასიურ ბრძოლისაგან შესდგება? ნუ თუ ერში არის მხოლოდ ინტერესები კლასიური, გამთიშველი, და სრულიად არ არის მოტივები ეროვნული, სხვა და სხვა კლასთა შემაერთებელ-გამასოლიდარებელი?

ბ-ნი ა. წულიკიძე ჰფიქრობს, რომ თანამედროვე საზოგადოებაში მხოლოდ კლასიური ინტერესები არსებობს და რომ ერის ცხოვრება მარტო ამ ინტერესების თანახმად სხვა და სხვა კლასთა მოქმედებით განისაზღვრება. იგი უარჰყოფს „ეროვნულ საკითხებს“ და „ეროვნულ სოლიდარობას“. მხოლოდ და მხოლოდ კლასთა ბრძოლის თეორიაზე დაფუძნებული, იგი ეკამათება „ცნობის ფურცლის“ ერთ წინანდელ თანამშრომელს და ამტკიცებს, რომ არც ერთ იმ „საეროვნო საგანში“, რომელიც ამ უკანასკნელმა ეროვნულ არსებობისა და განვითარების საჭირო პირობად დასახა, ქართველ შუშა ხალხს წილი არ უდევს და ვერ დავაინტერესებთო.

„ჩვენი საზოგადოებაო, — სწერდა „ცნ. ფურცლის,“ ხსენებული თანამშრომელი, — ჯგუფებად დაიყო. რასაკვირველია, ამ ჯგუფების დაბადებას თავისი საძირკველი თვით საზოგადოებაში, ხალხის მატერიალურ ცხოვრებაშივე აქვს. მიწის მფლობელი და მიწის მომქმედი, მრეწველი, ვაჭარი და დღიური მუშა ერთი ერთმანეთის ეკონომიურ წინააღმდეგობაში ცხოვრობენ, ამას ვერ უარვყოფთ; მხოლოდ, ამის მიუხედავად, ჩვენსავე საზოგადოებაში იმგვარი მოვლენანიც არსებობენ, რომელნიც არამც თუ ასუსტებენ ამ წინააღმდეგობას, არამედ ბადავენ ნიადაგს საერთო პრაქტიკულ მოქმედებისათვის.“

მანვე ერთ თავის წერილში სამი მთავარი საგანი დაასახელა ჩვენ ეროვნულ საკითხებად, რომელთა გარკვევა და განხორციელება დასახა ყველა ქართველისათვის საინტერესოდ და სასურველად. ესენია: ა) ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარება ქართველობაში; ბ) საქართველოს ტერიტორიისა და სასოფლო მეურნეობის შერჩენა ქართველთა ხელში და გ)

ქართულ ენის დაცვა და მწერლობის აყვავება ჩვენში. „მიწა და ენა—სწერდა ის—ორი ძირითადი ფაქტორია ჩვენის ცხოვრებისა, მიწა და მისი ნაწარმოები—ცხოვრების ეკონომიური საფუძველია; ენა და ყველა ის, რაც ენის საშუალებით გამოიხატება (ლიტერატურა, აზროვნება და სხვ.) ცხოვრების სულიერ ანუ პსიხიურ საფუძველად ჩაითვლება... ეკონომიურ ურთიერთობის შინაარსს შეიცავს: გლეხი და მისი დამოკიდებულება მემამულესთან, მუშა და შისი დადამოკიდებულება მრეწველთან... კულტურულ ცხოვრების შინაარსს შეადგენს: ლიტერატურის, ხელოვნების და მეცნიერების განვითარება“.

ასეთი აზრის გამოთქმისათვის ეს ავტორი ბურჟუაზიის ბაირახტრად გამოაცხადეს გაზ. „კვალში“. ასევე ბურჟუაზიის ქომავად და ბაირახტრად სთვლის მას ბ-ნი ა. წულუკიძეც.

რასაკვირველია, ერთი საქმეა რაიმე აზრის გამოთქმა და მეორე - ამ აზრის საფუძველიანად დასაბუთება. შეიძლება, აზრი თავის თავად სწორე და მართალი იყოს, ხოლო მისი დასაბუთება—ყალბი და შეუწყნარებელი. ამ შემთხვევაში საჭიროა დასაბუთების სიყალბის გამოაშკარავება და არა თვით იდეის უარისყოფა. ჩვენის აზრით, „ცნობის ფურცლის“ ხსენებული თანამშრომელი თავის ტეზისებს აქა-იქ ყალბად დასაბუთებს და ეს ბ-ნი ა. წულუკიძეს საკმაო მიზეზად მიაჩნია, თვით ტეზისებიც სასაცილოდ აიგდოს და შეცდომად გამოაცხადოს. მაგალითად, ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარების შესახებ „ტეზისების“ ავტორი სწერდა: „ქართველ ვაჭარ-მრეწველთა გამრავლება და მუშათა რიცხვის ზრდა ქალაქებში კლასთა ბრძოლის ნიადაგად კი არ უნდა ჩაითვალოს, არამედ აუცილებელ პირობად ჩვენის ხალხის ნაციონალურ აღორძინებისა. ქართველი კაპიტალისტი, ე. ი. ვაჭარი და მრეწველი, ქართველ მუშას კი არ უნდა დავუპირდაპიროთ, არამედ იმ უცხო ტომის ელემენტს, რომელსაც ხელში უჭირავს აღებმაცემობის მონოპოლია. ქართველი მუშა, ასოთ-ამწყობი იქნება იგი თუ თერძი, მიჩქეპე თუ კარის დარაჯი, ამავე ეროვ-

ნული აზრით უნდა იყოს გამსჭვალული. მართალია, ამ სახით შესანიშნავად ვერ გაუმჯობესდება რამდენიმე ხნის განმავლობაში იმისი მატერიალური მდგომარეობა, რადგანაც ნაციონალური იარაღით შრომისა და კაპიტალის წინააღმდეგობა ვერ აღმოიფხვრება, ხოლო ქართველი მშრომელი ხალხი იძულებულია თავისი კერძო ინტერესები საერთო ინტერესებზე დაბლა დააყენოს და მით დაამტკიცოს თავისი საზოგადო თვითცნობიერების სიმწიფე.“

ცხადია, ამ სტრიქონების დამწერს ყალბად ესმის ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარების საქმე. ეს განვითარება სრულიადაც არ საჭიროებს, რომ მუშებმა თავის ეკონომიურ ინტერესებზე ხელი აიღონ, კაპიტალისტს ნაკლებ ქირას დასჯერდნენ და ამით ვითომ მწარმოებელის მოგება გაადიდონ. იმ ქვეყნებში, სადაც კაპიტალიზმი უმაღლესობამდის არის განვითარებული, მუშაც ბევრად მეტ ქირას იღებს და უფრო კარგად ცხოვრობს, ვიდრე იქ, სადაც მრეწველობა განვითარების დაბალ საფეხურზეა. მაგალითად,—რომ სულ ახალი ამბავი მოვიხსენიოთ,—ამ რამდენისამე თვის წინად ამერიკიდან დაბრუნდა გერმანიის ერთი მაღალი თანამდებობის მოხელე, აღფერდ კოლბი, რომელიც რამდენსამე თვეს უბრალო მუშად იყო ამერიკაში. მას უნდოდა თავის თვალთ ენახა ამერიკის მუშათა ყოფა-მდგომარეობა. ამისთვის მან გამოიცვალა სახელი, ჩაიცვა მუშის ტანისამოსი და შევიდა მომუშავედ ერთ ქარხანაში. ნანახი და გაგონილი მას აწერილი აქვს თავის წიგნში „Als Arbeiter in Amerika“. როგორც თვითონ ამბობს, მას, ვითარცა ახლად შესულს, ხელობის არმცოდნეს და გამოუცდელ მუშას, კვირაში ეძლეოდა 20 მანეთი ანუ თვეში 80 მანეთი. გამოცდილი და პროფესიონალურ ორგანიზაციებში მყოფი მუშები თვეში ქირად 160 მანეთზე მეტს იღებნო, ამბობს იგი. ეს ისეთი ქირაა, რომელიც ჩვენში არა თუ მუშას, არამედ ბევრ უნივერსიტეტებში კურს-დასრულებულებსაც არ მოესიზმრებათ. კლასიური ბრძოლა და მუშის ქირის სიდიდე სრულიად არ აბრკოლებს მრე-

წველობის განვითარებას. პირიქით, მუშის დიდი ქირა ძლიერი მოტივია ტენიკის გაუმჯობესებისა და ხელის შემწყობია წარმოების განაყოფიერებისა. ასე რომ შეცდომაა, თუ ვინმეს ჰგონია, რომ ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარების მომხრეობა მოითხოვს ლოლიკურად მუშა ხალხისთვის ყმობის ქადაგებას და ამათვან საკუთარ ეკონომიურ ინტერესების უარყოფის მოთხოვნას.

ამიტომ მწერალი, რომელსაც სერიოზულად სწადიან საგნის გარკვევა, მარტო ვიწრო პარტიულ პროპაგანდისათვის გამოსადეგ წასისინებას კი არ უნდა დაკმაყოფილდეს, როგორც ამას ბ-ნი ა. წულუკიძე სჩადის მუშების მიმართ: აი, შეჰხედეთ, რა ყოფილა „ეროვნული საგანი“! დღეში სამ შაურად უნდა იმუშაოთ, რომ ქართველი ბურჟუაზია გაზარდოთ და გააძლიეროთ. ყმობასა და სილატაკეს გიქადაგებენ ბურჟუაზია ჯიბის გასავსებადო. პირიქით, სერიოზულმა მწერალმა საკითხი უნდა გაარკვიოს ყოველ მხრივ და არ უნდა ჩასთვალოს თავისი მიზანი შესრულებულად, თუ მან თავის მოწინააღმდეგეს ესა თუ ის კერძო ყალბი მსჯელობა უჩვენა. ცხადია, „ცნ. ფურცლის“ თანამშრომელი შემცდარია, როცა ამბობს, რომ მუშა ხალხმა თავის ეკონომიურ მდგომარეობის გაუმჯობესობაზე ხელი უნდა აიღოს და ამ შემთხვევაში „კერძო ინტერესი საერთო ინტერესს“ დაუმორჩილოსო. მაგრამ რა გამოდის აქედან? რასაკვირველია, არა ის, რომ ვითომ ვაჭრობა-მრეწველობის გაზრდა-განვითარება არ შეადგენდეს ქართველ ერის აღორძინების პირობას და, მაშასადამე, ჩვენს საეროვნო საგანს.

თითქოს ეს ბ-ნი ა. წულუკიძემაც იცის. „კლასთა ბრძოლა და ნაციონალური აღორძინება—სწერს იგი—ერთმანეთს სრულიად არ უარყოფენ; წინააღმდეგ, ორივეს ერთი წყარო აქვს—ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარება—და ერთი მეორის განვითარების პირობას წარმოადგენს. ამას მოწმობს მთელი ევროპის ისტორია: ყველა ერები ვაჭრობა-მრეწველობის აღორძინებამ განავითარა; საქართველოს გა-

ფანტული და დაქუცმაცებული ნაწილები ეკონომიურად ვაჭრობა-მრეწველობის აღორძინებამ ერთმანეთს დაუკავშირა და ეს პროცესი დღითი-დღე მატულობს, რათა ბოლოს მთელი ერი ერთ უღელში ჩააბას სამუდამოდ და ევროპის გზაზე აზია არონიოს“.

თუ ეს ასეა, მაშ მართალი ყოფილა ბ-ნ წულუკიძის მოწინააღმდეგე, როცა ამბობდა, რომ ვაჭრობა-მრეწველობის აღორძინება ჩვენში აუცილებელი პირობაა ქართველ ერის ნაციონალურ წარმატებისაო.

ჩვენ აქ ვახსენებთ „ცნ. ფურცლის“ თანაშრომელს არა იმიტომ, რომ პირადად მისი დაცვა გვინდოდეს, არამედ მხოლოდ იმ მიზეზით, რომ ბ-ნ წულუკიძეს მასთან აქვს კამათი გამართული და მისი მსჯელობა „ცნ. ფურცელში“ მოთავსებულ წერილების შინაარსთან არის შეკავშირებული. თორემ ისე არც „ცნ. ფურცლი“-სა და არც სხვა ვინმეს დახმარება არ არის საჭირო იმ აზრის დასამტკიცებლად, რომ ერის კულტურული განვითარება არ შეიძლება, თუ მასში არ არის შრომის საზოგადოებრივი დანაწილება ფეხ-ადგმული და ვაჭრობა-მრეწველობა აღორძინებული. ვაჭრობა-მრეწველობის აღორძინება ნიშნავს ბურჟუაზიულ წეს-წყობილების გამეფებას, რომელიც, ძველ ფეოდალურ წყობილებასთან შედარებით, დიდს პროგრესს და წინმსვლელობას მოასწავებს. მთელი თანამედროვე კულტურა ევროპის სახელმწიფოებისა ამ ახალ წესწყობილების ღვიძლი შვილია. განსაკუთრებით ჩვენში, სადაც საშუალო საუკუნეების ფეოდალურ ცხოვრების ნაშთები სავსებით არ დანგრეულა და ჯერ კიდევ ცოცხალია, სადაც ბატონ-ყმობა, შეიძლება ვთქვათ, ჯერაც არ მოსპობილა და მოქალაქობრივ ცხოვრების პირობები არ შექმნილა, პირობებები, რომლებიც როგორც ვაჭარ-მრეწველისთვის, ისე მუშისთვისაც, როგორც ბურჟუასთვის, ისე პროლეტარისთვისაც სასურველი და სასარგებლოა, — ასეთ გარემოებაში, ვამბობთ ჩვენ, სასაცილოა კაცს შარტო კლასთა ბრძოლა ეკეროს პირზე და არ ჰხედავდეს, რომ თვით ნიადაგი ამ კლასიურ

ბრძოლისათვის ჯერ კიდევ უფროს წილად შესაქმნელი და გასავითარებელია.

ჩვენი ხალხი ისეთ ისტორიულ გარემოებაში ცხოვრობდა, რომ მან ვერ შეჰქმა კლასი მოქალაქეთა. ცხოვრების პირობებმა სხვა ტომის ხალხს შეუწყო ხელი ვაჭრობა-მრეწველობის სარბიელზე უფრო აღრიანად წინწასულიყო, თავისი ეკონომიური ძალა თან და თან გაედიდებია და ამ სახით სოციალურ გავლენისა და ბატონობის მპყრობელი გამხდარიყო. ეს არის დაპყრობა არა ერთი რომელიმე კლასისა, არამედ მთელი ერისა. უფროს წილად ქალაქურ და, მაშასადამე, სამრეწველო ცხოვრებაში გაბმული ქართველი არის ან პროლეტარი, დღიური მუშა, არ მეკურტნე, ლაქა, მოახლე, მხარეული, წვრილი ხელოსანი, მეწვრილმანე და სხვა ამგვარი. ხოლო ისეთები კი, რომლებიც მსხვილ წარმოებას მეთაურობენ, ფაბრიკებსა და ქარხნებს პატრონობენ, ეკონომიურ ცხოვრებას წინამძღოლობენ, სახალხო ეკონომიის ძალას ავითარებენ, ქართველებში თითებზე არიან ჩამოსათვლელნი. ქართველ მუშის ზედმეტი შრომა, ამისაგან შექმნილნი სიმდიდრე გადადის არა ქართველ კაპიტალისტის ხელში, არამედ უცხო ტომის ბურჟუას ჯიბეში; უცხო ტომის მრეწველთა კლასი ჩვენში თანდათან მდიდრდება და ძლიერდება, ხოლო ქართველს ლატაკ პროლეტარად ყოფნა დამახასიათებელ ბეჭედად ედება. ქართველის შრომა და ნაწარმოები ემატება უცხო ხალხს, რომელიც ამ შენაძენს ჰხარჯავს შვილების გამოზრდაზე და თავის ცხოვრების კულტურულად მოწყობაზე. ამის გამო იზრდება მასში გონებრივი ძალა და ხალხოსნური თვითცნობიერება, იღვიძებს მწერლობა, ვრცელდება სკოლა და სწავლა-ცოდნა, მწიგნობრობა, ჟურნალ-გაზეთობა, ერთის სიტყვით ერი ვითარდება კულტურულად, — მაღლდება გონებრივად და სულიერად, ემატება ეროვნული მადა, თავმოყვარეობა და თავმომწონეობა... დიდი ხანი არ არის მას შემდეგ, რაც ერთმა მათმა გაზეთმა მთელს ქართველობას ლაქიების სახელი გვიწოდა

და ჩვენი მოსამსახურებელ აყვანა თავის მხრით ღვაწლად დასახა და კიდევ წამოგვაყვედრა...

და ამ დროს ჩვენს ახალგაზდებში მოიპოვებინა ისეთი, რომელნიც ამტკიცებენ და ჰქადაგებენ, რომ ჩვენთვის სულ ერთია, საქართველოში ვაჭარ-მრეწველი ქართველი იქნება, თუ სხვა გარეშე, უცხო ტომისაო. ჩვენ გვინტერესებს კლასიური ბრძოლა და მუშის ქირა და არა ის, თუ მრეწველი ვინ არის და რა ეროვნებისააო. მართალია, მუშისთვის სულ ერთია, ათ შაურ ქირას ვისგან მიიღებს იგი, — ქართველისგან აღებულ ითი შაური სომხის გინდ რუსის ათ შაურზე მეტი არ იქნება, მაგრამ ნუ თუ ამ საფუძვლით მისთვის სულ ერთი უნდა იყოს, საქართველოში უცხონი იქნებიან ეკონომიურად გაბატონებულნი თუ ქართველი ბურჟუაზია? რომ ეს სულ ერთი არაა, ამას პრაქტიკულ ცხოვრებაშიაც ხშირად ჰგრძნობს ქართველი მუშა და ქართველი ინტელიგენცია, მიუხედავად იმისა, „კლასიურ ბრძოლის“ მაღიარებელია იგი, თუ არა. საკმარისია გავიხსენოთ მთელი გროვა ქართველ ასე თუ ისე ინტელიგენტებად მისაჩნევ ახალგაზდებისა, რომლებსაც სავაჭრო და სამრეწველო დაწესებულებათა კანტორების კარები ყველგან დაკეტილი ჰხვდებათ და ცხოვრებაში ლუკმა პური ვერ მოუპოვებიათ. ევროპაში „პროლეტარ ინტელიგენციის“ არსებობა შედეგია ეკონომიურ ცხოვრების განვითარებისა; ჩვენში კი, ჯერ-ჯერობით მაინც, ასეთივე მოვლენა გამოწვეულია საზოგადოდ ვაჭრობა-მრეწველობის განუვითარებლობით და განსაკუთრებით ქართველებში მრეწველ-კაპიტალისტთა სიმცირით. ბ-ნი ა. წულუკიძე გვამშვიდებს, „კლასთა ბრძოლა“ მოსპობს ერთ დროს როგორც კლასობრივ დანაწილებას, ისე ერთი ერას მეორე ერზე სოციალ-პოლიტიკურ ბატონობასო და ქართველი ერის მსწრაფლი აღორძინებაც მაშინ გაჩაღდებაო. მართლაც, რას დავდევთ აწმყოს, თუ საზოგადოებრივი შრომით შექმნილი სიმდიდრე მერმისში გასაზოგადოებრივდება და ჩვენ-ვე დაგვიბრუნდება!... კარგი იმედია, მხოლოდ საკითხი ესაა: თუ მანამდის პავლეს ტყავი შერჩება...

რა თქმა უნდა, ბ. ა. წულუკიძეს და მის თანამოაზრეებს ჩვენ ვერ მოვთხოვთ, — ქართველი კაპიტალისტები გაამრავლეთ და ქართველებში ვაჭრობა-მრეწველობა ააღორძინეთო. არც მე და არც „სინამდვილის“ ავტორს ეს არ შეგვიძლია და ამიტომ თითქოს მთელი ეს კამათი პრაქტიკულად უაზრო და უშედეგო ჰხდება. მაგრამ საქმე ისაა, რომ რაიმე პრინციპის მართო იდეურადაც ცნობასა და აღიარებას თავისი მნიშვნელობა აქვს, რომელიც არა იშვიათად კერძო შემთხვევებში პრაქტიკულადაც გამოიხატება... იდეური სოლიდარობა ისეთ საკითხში, რომელიც ხალხოსნობის აღორძინებასა და წარმატებას შეეხება, ჰმატებს ერს ზნეობრივ ენერჯიას და ძალას. ცნობა და შეგნება ასეთ საერთო პრინციპისა ლოდიკურად გამოიწვევს სოლიდარულ გონებრივ მუშაობას ბევრ ისეთ სფეროში, რომელსაც საზოგადო კულტურული ხასიათი აქვს და რომელიც ჩვენისთანა პატარა ერს, გარდა „კლასიურ ბრძოლისა“, ასე დიდად ესაჭიროება.

სამწუხაროდ, ეს ორი სიტყვა — „კლასიური ბრძოლა“ — ბევრს ჩვენში დღეს ერთგვარ თილისმად აქვს მიჩნეული, რომელიც საკმარისია დაისწავლო, რომ ყველა ჩვენი შინაური საკითხები მოსხლეტით მოსჭრა და გაარკვიო. სრულებით საჭირო არაა თურმე ადგილობრივ გარემოებათა აწონ-დაწონვა და განსხვავებულ სოციალ-პოლიტიკურ მდგომარეობის გათვალისწინება. ბ-ნი წულუკიძე ასეთ „აჩქარებულ“ მსჯელობის მაგალითს წარმოგვიდგენს არა მართო აქ აღნიშნულ საკითხში, არამედ სხვაშიაც, რომელსაც ასევე პრინციპიალური ხასიათი და კიდევ მეტი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს. ეს საგანია ტერიტორიის დაცვა და საქართველოს მიწა-წყლის შერჩენა ქართველების ხელში.

დღეს ყოველ შეგნებულ ქართველის დამაფიქრებელ და საჭირობოროტო საგანს ეს საკითხი შეადგენს. ყველანი ვხედავთ, რომ ქართველ თავად-აზნაურობის მამულები დღითი-დღე უფრო და უფრო ვალიანდება. ხშირია მამულების გაყიდვა და მათი ფულის ხალხის ხელში გადასვლა. ქართველებს

ტერიტორია გვეკარგება და ხალხოსნობის ერთი მთავარი საფუძველი და ნიადაგი გვიმცირდება. „საქართველოს მამულების უცხო ხალხის ფლობელობაში გადასვლა—ეწერდით ჩვენ ერთ წინანდელ წერილში—ისეთი დიდი და საყურადღებო საგანია, რომ ყველას უნდა გვაფიქრებდეს და სამოქმედოდ გვიწვევდეს. ამას აქვს მნიშვნელობა როგორც ეროვნული, ისე სოციალ-ეკონომიური. ქართველთა მამულები და მიწა-წყალი გადადის სხვების ხელში, მაშინ როდესაც ჩვენი გლეხობა, მიწის სიმცირის გამო, აუტანელ მდგომარეობაში იმყოფება. მას არ აქვს არც შეძლება, არც ცოდნა და გამოცდილება, რომ ის მამულები, რომლებსაც ბანკები თუ თავადაზნაურნი ჰყიდიან, შეისყიდოს და თავის საკუთარ საწარმოვო იარაღად გაიხადოს. გასაყიდი მამულები ჩვეულებრივ ფართო სივრცისა და დიდი ფასისაა; ერთ ან ორ გლეხს არ შეუძლია მათი შეძენა, ხოლო ბევრთან ერთად შეამხანაგება და ყიდვის სხვა-და-სხვა ფორმალურ მოთხოვნილებათა შესრულება ეძნელება და არ ეხერხება. აქ საჭიროა კერძო თაოსნობა და შეგნებულად მოქმედება, საჭიროა ენერგიული მუშაობა და კერძო პირთა შეერთებულის ძალით ამ დიდი საქმის მოწყობა და მოგვარება. ჩვენ აუცილებელ საჭიროებად მიგვაჩნია, რომ ჩვენში დაარსდეს კერძო ამხანაგობა ან საზოგადოება, რომელსაც მიზნად ჰქონდეს მემამულეთა და ბანკებისაგან მიწების შეძენა, მათი დაყოფა-დანაწილება და შემდეგ გლეხებისათვის მიყიდვა“.

ამ საგანზე, ჩვენს გარდა, ბევრ სხვასაც უფიქრია და უწერია ჩვენს მწერლობაში. ამავე საგანზე უწერია და საზოგადოების ყურადღება მოუქცევია იმ მწერალსაც, რომელსაც ბ-ნი წულუკიძე ეკამათება. „დავეხმაროთო, სწერდა თურმე იგი,— გლეხკაცობას მიწის შეძენის საქმეში; რაც მან ვერ შეიძინოს, შევჯეროთ მიწა დანარჩენ ქართველობას. ამ განზრახვით საჭიროა ჩვენში სპეციალურ ბანკის დაარსებაო.“ თითქოს ეს ისეთი საგანია, რომ ამისთვის მეცადინეობა და საქმის სისრულეში მოყვანა ყველა ქართველისათვის სასურვე-

ლი და თანაგრძნობის ღირსი უნდა იყოს. მაგრამ ასე არ უცქერის ამ საკითხს ბ-ნი წულუკიძე. იგი, ვითარცა „სინამდვილის“ მომხრე ფილოსოფოსი, ამგვარ „პატრიოტულ“ განზრახვას „ოცნებად“ და უნიადაგო ჩხირკედელაობად სთვლის.

„აგრარული კითხვა, — სწერს იგი, — ჩვენ ფრიად რთულ და სირიოზულ კითხვად მიგვაჩნია და მისი გადაწყვეტა დაწვრილებით გამოკვლევას მოითხოვს. ამიტომ ამ ჟამად შეუძლებლად მიგვაჩნია (ოღონდაც!) სტატისტიკურად ჩვენი სოფლის ცხოვრების ვითარების გამორკვევა. ამისთვის საჭირო მასალაც არ მოგვეპოვება (აჰა!) და რომ იყოს კიდევ, ის ცალკე გამოკვლევის საგნად უნდა გახდეს. ჩვენთვის ამ ჟამად საკმაოა, მსჯელობის თეორიულ მხარეს ოდნავ შევეხოთ, რათა აგებული ოცნების კოშკი დაინგრეს და სინამდვილის მსხვერპლი გახდეს“ ასე რიხით ლაპარაკობს ბ. წულუკიძე მაშინ, როცა მას არც „საჭირო მასალა მოეპოვება“ და არც „ჩვენი სოფლის ცხოვრების სტატისტიკურად გამოკვლევა შეუძლია“. რასაკვირველია, ფაქტებისა და სტატისტიკურ ცნობების შეკრება-აღნუსხვა უფრო ძნელი საქმეა, ვიდრე „თეორია“-ში გადასკუბება, განსაკუთრებით. თუ „თეორია“³ ისეთი ღირსებისაა, როგორიც ამ შემთხვევაში ბ-ნი წულუკიძის ნაწერში გვხვდება. იგი სწერს სიტყვა-სიტყვით: „ყველას კარგად მოეხსენება, თუ როგორ აამოძრავა ეკონომიურმა სიციწროვემ ჩვენებური გლეხები: სვანი, რაჭველი, კახელი, ქართლელი ურიცხვად მიერეკებიან ქალაქებისაკენ და ადგილს დაეძებენ. დიახ, შინ საცხოვრებელი არ ყოფნის და სხვაგან მიდის, ხოლო რაც აქვს სოფელში ისიც არ არის ყოველთვის უზრუნველყოფილი“. ეს ისეთი „თეორიაა“, რომელიც ბავშვმაც კი იცის.

ჩვენც „მოგვეხსენება“, რომ ხალხი მრავლდება, მამული არ ჰყოფნის, ქალაქებში სამუშაოდ მიდის და აქ, მრეწველობის განუვითარებლობის გამო, ხშირად ადგილსა და ლუკმა პურს ვერ შოულობს. ამავე დროს ქართველთა მამულები იყიდება და

უცხოთა ხელში გადადის. ქართველი ელემენტი იქმლება სოფლადაც და ჰკარგავს უცხო ხალხის სასარგებლოდ ნიადაგს. და, აი, მწერლობა ყურადღებას აქცევს ამ გარემოებას და საზოგადოებას ურჩევს: ვიღონოთ რამე, როგორც ეს სხვა ქვეყნებში უქმნიათ, დავაარსოთ რაიმე საკრედიტო დაწესებულება, რომელსაც მიზნად ჰქონდეს, ქართველ გლეხებს დაეხმაროს და მამული შეაძენინოსო. მწერლობას სხვა არა შეუძლია რა, გარდა საჭიროების აღნიშვნისა და რჩევის მოცემისა. ჩემის აზრით, ეს რჩევა სასარგებლოა და მისი აღსრულებისათვის ზრუნვა გამოსადეგია; სხვა ქვეყნების მაგალითები გვიჩვენებს, რომ ამგვარ დაწესებულებათ იქ დიდი სარგებლობა მოუტანიათ.

ბ-ნი წულუკიძე უარჰყოფს ამ სარგებლობას და ამბობს, რომ რუსეთში საგლეხო ბანკმა, რომელსაც მიზნად აქვს მამულების შეძენაში გლეხებისათვის კრედიტით დახმარების გაწევა, რუსის გლეხოზას მხოლოდ ზარალი მოუტანაო. ძნელია ისეთ კაცთან კამათი, რომელსაც შრომა არ მიუღია წესდება მაინც გაეცნო იმ დაწესებულებისა, რომელსაც უარჰყოფს და ვნების მომტანად აღიარებს. მისი სიტყვით, სესხის გამტანთაგან საგლეხო ბანკისთვის მისაცემი პროცენტი შეადგენს თურმე „ $8\frac{1}{2}$ -ს მოკლე ვადით ($24\frac{1}{2}$ წლ.) და $7\frac{1}{2}$ -ს გრძელი ვადით ($34\frac{1}{2}$ წლ.)“. ეს ციფრები თავიდან ბოლომდის ჰოჭორებულია: საგლეხო ბანკი $24\frac{1}{2}$ და $34\frac{1}{2}$ წლის ვადით სესხს არ იძლევა. მისი ვადებია: 13, 17, $26\frac{1}{2}$, $38\frac{1}{2}$ და $51\frac{3}{4}$ წელიწადი. სესხის სარგებლად ბანკი იღებს წელიწადში $4\frac{1}{2}$ 0/0-ს და ბანკის ხარჯების დასაფარავად 10/0-ს. გარდა ამისა იგი ახდევინებს მოვალეს, რასაკვირველია, სესხად მიცემულ თანხას წლიურ პროცენტობით. 17 წლით აღებულ სესხში მოვალე იხდის სულ წლიურად $9\frac{1}{2}$ 0/0-ს, ხოლო გრძელ ვადიან სესხში ($51\frac{3}{4}$ წლ.) 60/0-ს (და არა $71\frac{1}{2}$ 0/0-ს).

„რა გააკეთა ამ ბანკმა რუსეთში?“ კითხულობს -ნი წულუკიძე და ასეთ პასუხს იძლევა: „მამულების ყიდვა ამ ბანკის შემწეობით სრულიად საზარალოა. ეს ბანკი ისეთივე კომერციული დაწესებულებაა, როგორც ყველა სხვა ბანკები,

მას საკუთარი ინტერესები აქვს, რომელიც აიძულებს თავისი ქონება უკლებლად დაიცვას და ის მაინც არ დაჰკარგოს, რაც გაუცია. ამიტომ საჭიროა მსესხებელი ქონებრივად საიმედო იყოს... ამიტომ (სესხის ამღები) ყოველთვის შეძლებული გლახი რჩება“. ჯერ ერთი, ტყუილია, ვითომ საგლახო ბანკს რუსის გლახობისთვის სარგებლობა არაფერი მოეტანოს. 1901 წლამდის ამ ბანკის შემწეობით გლახებმა იყიდეს 5,101797 დესეტ. მიწა, ღირებული 311,648263 მან. ამ ფულიდან ბანკისგან მიიღეს სესხად 245,102820 მან. ხოლო დანარჩენი 66,545443 მან. თავისი ძალ-ღონით გაისტუმრეს. აღნიშნული სესხი მიიღო 755188 გლახის ოჯახმა რომელნიც შესდგებოდნენ 2,346870 სულისაგან. ტყუილია აგრეთვე, ვითომ საგლახო ბანკიდან „სესხის ამღები ყოველთვის შეძლებული გლახი“ იყოს. სესხის ამღებ გლახთაგან:

1897 წელს	13 ⁰ / ₀	იყო უმაჟულო და	56 ⁰ / ₀	მხოლოდ ნადელის პატრონი
1898	14 ⁰ / ₀	„	61 ⁰ / ₀	„
1899	13 ⁰ / ₀	„	67 ⁰ / ₀	„
1900	12 ⁰ / ₀	„	62 ⁰ / ₀	„

თქვენ ჰხედავთ, რომ ბანკით მოსარგებლენი „ყოველთვის შეძლებული გლახები“ არ ყოფილან. ბანკის საშუალებით მიწის შემძენ გლახებს ჰქონდათ კომლზე საშუალო რიცხვით:

1897 წ.	3,9	დეს. სესხის აღებამდის და	11,3	დეს. სესხის აღების შემდეგ
1898	6,0	„	13,1	„
1899	5,7	„	11,5	„
1900	6,1	„	13,1	„

ამ სახით ამ გლახთა მიწათ-ფლობელობა გადიდა 1897 წ.—189⁰/₀-ით, 1898 წ.—118⁰/₀-ით, 1899 წ.—101⁰/₀-ით და 1900 წ.—101⁰/₀-ით.

ბ-ნ წულუკიძეს წაუკითხავს ერთი წერილი ჩ. წ.—ვხ-ისა, დაბეჭდული 14 წლის წინად „СѢВ. ВѢСТНИКЪ“-ში, და ასეთ „მომზადებას“ იგი საკმარისად სთვლის, საგლახო ბანკის 20 წლის მოქმედება გაარკვიოს და მისგან მოტა-

ნილი ზარალი ანუხსოს. მაგრამ რუსულ სტატიის ავტორი არსად არ ამბობს, რომ ვითომ საგლებო ბანკის კლიენტები „ყოველთვის შეძლებული გლებები“ იყვნენ. მის წერილში ნათქვამია (№ 8, გვ. 7), რომ 1885—1888 წლებში ბანკიდან სესხის გამტან გლებებში 47⁰/₁₀₀—28⁰/₁₀₀ იყო უმამულო ან მცირე-მამულიანი, 29⁰/₁₀₀—35,82⁰/₁₀₀ საშუალო ქონების გლებობას შეადგენდა, ხოლო დანარჩენი 23,7⁰/₁₀₀—36,1⁰/₁₀₀ უფრო მსხვილ გლებობის კატეგორიას ეკუთვნოდაო. და ეს კი იმას არ ნიშნავს, რომ ვითომ ბანკი „ყოველთვის შეძლებულ“ გლებებს აძლევდეს სესხს და მცირე-მამულიანებს კი არ ეხმარებოდეს.

ნ. ყ.—ბზ-ი უსაყვედურებს საგლებო ბანკს, რომ იგი გლებებს იმდენ სესხს არ აძლევს, რამდენიც საჭიროა მიწის პატრონისთვის სრულად ფასის გასასწორებლად. მას მოჰყავს ცნობები, რომელებიც აქტიციებს, რომ აღებულ სესხზე გლებებს უზღებთ ფულის დამატება მიწის გამყიდველთა გასასტუმრებლად. მისი სიტყვით, ეს დასამატი შეადგენდა 1884 წელს სესხის 13,56⁰/₁₀₀-ს, 1885 წ.—16,93⁰/₁₀₀-ს, 1886 წ.—18,26⁰/₁₀₀-ს, 1887 წ.—18,58⁰/₁₀₀-ს და 1888 წ.—21,68⁰/₁₀₀-ს. ამ „დასამატის“ მოხერხება კი მხოლოდ იმ გლებებს შეუძლიათ, რომელნიც უფრო შეძლებულნი არიანო, ამ ნაირად ბანკი შეძლებულთა დამხმარე გამოდისო. „მთავრობა რომ იკისრებდეს ზარჯს,—ამბობს იგი,—რომელიც საჭირო იქნება ზარალის დასაფარავად, და ამით შეძლებას მისცემდეს ბანკს ოპერაციებში ნაკლები „სიფრთხილე“ და მეტი გაბედულობა გამოიჩინოს, იმ შემთხვევაში ბანკის მოქმედება უფრო დაუახლოვდებოდა იმ დანიშნულებას, რომელიც უდევს მას საფუძვლად“. ერთის სიტყვით, წერილის ავტორი თხოულობს, რომ ბანკმა გაადიდოს გასაცემ სესხის ნორმა, ამით მოსპოს დიდ „დასამატის“ საჭიროება და ამგვარად ღარიბ გლებებს გაუადვილოს მამულების შეძენა.

მას შემდეგ 14 წელიწადი გავიდა. ბანკის ძველი „წესდება“ შეიცვალა, ბანკმა „გაბედული“ ოპერაციები დაიწყო და გლებთა მიწათ-ფლობელობა შესამჩნევად გაადიდა. მაგრამ ამ

ოპერაციების გადიდება, რომელიც ნიშნავს საყიდლოდ მიწის მოთხოვნილების გადიდებას, რამოდენიმედ ხელი შეუწყო მიწის ფასების ზრდას და მოხერხებული ნიადაგი მისცა სპეკულაციას. ამიტომ ამ უკანასკნელ ხანებში ზოგიერთი რუსის მწერლები წინანდელის სულ წინააღმდეგ საყვედურს ეუბნებიან ბანკს. ისინი ამბობენ, ბანკმა ოპერაციები ნამეტნავად გაათართოვა, სესხს ხელგაშლილად იძლევა და სპეკულაციას ფრთებს ასხამსო, ასეთი ნასიათისაა, მაგალ., ვაროპანოვის წერილი, რომელიც ბ. თოფურიძემ შარშან უკრიტიკოდ გადმოსწერა „კვალში“. ამ აზრსვე იმეორებს ბ-ნი წულუკიძეც: „გლეხები ბანკის შემწეობით მიწებს გადიდებულ ფასებში ყიდულობენ. ამის მიზეზი ის არის, რომ მიწის მოთხოვნილება ბანკის წყალობით მატულობს, სოფლის სხვა წოდებათა წევრნი და ჩარჩები თავისი მეტოქეობით ასწევენ მიწის ფასს და აშნაირად მიწის მყიდველი უფრო მეტს იხდის ბანკის წყალობით, ვიდრე უბანკოდ გადაიხდიდა.“

ვინც კოტათი მაინც ჩახედულია ეკონომიურ საკითხებში, ეცოდინება, რომ საგლეხო ბანკი არ არის ერთად ერთი და არც მთავარი მიზეზი მიწის ფასების აწევისა. ჩვენში საგლეხო ბანკი არ არსებობს, მაგრამ მიწის ფასის ზრდა საკვირველის სისწრაფით სწარმოებს. ასეა სხვაგანაც. 1860 წლიდან 1883 წლამდის მიწის ფასმა იმატა ჩერნაგოვის გუბერნიაში 151%-ით, ხარკოვისაში—171%-ით, პოლტავისაში—203%-ით (იხ. სემიონოვის „Россия“ ტ. VII, გვ. 139). ეს ის დრო იყო, როცა საგლეხო ბანკს ვერავითარი გავლენა ვერ ექნებოდა, რადგან არ არსებობდა. მიწის ფასების ზრდას, ერთი კი არა, მრავალი მიზეზები აქვს. მიწის უსასი დიდდება, როცა, მაგალითად, მიწა ნაყოფიერდება, წარმოების ტექნიკა უმჯობესდება, მოსავალი იზრდება, ბაზრის პირობები მწარმოებლისთვის ხელსაყრელი ჰხდება. რუსეთის ოფიციალური სტატისტიკა გვიმტკიცებს, რომ უკანასკნელ 15 წელიწადში მიწის მოსავალს რუსეთში თვალსაჩინო ზრდა და მატება ემჩნევა. საშუალო მოსავალი იყო დესეტინაზე (ჩეთვერთი):

	თავად-აზნაურთა მიწებზე:				გლეხების მიწებზე:			
	კვაკვი	შვრია	პური	ქერი	კვაკვი	შვრია	პური	ქერი
1886—1890 წ. წ.	5,25	7,75	4,75	6,00	4,50	6,75	4,25	5,50
1891—1895 „	5,75	8,75	5,25	6,50	5,00	7,25	4,75	5,75
1896—1900 „	6,75	9,00	5,50	7,00	5,75	7,75	4,75	6,00

(იხ. Сводъ статист. свѣд. по сельск. хоз. Россіи). შეიძლება, მოსავლის ასეთ ზრდას თავისი გავლენა ჰქონდეს მიწის ფასებზე. გარდა ამისა უეჭველი გავლენა აქვს ხალხის გამრავლებას, მრეწველობის შედარებით ნელ განვითარებას, ფულის სიიაფეს და ბევრ კიდევ სხვას. ყველა ამ გარემოებებში საგლახო ბანკი ერთი მიზეზთაგანია, რომელიც ხელს უწყობს მიწის ფასების აწევას. მაგრამ ეს ფაქტი საკმარისი არაა, რომ ბანკის სასარგებლო მნიშვნელობა ვინმემ უარჰყოფს და მისი მოქმედების შედეგად მარტო ზარალი და ვნება გამოაცხადოს. როგორც ვთქვით, მოთხოვნილებას ზრდის და მიწის ფასს აღიდებს ხალხის გამრავლება, მაგრამ რას იტყოდით იმ კაცზე, რომელიც ამის გამო გლეხებს მალტუსის თეორიის ქადაგებას დაუწყებდა?

რასაკვირველია, რუსეთის საგლახო ბანკის ორგანიზაციაში არა ერთი და ორი ნაკლი მოიპოვება. სასაფლო მეურნეობის კომიტეტებმა შარშან საჯაროდ აღიარეს ეს ნაკლულევაწებანი და მოითხოვეს მათი მოსპობა და გლეხების სასარგებლოდ ხსენებულ დაწესებულებების გაუმჯობესება. (იხ. უმაღლესად დამტკიცებულ საბჭოს მიერ წელს გამოცემული „Землевладѣніе“ სოსნოვსკისა). და ბ-ნი წულუკიძე მართალი იქნებოდა, რომ მარტო ამ ნაკლებზე გვითითებდეს. მაგრამ, როგორც იცით, ნაკლის აღნუსხვა სულ სხვაა და საგნის პრინციპიალურად უარისყოფა—კიდევ სხვა.

ყოველ შემთხვევაში, ნაკლულევაწანია საგლახო ბანკი თუ უნაკლულო, ჩვენ მაინც მას არავინ გვაძლევს და, მაშასადამე, ჩვენს გლეხობას „ზარალის“ საფრთხე არ მოელის. „მოამბის“ თებერვლის ნომერში ჩვენ გავაცანით მკითხველებს ფინანსთა მინისტრის ცირკულიარი, რომლიდანაც ჩანს, რომ მთავრობას.

რუს გლეხთა დასახლების საქმის მოსაწყობად უნდა ჩვენში სა-
გლეხო ბანკის განყოფილების დაარსება. სანამ ეს მოხდებო-
დეს, სახელმწიფო საადგილ-მამულო ბანკი ვალდებულია, სა-
ქართველოს ის მამულები, რომელნიც მას საჯარო ვაჭრობით
დარჩენია ან შემდეგში დარჩება საკუთრებად, გადმოსახლებულ
რუსის გლეხებს მიჰყიდოს და არა ჩვენს გლეხობას. და ასეთ
დროში, ამ გვარ ფაქტების ხანაში ბ-ნი წულუკიძე გულდა-
მშვიდებულად მოკვახსენებს: „სურვილი ვერ წინააღმდეგება
ეკონომიურ განვითარებასო“, და დარწმუნებულია, რომ ამით
ქართველ ხალხს ჭკუას ასწავლის და თვითცნობიერების გზა-
ზე აყენებს...

ამ სახით, ბ-ნმა წულუკიძემ უარპყო ვაჭრობა-მრეწველო-
ბისა და ეკონომიურ აღორძინების საეროვნო ინტერესი და
მნიშვნელობა, უარპყო ტერიტორიის დაცვის საკითხი, რომ-
ელიც, მისი სიტყვით, მიკარებისათანავე „სანამდვილის მსხვე-
რპლი“ ჰხდება. ჩვენ ვნახეთ,—რა საბუთებით და რა ავლა-დი-
დებით. მარამ ყველა ეს არაფერია შედარებით იმ „მოდერნეზა-
სთან“, რომელსაც შეიცავს ჩვენი ავტორის წიგნი ენის საე-
როვნო მნიშვნელობის შესახებ. და ჩვენ ამ წერილის წერა უფ-
რო იმიტომ დავიწყეთ, რომ განსაკუთრებით ამ „მოდერნეზა-
ზე“ მიგვექცია ჩვენი მკითხველის ყურადღება.

ჩვენ, უბრალო მომაკვდავებს, დედა-ენა და დედა-ენაზე
აღორძინებული მეცნიერება, მწერლობა, ხელოვნება და სხვ.
ისეთი საგანი გვგონია, რომელსაც ქართველ ერის ყველა კლას-
ებსა და წოდებათ ძვირფასად უნდა მიაჩნდეთ, რადგან უამი-
სოდ შეუძლებელია ქართველი ხალხის საზოგადოებრივი და
კულტურული განვითარება. ბ-ნი წულუკიძე ამ შემთხვე-
ვაშიაც სხვა აზრისაა. „იმის თქმა, რომ ენა, ლიტერატურა ყვე-
ლასთვის ერთნაირად ძვირფასი და საპატრონოა, არაფერს არ
არკვევსო,—გვასწავლის იგი. ეს მხოლოდ შაბლონური აზრის
განმეორებაა, რომელსაც საზოგადოებრივი თვითცნობიერები-
სათვის არავითარი სარგებლობა არა აქვსო“.

გავიცნათ თვით ბ-ნ წულუკიძის „თქმა“, რომელიც რასაკვირველია, „შებლონური“ არაა და „საზოგადოებრივი თვითცნობიერებისათვისაც“ ნამდვილი „სარგებლობის“ წარმომადგენელია. „ქართველ ბურჟუაზიისათვის—განაგრძობს ის—ქართული ენა აუკილებელ საჭიროებას არ წარმოადგენს: მართლმსაჯულებას იგი სხვა ენაზე დაეძებს, მეცნიერებას სხვაგან ეწაფება, უბრალო სავაჭრო რეკლამებსაც კი სხვა ენაზე სწერს. მისი ოჯახიდან ქართული ენა სრულიად განდევნილია, ვით „არა დიდკაცური“ ენა, მის ბავშვებს ევროპიელი „გუვერნანტკები“ თავს ევლებიან; მხოლოდ საქველ-მოქმედო მიზნით თუ იწერენ რომელიმე ქართულ გაზეთს,—ისიც ხშირად გაუხსნელი დევს სამწერლო მაგიდაზე... ერთჟს სიტყვით, ქართული მათთვის ფუფუნებას შეადგენს... ქართველ ბურჟუაზიის ქართული ენა საარსებო კითხვას არ წარმოადგენს: ყიდულობს უცხოელისაგან, ჰყიდის უცხოეთში; შინაური ბაზარიც არა თხოულობს მისგან ქართულის. ცოდნას ზედმიწევნით. შეილი ქართული ენის ცოდნით მოხელე ვერ გახდება; თავისუფალი პროფესიები: ვეჟილობა, ექიმობა და სხვ. უცხო ენის ცოდნას უფრო მოითხოვენ და რამდენად უფრო მეტს უცხო ენაზე მეცადინეობს, იმდენად უკეთესი სპეციალისტი ჰხდება. მეცნიერი, შთამომავლობით ქართველი, მეცნიერულ ნაწარმოებს უცხო ენაზე სწერს, და თუ ვინმემ პატრიოტულის მოსაზრების გამო ქართულ ენაზე მეცნიერული შრომა დასწერა, წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების თაროებზე წლიდან-წლამდე ხელუხლებლად იჩინება.

„თუ ევროპაში ბურჟუაზია იყო ერის სულიერი სიმდიდრის განმავითარებელი, ჩვენში საზოგადოების მეორე კლასი იქნება,—ეს კლასია მატერიალურად ხელმოკლე და გონებრივად ახლად აღორძინებული მშრომელი ხალხი. მძიმე ტვირთი აწევს მას კისერზე, მხოლოდ მისი დასავლეთელი თანამოძმეების ისტორია, წარსული ცხოვრების მაგალითები, თანამედროვე პირობების აუტანელი სიმძიმე საუკეთესო განმავითარებელი სკოლაა მისთვის და ის ამ შეძენილ ცოდნას მთელი

ერის საკეთილდღეოდ გამოიყენებს. ის უნდა გახდეს ცხოვრების წინსვლის მებაირახტრე და მან უნდა გააკეთოს დიადი „საერო“ საქმე! ბევრს ეს სიტყვები, ვიცი, ღიმილს მოჰგვრის; ბევრისთვის გაუგებარია ხალხის ასეთი სიძლიერე, რადგან მათი „არისტოკრატიული სინაზე“ ვერ შერიგებია მუშის ტლანქ შეხედულებას, ვერ გუჯია, რომ მის ღარიბ ტანისამოსში გახვეულია ძლიერი ძალა და ამიტომ მათთვის ოცნების სამეფო დაგვილოცნია. რადგან მდიდრულად მორთულ სალონებში ღარიბზე ფიქრს აბა რა გემო ექნება! ჩვენ კი ისევ სინამდვილეს მივანდობთ ჩვენს მომავალს და ამ „ხალხზე“ ავაგებთ ჩვენს „იმედს“. ჩვენი „ხალხი“ ქართულ ენაზე ღებულობს პირველდაწყებით საზრდოს გონებისას, ამ ენაზე უზიარებს თანამოძმეებს თავის ჭირ-ვარამს, მისს ოჯახში ქართული ენაა განფეხებული, ის აწყდება თეატრის კარებს ქართული წარმოდგენების დროს, სულგანახული ყურს უგდებს ქართველ „ლექტორს“ და ამიტომ „სახალხო მოღვაწეობაც“ თავიდანვე ხალხის საქმედ ჰხდება ჩვენში“.

ეს გახლავთ ბ.ნ წულუკიძის „არა შაბლონური“ აზრი. მთელს ამ მრავალსიტყვაობაში ორი მთავარი და ასე თუ ისე გასაგები აზრია გამოთქმული. პირველი ისა, რომ ქართველ ბურჟუაზიაში (და „ბრწყინვალე“ წოდებაში, დაუშვატებთ ჩვენ) უცხო ენის ხმარება და ქართულის აბუჩად აგდება ხშირი მოვლენაა, და მეორე—რომ დაბიო ხალხი მტკიცედ დგას დედა-ენაზე, რადგან ერთად ერთი ქართული ენა შეადგენს მისთვის საზოგადოებაში ჰსიხიურ ურთიერთობის გამოხატვის სახსარს და ამიტომ ქართული გაზეთი და წიგნი უფრო ვრცელდება და მკითხველს პოულობს ამ დაბიო ხალხში, ვიდრე ბურჟუაზიასა ან „ბრწყინვალე“ წოდებაში“. მართალია, ბ.ნი წულუკიძე ისე ლაპარაკობს ქართველ ბურჟუაზიაზე, თითქოს ინგლისში ან გერმანიაში იყოს. მთელ საქართველოში არ მოიძებნება ათიოდე ისეთი ბურჟუა, რომელთაც ოჯახებში „გუვერნატკები“ ჰყავდეთ დაქირავებული. მართალია, ჩვენი „გარეშე პირობები“ ისეთ მიზეზად მიაჩნია მას, რომელნიც იწვე-

ვენ და ვითომ აუცილებლადაც უნდა იწვევდნენ ქართველ ბურჟუაზიის მიერ ქართულ ენის მოძულებას. ავიწყდება ან ვერ ამჩნევს, რომ ჩვენისთანა „პირობებში“ მცხოვრებ ხალხთა ბურჟუაზია და ჟურჟუაზიული ინტელიგენცია (მაგალ., სომხების, პოლონელების) სრულებითაც არ ივიწყებს თავის დედა ენას; ეს ჰხდება იმის წყალობით, რომ მათ შეგნებული აქვთ ეროვნული იდეა და ნაკლებ სწამთ წულუკიძისებური „თეორია“. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ჩვენი ავტორის აქ აღნიშნული ორი აზრი, (*sum grano salis*, სინამდვილეს ჰხატავს და ამიტომი გასაგები და მისაღებია.

მხოლოდ ძნელი გასაგებია ის, თუ „საზოგადოების მეორე კლასმა, —მატერიალურად ხელმოკლე მშრომელმა ხალხმა“ როგორ უნდა შეასრულოს ჩვენში ის როლი, რომელსაც სხვაგან ბურჟუაზია ასრულებს, როგორ უნდა შეიქნეს იგი „ერის სულიერი სიმდიდრის განმავითარებელი“, ესე იგი როგორ უნდა ააღორძინოს ამ „გონებრივად ახლად აღორძინებულმა მშრომელმა ხალხმა“ ქართული ლიტერატურა, მეცნიერება, ხელოვნება, ეროვნული კულტურა? ვთქვათ, იგი „აწყდება თეატრის კარებს ქართული წარმოდგენების დროს, სულგანაბული ყურს უგდებს ქართველ („-იან) ლექტორს“, მაგრამ ეს, გვეგონია ჩვენ, ნიშნავს იმას, რომ იგი ჰგემობს იდეას, აზრს, ხოლო კი არ ჰქმნის ამას მწერლობაში; იგი ამ შემთხვევაში, ასე ვთქვათ, მომხმარებელია და არა მწარმოებელი. ვთქვათ, „დასავლეთელ თანამოძმეების ისტორია, წარსული ცხოვრების მაგალითები, თანამედროვე პირობების აუტანელი სიმძიმე საუკეთესო განმავითარებელი სკოლაა მისთვის“, მაგრამ ნუ თუ ამ „სკოლაში“ შეძენილი ცოდნა“ საკმარისია, რომ მთელი ერის პრესსა, ლიტერატურა, მეცნიერება დააკმაყოფილოს? ნუ თუ „დასავლეთელ თანამოძმეების ისტორიის“ გაცნობა, ისიც ქართველ „ლექტორის“ შემწეობით, ისეთი თილისმანა, რომ მთელ ჩვენ ხალხს გააძღობს და ლიტერატურის მქონებელ ერის სახელსაც მოგვიხვეჭს? საკვირველია. „დასავლეთელ თანამოძმეებს“, რომელნიც თავის „ისტორიას“ თვითონვე ჰქმნიან, თავის სამ-

შობლოში ასეთი ყოვლად-შემძლებლობა არ ემჩნევათ. ევროპის ერების „სულიერ სიმდიდრეს“ რომ „ბურჟუაზიული კულტურა“ მოვაკლოთ, იცით, მკითხველო, რა დარჩება? მხოლოდ ათიოდე წიგნი მეცნიერულის ღირსებისა ის მეცნიერული წიგნებიც, რომლებიც „თანამოძმეების“ ბიბლიოთეკას ეკუთვნის, ბურჟუაზიის წრიდან გამოსულ კაცებისაგან არის დაწერილი. ჩვენში კი „დასავლეთელთა“ ისტორიაც სასწაულებს ახდენს და ღარიბ ქართულ მწერლობას მარდად ამდიდრებს. სასწაულს ისეთ მოვლენას ეძახიან, რომელსაც ადამიანი ბუნების კანონის საშუალებით ვერ ახსნის. ჩვენც, რასაკვირველია, არ შეგვიძლია ასეთი სასწაულის გაგება და წარმოდგენა; ბ-ნ წულუკიძის აზრით, შეიძლება იმიტომ, რომ ჩვენი „არისტოკრატიული სინაზე ვერ შერიგებია მუშის ტლანქ შეხედულებას, ვერ გაუგია, რომ მის ღარიბ ტანისამოსში გახვეულია ძლიერი ძალა“, რომელიც მეცნიერთა თავებს გამოიბამს და ქართულ ლიტერატურას ააღორძინებს.

ჩვენ, „სასწაულების“ დაუხმარებლად, ასე „დაბიურად“ გვესმის ეს საგანი. ლიტერატურის გასავითარებლად, მკითხველს გარდა, საჭიროა მწერალი. მწერლისთვის — განსაკუთრებით ქართველ მწერლისთვის — სწავლა და ცოდნა მაინცა და მაინც სავალდებულო არაა, მაგრამ საჭიროა კია. ხოლო სწავლა თავისით არ ვარდება ზეციდან: მის შესაძენად საჭიროა თავისუფალი დრო, ხანგრძლივი მუშაობა და ფულის დახარჯვა. არც ერთი ეს არ აქვს პროლეტარს, მაშასადამე, კაპიტალისტურ წეს-წყობილებაში იგი ვერც მწერლობას ჩაუდგება მეთაურად და ვერც მეცნიერებას გაავითარებს. ასე ყოფილა ეს სხვაგან და ასეა ჩვენშიაც.

ბ-ნ წულუკიძეს, რომელსაც ყოველგვარ მოვლენის ასახსნელად „კლასთა ბრძოლა“ აქვს მზა-მზარეულად, ჰგონია, რომ ბურჟუაზიულ საზოგადებაში აღიარებული სამეცნიერო ქვეშარიტებანი, მორალური პრინციპები, ლიტერატურა, ფილოსოფია; ხელოვნება პროლეტართა კლასს არ გამოადგება და ამავს იგი ვერ შეითვისებს, რადგან მათში იხატება ბურჟუა-

ზიის კლასობრივი ინტერესებია. ენაც კი მხოლოდ კლასობრივ ბრძოლის იარაღად მიაჩნია ჩვენს ავტორს. „თქმა არ უნდა, — სწერს იგი, — ყველა სათვის სასურველია ამ იარაღის გამახვილება, განვითარება, მხოლოდ ეს განვითარება ხდება არა „საერთო მოქმედების ნიადაგად“, არამედ ამ „ნიადაგის“ აღმოსაფხვრელად, მოსასპობად. სანამ თანამედროვე ცხოვრების პირობები არსებობენ, მისი ძირითადი უკუღმართობა ფესვიანად არ ამოთხრილა, მანამ ენაც არ არის „საერთო მოქმედების ნიადაგი“.

ამგვარად, ყველგან და ყველაფერში ბრძოლაა და კლასობრივი ინტერესი. ბ-ნი ს. ხუნდაძე ქართულ გრამატიკას ადგენს, რომ ბურჟუაზიას „ბრძოლის იარაღი გაუმახვილოს“. ბ-ნი ი. გოგებაშვილის „დედა-ენაც“ ასეთივე დანიშნულებით იბადება. „ვეფხისტყაოსნის“ პოეზია გადაფუჩჩებულ კლასობრივი ინტერესებია, „ბედი ქართლისა“, „თორნიკე ღრისთავი“, „კაცია ადამიანი“, „ელგუჯა“, საერთოდ მთელი ლიტერატურა გაბატონებულ კლასის ხელ-საყრელ აზრ-შეხედულებათა გამოძახებელია. ქეშმარიტება ორნაირია: ბურჟუაზიული და მუშური. ყიფიანის „არითმეტიკაში“ ორჯერ ორი ოთხადაა ნაანგარიშევი, მაგრამ საპროლეტარო მათემატიკა ამას ვერ შეიწყნარებს, ვინაიდან ეს აქსიომაა ბურჟუაზიული, კლასობრივ ინტერესზე აგებული, რომელიც „მშრომელის გათვითცნობიერების“ საქმეს ყალბ გზაზე დააყენებს...

ეს ბ-ნი წულუკიძის ისეთ ღრმა და ფართო „ფილოსოფიურ“ შეხედულებას მოწმობს, რომ ჩვენ მის წინააღმდეგ, თუ არ ამ კილოთი, სერიოზულად ველარაფერს ვიტყვით...

ფ. გოგინაიშვილი.

უცხოეთის მიმოხილვა

1. კომბი. კლემანსოს წერილი.—2. ირლანდია; ინდოეთი.

ვალდეკს—რუსომ დაუფასებელი სამსახური გაუწია საფრანგეთის დემოკრატიას თავის ხერხიანისა და ენერგიულის ბრძოლით კლერიკალების წინააღმდეგ. მაგრამ თავის მემკვიდრეთ რომ კომბი არ ამოერჩია, მისგან დაწყებული საქმე დაუმთავრებელი დარჩებოდა. ვალდეკ-რუსოს სხვა ტალანტებთან კაცის ცნობის ნიჭიც ჰქონია: კომბი მანამდე თითქმის უცნობი პიროვნება იყო, როლი მისი საფრანგეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში ჩვეულებრივი, მეორე ხარისხოვანი იყო. დღეს კი ეს მეორე ხარისხოვანი პოლიტიკური მოღვაწე მთელ განათლებულ კაცობრიობის ყურადღებას იპყრობს. დღიდან პირველ მინისტრად გახდომისა კომბი დაურეტელის ენერგიით, შეურყეველად მიდიოდა და მიდის დემოკრატიის იდეალის განხორციელებისაკენ—საფრანგეთი, კათოლიკე სახელმწიფო, წმინდა ეკლესიის უხუცეს ასულად წოდებული, უნდა გახდეს ნამდვილი დემოკრატიული რესპუბლიკა. საფრანგეთის რესპუბლიკის ეხლანდელი პირველი მინისტრი ჩვენ თვალ წინ გაიზარდა და გახდა შესანიშნავი პოლიტიკური და სახელმწიფო მოღვაწე.

საფრანგეთის დიდ რევოლიუციის შემდეგ რომის პაპსა და კათოლიკე ეკლესიას არ ჰყოლია საფრანგეთში ასეთი ძლიერი მოწინააღმდეგე.

კომბი სიღარიბეში დაიბადა და გაიზარდა. პატარაობისას და ახალგაზდობაშიაც ბევრი სიმწარე გამოუტყდია. მა-

მა მისი სოფლის ღარიბი ღურგალი იყო და ბევრი შვილები ჰყავდა. ასეთ პირობებში, რასაკვირველია, იგი ვერ იფიქრებდა შვილებისათვის სწავლა მიეცა. კომბის ბიძა მღვდელი იყო და ამ ბიძამ გამოსთხოვა ძმას უფროსი შვილი სასულიერო სემინარიაში მისაცემად, რომ შემდეგ ესეც მღვდელი გამხდარიყო. ამ გვარად კლერიკალისმისა და კათოლიკე ეკლესიის მომავალი მტერი იეზუიტების აღზრდილია. კომბმა გაათავა სემინარია, მიიღო ჯერ ბაკალავრის ხარისხი; შემდეგ დოქტორის დიპლომი: სადოქტორო დისერტაციის საგანი თომა აკვინელის თხუხულებანი იყო, იმ თომა აკვინელისა, რომლის ყოველი სიტყვა სახარების სიტყვაზე მაღლა მიაჩნია რომის ეკლესიის ღვთის-მეტყველებს.

როგორც ვთქვით, კომბი მეტად ღარიბი იყო; მამაც მოუკვდა და დიდი ოჯახი მას დააწვა თავზე. სასულიერო კარიერა რომ არ მიეტოვებია (ბიძა ხომ ამ კარიერისათვის ამზადებდა), უზრუნველ ყოფილი იქნებოდა მატერიალურად და თავის და-ძმებსაც ადვილად შეინახავდა. მიუხედავად ამისა კომბმა არ ისურვა სასულიერო პირად გახდომა და მიზეზი ამისა მისი პატიოსნება და კეთილ-სინილისიერება იყო: პატიოსანი და კეთილ-სინილისიერი კაცი მხოლოდ მაშინ იკისრებს რაიმე მოვალეობას, როცა თვითონ სწამს და სჯერა ამ მოვალეობისა. ახალგაზდა კომბი ხედავდა, რომ მისი რწმენა წინააღმდეგი იყო სასულიერო წოდების დედა-აზრისა, და ისევ სიღარიბე და გაჭირვება არჩია ორპირობასა და მოტყუილებას. თავისა და თავისიანების სარჩენად კომბმა მასწავლებლობას მოჰკადა ხელი და დილიდან საღამომდე ბავშვებს ასწავლიდა; ღამე კი თავდადებული მუშაობდა, რომ საექიმო ეგზამენისათვის მომზადებულიყო. რკინის ხასიათი და ნების ძალა იყო საჭირო, რომ ასეთ პირობებში კომბს თავის სურვილი განეხორციელებია. საექიმო დიპლომის მიღების შემდეგ კომბი დასახლდა ერთ პატარა ქალაქში და პრაქტიკა დაიწყო.

დიდი ექიმის სახელი არ მოუხვეჭია მომავალ პირველ მინისტრს, ავანტიურები ბევრ ფულს არ აძლევდნენ, მაგრამ

სამაგიეროთ დიდი პატივისცემა დაიმსახურა თანამოქალაქეებისა. ჯერ მერად (ქალაქის თავად) აირჩიეს, შემდეგ პროვინციალურ საბჭოს წევრად და ბოლოს სენატორადაც. და დღეს უბრალო და ღატაკ ღურგლის შვილი დიდებულ საფრანგეთის რესპუბლიკის პირველი მინისტრია და, როგორც ვსთქვით, მთელ განათლებულ კაცობრიობის ყურადღებას იპყრობს.

თუ დემოკრატები და თავისუფალი მოაზრენი თანაგრძნობით და პატივის ცემით შესცქერიან რესპუბლიკის პირველ მინისტრს, სამაგიეროთ ძველი წესის მოტრფიალენი და მთელ ქვეყნის მორწმუნე კათოლიკენი წყევა-კრულვით იხსხენებენ კომბის სახელს. რა ინტრიგები არ გაჰმართეს, რომელ ცილის წამებას არ მიჰმართეს, რომ კომბის სახელი ტალახში გაესვარათ. პირველ მინისტრის მტრების დასახასიათებლად საკმარისია შემდეგი ფაქტი: ბრეტანში (საფრანგეთის ჩრდილოეთ-დასავლეთ ნაწილი; აქ ჯერ კიდევ აქვს გავლენა კათოლიკე სამღვდლოებამ) გაუვრცელებიათ დიდის ხელოვნებით დახატული სურათი; სურათზე წარმოდგენილია მოხუცებული ქალი და მისი პატარა შვილის შვილები. ბავშვები კრძალვითა და შიშით უგდებენ ყურს თავიანთ დიდ დედის ლაპარაკს—ამ ჟამად ქვეყანაზე გამოჩნდა ანტექრისტე, ამბობს მოხუცი ქალი, და სახელად ქვიან კომბიო; ამ ანტექრისტემ განდევნა სარწმუნოება და დაღუპა საფრანგეთის რესპუბლიკაო. კომბმა თურმე კარგად იცის, ვინ არის ამ სურათის გამვრცელებელი, მაგრამ აზრადაც არ მოსვლია პასუხის გებაში მიეცა იგი. სისულელესა და ბოროტებას ხალხის განათლება სპობს და არა სასამართლოო, —სწერს ამ ამბის გადმომცემი, —და ეს კარგად ესმის პირველ მინისტრსო.

თავისუფლების და თავისუფალ აზრის შეურთებელი მტრები წინაგის ცრემლებს ღვრიან—რესპუბლიკელები მტარვალეები გახდნენ, გვდევნიან, სარწმუნოების აღსარების ნებას არ გვაძლევენო. ასეთ შინაარსის წერილი გამოუქვეყნებია, სხვათა შორის, გრაფ დემენს. გრაფს პასუხი გასცა ჟორჟ კლემანსომ.

ქცხოეთის მიმოხილვა

„გრაფი დე-მენი და მისი მეგობრები დიდი ბატონები ბრძანდებიან და ამიტომაც ვერ შერიგებიან იმ გარემოებას, რომ უბრალო მომაკვდავთ, რომელთაც არ სწამთ კათოლიკე ეკლესია, აღარ სურთ ფული იხადონ იმ სასულიერო წოდების შესანახად, რომელიც სარწმუნოების სახელით ძველადგანვე მჩაგვრელებს უდგა მხარში ჩაგრულების წინააღმდეგ. სინიდიის თავისუფლება ნებას აძლევს ყველას ქისა მაგრად თავმოკრული ჰქონდეს და ფული არ გაიღოს იმ სასულიერო პირისათვის, რომლის რწმენა მისას ეწინააღმდეგება; და ეს სინიდიის თავისუფლებაა, რომ აუტანელ მტარვალობად მიაჩნია გრაფ დე-მენს... გრაფი დე-მენი თვალეებს ხუჭავს, რომ არ დაინახოს კოცონი, რომელზედაც იგისიამოვნებით სხვებს გაგზავნიდა, და ჩივილს მოჰყვება, როცა თვალხილულები მეგობრულად უმტკიცებენ, რომ კოცონი მის ეკლესიის შექმნილია და რომ ის, რასაც ჩვენ ვაგრცელებთ, თავისუფლებაა. დიდ რევოლიუციის შექმნილი თავისუფლება მტარვალობაა რომის ეკლესიისათვის, რომლის ერთი მთავარი წარმომადგენელთაგანი გრაფი დე-მენია“.

შემდეგ კლემანსო ამტკიცებს, რომ ის ხალხი, რომელიც პრივილეგიებით სცხოვრობდნენ და ბატონობას იყვნენ მიჩვეული, იშვიათად გაიგებს, თუ რა არის თავისუფლება... ამიტომაც არის, რომ ხშირად სრულიად გულწრფელად იცავენ ხოლმე მტარვალობას თავისუფლების სახელით. თავისუფლება ყოველთვის უარყოფილი და დევნილი ყოფილა ამათგან იმ სულელურ იმედით, რომ პიროვნებასთან აზრიც დაიღუპებოდა. სხვაზე გაბატონება — აი დე-მენისებურ პირების თავისუფლება და რა საკვირველია, თუ დე-მენს თავისუფლების დარღვევად მიაჩნია, როცა მას სხვის თავისუფლების მოსპობის ნებას არ აძლევენ. „რა არის ნამდვილი თავისუფლება, ამ ბატონებმა არ! იციან; ვიცით ჩვენ, ვისიც წინაპრებმა სისხლი დაღვარეს თავისუფლებისათვის. ვინ იყო მტერი მწერლობის თავისუფლებისა? ეკლესიის წარმომადგენელნი, რადგან ეკლესიის ბატონობა შეუძლებელია იქ, სა-

დაც ლაპარაკის და წერის თავისუფლებაა. ვინ შემოიღო პრესის თავისუფლება? ჩვენ, რესპუბლიკელებმა, და ეხლა ჩვენ მტრებს შეძლება აქვთ თავისუფლად გვლანძღონ და ცილი გვწამონ. ვინ იყო შეკრების თავისუფლების წინააღმდეგი? ეკლესიის წარმომადგენელი, რადგან ამათი მთავრობა ვერ შერიგებია იმ აზრს, რომ მოქალაქეთ უფლება აქვთ შეიკრიბონ, მოილაპარაკონ და საერთო მოქმედებისათვის შეთანხმდნენ. ვინ შემოიღო შეკრების თავისუფლება? ჩვენ, რესპუბლიკელებმა, და დღეს რესპუბლიკის მტრებს შეუძლიანთ თავი მოიყარონ და ითათბირონ, თუ როგორ დაამხონ რესპუბლიკა. ვინ იყო წინააღმდეგი ასოციაციის თავისუფლებისა? ეკლესიის წარმომადგენელი, რომელთაც კორპორაციის პრივილეგია, უპირატესობანი მიაჩნდათ ასოციაციის თავისუფლებად, იმ კორპორაციისა, რომელიც სპობს ადამიანის თავისუფლებასა და პიროვნებას. ვინ შემოიღო ასოციაციის თავისუფლება? ჩვენ, რესპუბლიკელებმა და მერე ისე, რომ პიროვნების უფლებანი ხელშეუხებელი დარჩნენ. ყველა ეს თავისუფლებანი შემოვიღეთ ჩვენ, რესპუბლიკელებმა; თქვენ კი ყოველთვის წინააღმდეგი იყავით და იცავდით მხოლოდ თქვენ პრივილეგიებს. ჩვენ მტკიცედ ვიცავთ თავისუფლებას და მიუხედავად თქვენის წინააღმდეგობისა, სინათლეს შევიტანთ ხალხის გონებაში, თქვენ გონებაშიც, თუ იგი გაქვავებული არ არის საბოლოოდ. თქვენ დღეს გვწყევლით, მაგრამ ხვალ თქვენი შვილები ლოცვას დაგვიწყებენ. თქვენ მხოლოდ ისეთი საზოგადოება გესმოდათ, სადაც ბატონები და ყმები არიან, და, სამწუხაროდ, ეგრეც იყო. მხოლოდ თავისუფლებას შეუძლია ნამდვილ ადამიანის შექმნა სულის ყველა ძალთა მუდმივ განვითარების გზით“.

გრაფი დე-მენი მეთვრამეტე საუკუნის ცნობილ ენციკლოპედისტის ჰელვეციუსის ჩამომავალი ყოფილა. კლემანსოს მოჰყავს ეს ფაქტი და ამბობს: „გრაფი დე-მენი ძალიან შორს არის თავის წინაპრისაგან, რომელსაც დიდი წილი უდევს რევოლუციის მომზადებაში. მაგრამ როგორც ჰელ-

ვეციუსი, ისე გრაფი დე-მენიკ ვერ ითავდებებს თავის ჩამომავლობისათვის; ამათთვის ვანთავისუფლებთ ჩვენ საფრანგეთს.“

დიდათ საინტერესო და საგულისხმიეროა საფრანგეთის შინაგანი პოლიტიკური ცხოვრება. მაგრამ ნაკლებ საინტერესო არც ინგლისის პოლიტიკური ცხოვრებაა. პირიქით, უფრო საგულისხმიეროც არის ჩვენთვის, რადგან სახელმწიფოსა და ეკლესიის შეტაკებას ჩვენთვის უფრო თეორეტიული ხასიათი აქვს და ის კი, რაც ინგლისში ხდება, პრაქტიკულ ინტერესსაც არ არის მოკლებული...

თითქმის მთელი მეცხრამეტე საუკუნე ირლანდია ტანჯული და წამებული იყო ინგლისის მთავრობისაგან: პოლიცია, ჯაშუშები, უსინდისო მოსამართლე, მაგარი ციხე და სახრჩობელა — აი რას იმეტებდნენ ინგლისის კონსერვატორები და ლიბერალები ირლანდიისათვის, როცა ეს უკანასკნელი ამოძრავდებოდა თავის აუტანელ მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. მაგრამ ყველაფერს საზღვარი აქვს და ინგლისის ძალმომრეობათ, მტარვალურ პოლიტიკასაც ბოლო მოეღო: ირლანდიელების თავდადებულება და განუწყვეტელმა ბრძოლამ ინგლისის მთავრობის წინააღმდეგ, ამ მთავრობის პოლიტიკის სრულმა უნაყოფობამ გონს მოიყვანა ჯერ ინგლისის ლიბერალები და ბოლოს კონსერვატორებიც.

ორი მიზეზი იყო წყარო ირლანდიის უბედურ მდგომარეობისა — აგრარული დამოკიდებულებანი და თვითმმართველობის მოსპობა. ირლანდიაში გაბატონებული იყვნენ დიდი მემამულენი, ლენდ-ლორდები; ირლანდიელი გლეხი მხოლოდ მოიჯარადრე იყო, მემამულის მიწაზე მომუშავე და მემამულის წება-სურვილისაგან დამოკიდებული. ამიტომაც სილატაკე და შიმშილობა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო ირლანდიაში. ამ ეკონომიურ უბედურებას აორკეცებდა პოლიტიკური მდგომარეობაც — ირლანდიის პატრონ-მმართველი ინგლისის პარლამენტი. მართალია, ინგლისის პარლამენტში ასამდე ირლანდიელი დეპუტატია; ეს დეპუტატები თავგამოდებით იცავდნენ და იცა-

ვენ ირლანდიის ინტერესებს, მაგრამ დიდი უმრავლესობა ინგლისელებია და საქმეც თავის სურვილზე და ნებაზე მიჰყავთ. ამიტომაც ირლანდიის ყოველი კეთილისმყოფელი იმის ცდაში იყო და არის, რომ ხალხს საკუთარი პარლამენტი შესძინოს: ირლანდიის ხალხი ერთია და მისი მმართველი ადგილობრივი, საკუთარი პარლამენტი უნდა იყოს, თვითონ ერის წარმომადგენლებისაგან შემდგარი.

1902 წელს ინგლისის პარლამენტმა მიიღო უინდგემის დიდმნიშვნელოვანი აგრარული კანონ-პროექტი; სახელმწიფო აძლევს მეტად იაფ-ფასიან სესხს ირლანდიის გლეხკაცობას ლენდ-ლორდების მამულების შესასყიდათ; ეხლა ყოველ ირლანდიელს შეუძლია გამოართვას ფული ხაზინას და საჭირო მამული შეიძინოს წინადგე გადაჭრილ ფასით. სარგებელი, რომელიც უნდა აძლიოს გლეხება ხაზინას, ნაკლებია, იმ იჯარაზე, რომელსაც იგი ნებამულეს აძლევდა. „ლენდ-ლორდებში ჯერ კიდევ არსებობს ილანდიაში, მაგრამ იგი იმ ბრალდებულსა ჰგავს, რომელსაც სიკვდილით დასჯა გადაუწყვიტეს და ამ სასჯელის მოლონდინშია“, — სთქვა რედნონდმა ამ რეფორმის შემდეგ.

დარჩა პოლიტიკური რეფორმა და ესეც მალე განხორციელდება. ამ რვა წლის წინად სოლსბერის სამინისტრომ შემოიღო ირლანდიაში ვრცელი საერობო და საქალაქო თვით-მმართველობა. ამით დაკმაყოფილდებიან ირლანდიელები და ჰომრულს, საკუთარ პარლამენტს აღარ მოითხოვენო, ჰფიქრობდნენ კონსერვატორები. მაგრამ კარგად ვერ იანგარიშეს — ირლანდია დღესაც მოწადინებულია თვითონვე იყოს თავისი ბატონ-მმართველი; ინგლისის პარლამენტი სამართლიანად, ხალხის ნამდვილ საჭიროების მიხედვით ვერ შესძლებს განაგოს ირლანდია. ბევრს ეგონა, რომ აგრარულ რეფორმის განხორციელების შემდეგ მაინც მისწყდებოდა ჰომრულზე ლაპარაკი, მაგრამ დღეს თვით მმართველობის სასარგებლოდ ლაპარაკი ისეთ წრებშიაც დაიწყეს, სადაც წინად მხოლოდ მისი გმობა და გაჰკიცხვა ისმოდა.

ამ ბოლოს დროს ირლანდიაში შესდგა ეგრედ წოდებული „ირლანდიის რეფორმის ასოციაცია“. ასოციაციის მეთაურნი არიან — ლორდი დიონრევენი, ლორდი ლოუტსი, სერ ალ-ჯერნონ კუტ და სხვები, სულ ნამდვილი ლენდ-ლორდები, კონსერვატორების პოლიტიკის მიმდევარნი ტრადიციით.

ირლანდიის ლენდ-ლორდები ზოგი ინგლისელია ჩამომავლობით, ზოგიც ირლანდიელი. ამ უკანასკნელებს თავისი უპირატესობრივი მდგომარეობა შექმნილი აქვთ მიჯი, რომ ინგლისელების შემოსევის დროს ხალხს უღალატეს და მტრის ბანაკში გადავიდნენ. როგორც ვიცით, შემოსეული მტერი მოქმედებს როგორც იარაღით, ისე მოყიდვითაც, რომ განხეთქილება ჩამოაგდოს ხალხის სხვა და სხვა წრეებში, გავიდა დრო და უამი და ირლანდიელ მებატონეთა ერთ ნაწილში იღვიძებს გრძნობა მოვალეობისა ხალხის წინაშე. ამათგან უფრო გაპედულები პირდაპირ და აშკარად მიეზრნენ ირლანდიელ ნაციონალისტებს (რედმონდი, მაგალითად, დიდი მემამულეა); ზოგი კი პოლიტიკაში კონსერვატორების მხარეზე იდგნენ და მოვალეობას ხალხის წინაშე იმით იხდიდნენ, რომ ეროვნულ ხელოვნებას და სამშობლო ენის აღორძინებას მფარველობას უწევდნენ. (ჩვენში ხომ ასეთებიც სანთლით საძებნი არიან!) ამ წრეს ეკუთვნიან ზემოთ დასახელებული პირებიც. ცხოვრების მკაცრმა სინამდვილემ ესენიც გამოათხიზლა და დაანახვა, რომ პლატონიური სიყვარული ეროვნულ საქმისადმი ფუჭი და უნაყოფოა, რომ საჭიროა აუცილებლად ვრცელი ეკონომიური და პოლიტიკური რეფორმა — წინააღმდეგ შემთხვევაში, ეროვნული საქმე მოკლებული იქნება რეალურ ნიადაგს.

ინიციატივა აგრარულ რეფორმის საქმის პრაქტიკულად დაწყებისა ამ ლენდ-ლორდებს ეკუთვნის: კონფერენციის გამართვა ლენდ-ლორდებისა და ირლანდიელ ნაციონალისტებისა ამათი გამართული იყო და ამ კონფერენციას მოჰყვა უინდგემის ცნობილი კანონ-პროექტი.

დღეს პოლიტიკურ რეფორმასაც მოჰკიდეს ხელი ლენდ-ლორდებმა. მართალია, ამათი პროექტი პოლიტიკურ რეფორ-

მისა ვერ დააკმაყოფილებს სავსებით ირლანდიელ მამულის-შვილებს, მაგრამ ამ პროექტის განხორციელება ისეთი დიდი ნაბიჯი იქნება ირლანდიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, რომელზედაც არა თუ დაპყრობილი, ზოგი დამპყრობელი ხალხიც კი ვერ ოცნებობს...

ირლანდიას ესაჭიროებაო, — ამბობენ ხსენებული ლენდლორდები, — ვრცელი თვითმმართველობა ყველა ადგილობრივ საქმეების მოსაველეად, რაც, მათის აზრით, სრულიად არ ეწინააღმდეგება ირლანდიისა და დიდი ბრიტანიის საპარლამენტო კავშირს. ირლანდიას უნდა ჰქონდეს სრული კანტროლი თავის ფინანსებისა; მხოლოდ მაშინ იქნება შესაძლებელი ეკონომია და ხალხის კეთილდღეობის აღდგენა. „ჩვენ დარწმუნებული ვართ აგრეთვე, რომ დადგა დრო მივცეთ ირლანდიას უფლება თავისთვის თვითონვე გამოსცეს კანონები“ — ო.

პროექტის ავტორების აზრით, ირლანდიაში უნდა დაარსდეს საფინანსო საბჭო: „დღეს ირლანდიის საჭიროებათა დასაკმაყოფილებლად ყოველ წელს იხარჯება სამოც მილიონამდე; ამ ფულის განაწილება რომ მცოდნე კაცებს მიენდოს, ირლანდია ბევრს მოაგებს“ — ო. ინგლისის პარლამენტი სრულიად უნდა განათავისუფლდეს ირლანდიის საფინანსო საქმეებისგან და იგი უნდა მიენდოს ირლანდიის საფინანსო საბჭოს. საბჭოს თავმჯდომარედ მეფის მოადგილე იქნება, მის ამხანაგად — ირლანდიის საქმეთა მინისტრი; წევრი 24 იქნება, თორმეტი ინგლისის პარლამენტისაგან დანიშნული და თორმეტიც არჩეული. პროექტის ამ პუნქტში კიდევ სჩანს ის უნდობლობა ლენდლორდებისა ხალხისადმი, რომელიც იმ თავითვე დასჩემებია კონსერვატორების წრეებს: თუ კი ადგილობრივი მცოდნე პირებია საჭირო საქმის საკეთილოდ გაძღოლისათვის, რატომ ხალხმა არ აირჩიოს ყველა ეს პირები? მაგრამ ამ ნაკლითაც რომ განხორციელდეს ეს პროექტი, დიდი საქმე იქნება, მით უმეტეს, რომ ერთხელ შექმნილ დაწესებულების გაუმჯობესება უფრო ადვილი საქმეა, ვიდრე ერთბაშად შემოღება უნაკლულოსი.

გარდა საფინანსო საბჭოსა უნდა დაარსდეს საკანონმდებლო საბჭოც; ეს საბჭო განიხილავს ყველა იმ კანონ-პროექტებს, რომელიც კი ირლანდიის ადგილობრივ საქმეებს შეეხება. აქაც წევრები ზოგი დინიშნული იქნება და ზოგიც არჩეული. ხანგრძლივი და სასტიკი ბრძოლა გადაიხადა ირლანდიამ, ბევრი სისხლი დაღვარა, უამრავი მსხვერპლი შესწირა ეროვნულ საქმეს და აი აღწევს კიდევ მიზანს: თვით შეურიგებელი მტრები ირლანდიის ეროვნულ საქმისა მოლობენ და დღეს მზად არიან თვითმმართველობა, ე. ი. თავისუფლება მიანიჭონ ერს.

ინგლისის სამფლობელოებ შორის გარდა ირლანდიისა მოკლებულია თვითმართველობასა და თავისუფლებას ინდოეთიც. ერთსა და იმავე მიზეზს ყველგან ერთი და იგივე შედეგი მოსდევს: ინდოეთშიაც დიდი უკმაყოფილებაა, აქაც თხოულობენ რეფორმას, არსებულ წეს-წყობილების შეცვლას. მაგრამ ინდოეთი უზარ-მაზარი ქვეყანაა, უამრავ ხალხით დასახლებულია; აქ საქმე უფრო რთული, ძნელია, მით უფრო, რომ თვითონ ხალხი ვერ არის მომზადებული, პოლიტიკურად გაწვრთნილი და განვითარებული. მაგრამ ეს გაწვრთნა და განვითარება დღითი დღე იზრდება და ეს ზრდა არ გამოპარვია გამოცდილებით ჭკუა განსწავლილ ინგლისელს.

ებლახან ლონდონში გამოსულა სერ ჰენრი კოტონის წიგნი „ახალი ინდოეთი“. წიგნი ფრიად საინტერესოა და თავის დროზედაც გამოვიდაო, იწერება „რუსკია ვედომოსტი“-ს ლონდონელი კორესპონდენტი.

სერ ჰენრი კოტონი მიმართულებით კონსერვატორია; ინდოეთს კარგად იცნობს, რადგან ოცდაათი წელიწადი მსახურებდა იქ. ავტორი აღნიშნავს „ახალ ინდოეთის“ გაჩენას: ინდოეთმა გამოიღვიძა და საზოგადოების თვითშეგნების გზას დაადგა. როგორ უნდა მოიქცეს ინგლისი, გადაელობოს და შეაფერხოს ეს მოძრაობა, თუ ხელი შეუწყოს და დაეხმაროს? ავტორი კონსერვატორია და მოსალოდნელი იყო, რომ მთა-

ვრობას სასტიკ ღონისძიებათა ხმარებას ურჩევდა, მაგრამ ნამდვილათ კი სულ სხვა სწერია თურმე კოტონის წიგნში.

დიდი ბრიტანია უნდა დაეხმაროს ინდოეთის აღორძინების საქმეს და ეხლანდელ სამმართველო წესის მაგიერ თანდათან შემოიღოს უფრო მაღალი ფორმა მმართველობისა— აღმოსავლეთის უზარმაზარ იმპერიის საქმეებს უნდა განაგებდნენ მისი საკუთარი წარმომადგენელნი.

სერ ჰენრი კოტონი კატეგორიულად ამტკიცებს, რომ ასეთი პოლიტიკა არის საუკეთესო საშუალება ინდოეთის შერჩენისა და სხვათაგან მის დაპყრობის შეუძლებლობისა. მტერს მხოლოდ მაშინ შეეძლება სამას მალიონიან ქვეყნის დაპყრობა, როცა თვითონ ინდოეთი მოისურვებს ინგლისის დაშორებას. თუ ინდოეთი თავისუფალი ქვეყანა იქნება, იგი არ მოისურვებს სხვა დამპყრობელს დაემორჩილოს.

ეხლა ინდოეთში როგორც საკანონმდებლო, ისე აღმასრულებელი უფლება მეფის მოადგილისა და მის საბჭოს ხელშია; საბჭო შესდგება ექვსის კაცისაგან, რომელთაც მთავრობა ნიშნავს ხუთის წლით. საკანონმდებლო მიზნისათვის საბჭოში იწვევს მეფის მოადგილე 16 წევრს; რვა უთუოდ არა მოხელენი უნდა იყვნენ; ამ რვაში სამი ან ოთხი ინდოელია. ინდოეთის რვა პროვინციიდან, ოთხს ცალკე საკანონმდებლო საბჭოები აქვს. ყველა ამ საბჭოებში და მთელ ადმინისტრაციაში თანამდებობანი სულ ინგლისლების ხელშია და დიდ ჯამაგირებსაც იღებენ. ინგლისლებმა ბევრი გზები გაიყვანეს ინდოეთში, სკოლებიც ბლომად გახსნეს, მაგრამ მთელი სისტემა მართვა-გამგეობისა ეგრედ წოდებული „განათლებული დესპოტიზმი“ იყო. ინგლისელი ყოველთვის ინდოელზე მაღლა აყენებს თავის თავს; არსებულ გამგეობის სისტემა თხოულობს, რომ ინდოელი დაბლიდან მაღლა უყურებდეს ინგლისელს.

მაგრამ ოცის წლის განმავლობაში ინდოეთში ისეთი დიდი ცვლილება მოხდა, რომ „განათლებული დესპოტიზმი“ აღარ არის ხელ-საყრელი პოლიტიკა ინგლისისათვის. ინდოელების საზოგადოებრივ თვით-შეკნების განვითარება გასაო-

ცარის სისწრაფით მიდის წინ. არსებული სისტემა მართვა-გამგეობისა დამყარებული იყო იმ გარემოებაზე, რომ ინდოეთის მცხოვრებნი, სარწმუნოების სხვადასხვაობის მიზეზით, განცალკევებულნი იყვნენ ერთმანერთისაგან. დღეს კი ვხედავთ, რომ მაჰმადიანები, ბუდისტები და ბრამანები შეერთებული ძალით მუშაობენ საერთო სამშობლოს ასაღორძინებლად. ინდოეთის საზოგადოებრივი თვით-შეგნების გამომხატველია პროვინციალური კრებები, ეროვნული კონგრესები და პრესა. პროვინციალური კრებები ამხადებენ მასალას ეროვნულ კონგრესისათვის, რომელიც ყოველწელს იმართება ხოლმე.

უკანასკნელ კონგრესზე ხუთი ათასი დელეგატი იყო. ეს არის შომავალ ადგილობრივ პარლამენტის ჩანასახი. ისინი, ვინც წინად დაშორებული იყვნენ სარწმუნოების მიზეზით და ერთ ოთახში ყოფნაც კი შეუძლებლად მიაჩნდათ, ეხლა ერთად იკრიბებიან და თანხმობითა და მშვიდობიანათ თათბირობენ ხალხის კეთილდღეობის ამადლების საშუალებებზე.

ინდოეთის პრესა პარლამენტიან სახელმწიფოების ოპოზიციის როლს ასრულებს. ინგლისის კონსერვატიული ჟურნალ-გაზეთები დიდ უკმაყოფილებას აცხადებდნენ ინდოეთის პრესის ხასიათისა და მიმართულების გამო; მაგრამ ამათაც კი შერცხვათ, როცა წინანდელმა მეფის მოადგილემ პასუხის გებაში მისცა ჟურნალის რედაქტორი ერთი პოემის დაბეჭდვის გამო: მეფის მოადგილემ პოემის შინაარსი ისე გაიგო, ვითომც ავტორი ინგლისელების წინააღმდეგ აჯანყებას ქადაგობდა. მივაქცევ მკითხველის ყურადღებას იმ გარემოებას, რომ მეფის მოადგილემ ჟურნალი კი არ დახურა (ამის უფლება მას არა აქვს), სასამართლოში იჩივლა—პრესა თავისუფალია ინდოეთში.

სერ ჰენრი კოტონი დიდათ აფასებს ადგილობრივ პრესის დამსახურებასა და ღვაწლს. „ამ ოცის წლის განმავლობაში ინდოეთის საბრალო პატარა ფურცლები გადაიქცნენ სერიოზულ და გავლენიან ორგანოებად, რომელნიც შესანიშნავის დამოუკიდებლობითა და ძალით მსჯელობენ მთავრობის მოქმედე-

ბის გამო“. მწერლობა თურმე დიდის სიფხიზლით ადევნებს თვალყურს აღმასრულებელ ორგანოების ბოროტ-მოქმედებას და აღუნიშვნელს არ დასტოვებენ. „ადგილობრივ პრესას მეტად დიდი გავლენა აქვს ხალხზე; იგი აღვიძებს მასში მოქალაქობრივ თვით-შეგნებას და მამულის შვილურ გრძნობას... თუ ამ მოვლენაში რამე საშიშია, ეს თვით ინგლისის მთავრობის პოლიტიკაა. ინგლისელები თანაგრძნობით უნდა შეხედნენ ინდოეთის საზოგადოებრივ თვით-შეგნების გაღვიძებას და ხელი შეუწყონ უფრო მაღალ საამმართველო ფორმების შემოღებას“. მხოლოდ ამ გზით შეიძლება დამყარება ჰარმონიისა მკვიდრთა და ინგლისელებ შორის. ძველი სისტემა აღარ ვარგა: მან შეჰქმნა ღრმა უნდობლობა ხალხისა მთავრობისადმი და ეს უნდობლობა იზრდება თვით-შეგნების ზრდასთან ერთად.

თავისუფალი ინდოეთი არ მოისურვებს ინგლისის მოშორებას და ინგლისის მტრის მხარეზე გადასვლას, — ამბობს სერ ჰენრი კოტონი; — დიდი ბრიტანიის ინტერესი მოითხოვს ინდოეთს თავისუფალი წესწყობილება მიენიჭოსო.

როცა ინგლისის სახელმწიფო მოღვაწენი ასეთი შორს გამჭვრეტელობით და საზრიანობით უცქერიან რთულ პოლიტიკურ კითხვებს, დიდ ბრიტანიას შიში არ უნდა ჰქონდეს „ყვითელ საფრთხისა.“ ყვითელი საფრთხე იმათთვის არის საშიში, ვინც უკმაყოფილების მეტს არას სთვს დაპყრობილ ხალხებ შორის, ვინც დევნითა და შევიწროვებით სულს უხუთავს დაპყრობილს...

მოკლე მიწარაღობის კითხვა

სპეციალური ნაწილი

შ ე ს ა გ ა ლ ა

ავოგადრო-ჟერის კანონის განმარტება კრიონიგის მიერ. ზოგიერთ მარტივ და რთულ მოლეკულათა ატომიურ შედგენილების გამოკვლევა. მოლეკულების და ატომების წანის გაგება. ქიმიურ მიმზიდველობის გამოანგარიშება. ქიმიურ თანასწორობების შედგენა. რამოდენიმე მაგალითი რთულ მოლეკულიან ნივთიერებებისა. მარტივ და რთულ მოლეკულთა სფერები და მათი ილიუსტრაცია სურათებით.

სანამ გაზოვან ელემენტის წყალმბადის გაცნობას შეუდგებოდეთ, ჩვენ აუცილებელ საჭიროებად მიგვაჩნის უფრო ვრცლად შევეხოთ ავოგადრო-ჟერის კანონს, რომელიც აღიარებს, რომ ორს ერთნაირ ტანის გაზებში ერთ და იგივე პირობებში მოლეკულათა ერთნაირივე რიცხვი იმყოფება. საჭირო არის, რომ მკითხველი რაც შეიძლება კარგად ჩაუკვირდეს ამ კანონის დამამტკიცებელ საბუთებს, ცხადად დარწმუნდეს მის აუცილებლობაში, რადგან უამისოდ შეუძლებელია უხილავ ატომთა ურთიერთ შორის დამოკიდებულების გამორკვევა, შესწავლა. ამ კანონის ქეშმარიტებაში დარწმუნებულ მკითხველს მეტის მეტად გაუადვილდება მარტივ და რთულ ნივთიერებათა მოლეკულების დარღვევა-აშენების კანონების და საზოგადოდ ქიმიურ ენის, ქიმიურ ფორმულების და რეაქციების გაცნობა-შესწავლა.

ავოგადრო-ჟერარის კანონის ქეშმარიტებას ძალიან ადვილად და გასაგებად განმარტებს გერმანელი მეცნიერი კრიონიგი Krügg. ამ მეცნიერის აზრით ყოველივე გაზის მოლეკულები მუდმივ მოძრაობაში არიან; ისინი რაიმე დახურულ ჭურჭელში ერთ გვერდიდგან მეორე გვერდისკენ მიეშურებიან, მოხვდებიან ამ უკანასკნელს და ბურთივით უკუქცეულნი პირველსავე გვერდისაკენ მიექანებიან; შემდეგ ისევ მეორე გვერდისაკენ, აქედგან კიდევ პირველისაკენ და ასე ამ რიგად განაგრძობენ მოძრაობას, სანამ ისინი დახურულ ჭურჭელში დამწყვდეულნი არიან. რაღა თქმა უნდა, გაზის ჭურჭელიდგან გამოშვების შემდეგ მოლეკულები დაუბრკოლებრივ გარბიან ჰაერში და მის მოლეკულებთან ერთად მოძრაობენ ატმოსფერაში. რომ ჰაერს, გარდა ქარისებურ დიდ მოძრაობისა, სხვა უფრო პაწაწა მოძრაობეებიც, უკეთ რომ ვსთქვათ, პაწაწა ნაწილების მოძრაობაც ემჩნევა, ამაში ადვილად დავრწმუნდებით, თუ ჩვენ ბნელს ოთახში მზის სხივს შევეუშვებთ და მას გვერდიდგან შევხედავთ. ასეთ სხივში უეჭველია ყველას შეუმჩნევია პაწაწა მტვრის ნაწილების მოძრაობა, რომელიც აშკარაა ჰაერის ნაწილების მოძრაობით არის გამოწვეული. მზის სხივში პაწაწა მტვრის ნაწილები და მაშასადამე ჰაერის ნაწილებიც სწორის გზით მოძრაობენ ან ქვეიდგან—ზევითკენ, ზეიდგან ქვევითკენ, ან და მარჯვნიდგან მარცხნით, მარცხნიდგან მარჯვნით. ასეთ უბრალო დაკვირების შემდეგ ჩვენ ადვილად გავიგებთ კრიონიგის საბუთებსაც ზევით აღნიშნულ კანონის შესახებ.

ვსთქვათ რაიმე კუბისებურ დახურულ ჭურჭელში მოთავსებული არის რომელიმე გაზი. როგორც ვიცით, კუბში სიგრძე, სიფართე და სიმაღლე ერთნაირი უნდა იყოს; ჩვენს კუბში ვსთქვათ სამივე მიმართულება ე. ი. სიგრძე, სიფართე და სიმაღლე სათითაოდ უდრის რაიმე ზომას *a*-ს. გოჯა იქნება ეს ზომა, ადლი, სანტიმეტრი ან სხვა რამ, ეს ჩვენთვის სულ ერთია. ყველა მოლეკულების რიცხვი, რომლებიდანაც კი შესდგება კუბში მოთავსებული გაზი, ვსთქვათ უდრის *N*-ს. კუბში მო-

თავსებული N მოლეკულები უნდა მოძრაობდნენ სამ მიმართულებით ე. ი. სამ ჯგუფად, თითოში $\frac{1}{3} N$ -ის — ერთი ჯგუფი კუბის ქვედა გვერდიდან ზედამდე და უკან, მეორე მარჯვენა გვერდიდან მარცხენამდე და უკან, ბოლოსაც მესამე წინა გვერდიდან უკანამდე და ისევ წინა გვერდამდე. თუ ეხლა ჩვენ ჩავუყვირდებით თითოეულ მოლეკულის მოძრაობას გვერდიდგან-გვერდამდე და უკან, როგორც მაგალითად რეზინის ბურთის მოძრაობას ოთახის ერთ კედლიდგან მეორემდე და უკან პირველსავე ადგილამდე, ადვილად მივხვდებით, რომ ასეთ ერთ დასრულებულ მოძრაობის დროს მოლეკულმა უნდა გაიაროს გზა $2 a$, რადგან ჩვენი კუბის სიგრძე, სიფართო და სიმაღლე უდრის a -ს. ეხლა დაუშვათ, რომ კუბში დამწყვედიულ გაზის თითოეულ მოლეკულის წონა უდრის $=m$ და მის მოძრაობის სისწრაფე კი ე. ი. ის მანძილი, რომელიც შეუძლიან გაირბინოს ასეთ წონის მოლეკულს ერთ წუთში (რასაკვირველია, თუ წინ არავითარი დაბრკოლება არ დახვდება) ვსთქვათ უდრის u . რაკი მოლეკულის წონა და სისწრაფეც ვიცით, ცხადია ადვილი წარმოსადგენი უნდა იყვეს მოლეკულის მოძრაობის ძალის რაოდენობაცა ერთ გვერდიდგან მეორე გვერდზედ მივარდნის დროს. მართლაც ავიღოთ ასეთი უბრალო ფიზიკური მაგალითი; ვსთქვათ კაცს ჰსურს თავის ღონით ოთახში კარები შეანტვიროს და პირდაპირ მიწოლით ვერაფერს გახდა, მაშინ- ცხადია ის მოშორდება კარს რამოდენიმე მანძილზედ, იქიდან სწრაფად გამოიქცევა, გაქანებული დაეტაკება კარს და ამ რიგად მოწინააღმდეგე ძალას უფრო ადვილად დასძლევს.

რამდენადაც უფრო სწრაფად მოძრაობს ერთი და იგივე წონის ნივთიერება, ცხადია იმდენად უფრო მეტია მისი მოძრაობის ძალა, ასე რომ ჩვენი მოლეკულის მოძრაობის ძალა ერთ გვერდიდგან მეორეზედ მივარდნის დროს უნდა უდრიდეს ამ მოლეკულის წონას გამრავლებულს მისსავე სისწრაფეზედ ე. ი. $m \cdot u$ -ს. როგორც ფიზიკიდგან ვიცით, კე-

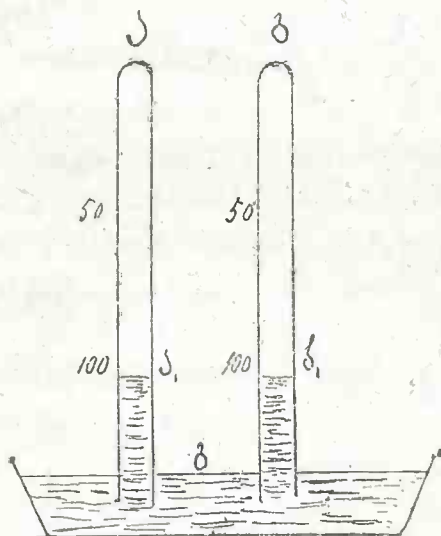
დელზედ მიგდებული ბურთი უკვე ვარდება ისეთისავე ძალით, რა ძალითაც მიგდებულ იქმნა კედელზედ; სწორედ ესავე უნდა ითქვას ჩვენს მოლეკულზედაც, რომელიც მოხვდა მეორე გვერდს ზევით აღნიშნულ ძალით $= m \cdot u$ და მაშასადამე უკუ იქცა ამავე ძალით და მოხვდა პირველსავე გვერდს; ასე რომ თითოეული მოლეკული $2 a$ მანძილის გავლის დროს იჩენს ძალას, რომელიც უნდა უდრიდეს ორჯერ $m \cdot u = 2 m \cdot u$.

თუ კი თითოეულ გვერდიდგან გვერდამდე მოძრაობის დროს ან ყოველ $2a$ მანძილის გავლის დროს მოლეკული იჩენს $2m \cdot u$ ძალას და ერთ წუთში კი ასეთ $2a$ მანძილებს გაივლის იმდენჯერ, რამდენჯერაც ერთ წუთში გავლილ მანძილში, u -ში იმყოფება პატარა მანძილი $2a$. ე. ი. $\left(\frac{u}{2a}\right)$ ჯერ, აშკარაა ყოველ ერთ წუთში მოლეკული იჩენს $\frac{u}{2a}$ ჯერ მეტ ძალას, ვიდრე $2 a$ მანძილის გავლის დროს ესე იგი $2 m u \cdot \frac{u}{2a} = \frac{m \cdot u^2}{a}$.

$\frac{1}{3} N$ მოლეკულები კი კუბის ერთ სიპრტყიდგან მეორე სიპრტყისაკენ მოძრაობის დროს გამოიჩენენ რასაკვირველია $\frac{1}{3} N$ ჯერ მეტ ძალას ე. ი. $\frac{1}{3} N \frac{m u^2}{a}$. თუ კი გვსურს გავიგოთ რანაირის ძალით მოძრაობენ ერთი წუთის განმავლობაში მოლეკულები ჩვენი კუბის მთელ სიპრტყიდგან სიპრტყემდე კი არა, რომელიც უდრის a^2 , არამედ პაწაწა სიპრტყიდგან, რომელიც უდრის 1^2 ; ცხადია მაშინ ჩვენი კუბისათვის გამოანგარიშებული ძალა უნდა დავამციროთ იმდენჯერ, რამდენჯერაც ჩვენი კუბის გვერდი ანუ სიპრტყე a^2 უფრო დიდია პაწაწა კუბის სიპრტყეზედ 1^2 ე. ი. a^2 ზედ $\left(\frac{1}{3} N \frac{m u^2}{a}\right)$:
 $a^2 = \frac{1}{3} N \frac{m u^2}{a a^2} = \frac{1}{3} N \frac{m u^2}{a^3}$; a^3 კი წარმოადგენს საზოგადოდ როგორსამე კუბს ან როგორც საზოგადოდ სწერენ

v -ს (ნიშნავს ტანს); ასე რომ ეს ძალა იქნება $\frac{1}{3} N \frac{m u^2}{v}$ ამნა-
 ირად $\frac{1}{3} N \frac{m u^2}{v}$ წარმოადგენს იმ ძალას, რომლითაც გა-
 ზის მოლეკულები მოქმედობენ კუბის ყოველ ერთეულ სიპრტ-
 ყეზედ ერთის წუთის განმავლობაში; უკეთ რომ ვსთქვათ
 ყოველ ერთეულ სიპრტყეს ანუ ერთ კვადრატულ მილლი-
 მეტრს რაიმე ჭურჭლისას, რომელშიაც მოთავსებული არის
 ესა თუ ის გაზი, მოუდის $\frac{1}{3} N \frac{m u^2}{v}$ ზედაწოლის ძალა.

ვსთქვათ ჩვენ ვერცხლის წყლით სავსე ჭიქის მილი
 (იხილეთ სურათი) ერთის მხრით შეკავშირებული და ღია თა-
 ვით კი ვერცხლის წყალშივე ჩაშვებული შესაფერ საშუალებ-
 ბით ას სანტრიმენტამდე ესე იგი 2-მდე ერთ გვარ გაზით
 გავავსეთ. ასეთ შემთხვევაში ჭიქის მილში დამწყვედელ გა-
 ზის მოლეკულების ზედაწოლის ძალა ვერცხლის წყალზედ
 აშკარაა უნდა უდრიდეს გარეგან მოწინააღმდეგე ჰაერის ზედ-
 დაწოლის ძალას; ეს უკანასკნელი, როგორც ფიზიკიდგან ვი-
 ცით, უდრის ჰაერის ზედაწოლას ესე იგი 760mm ბარომეტრი-
 სას იმ ვერცხლის წყლის ზედაწოლის გამოკლებით, რომე-

ლიც მოთავსებულია კიქის მილში ა-დან ბ-მდე. თუ ჩვენ ჰაერის გარეგან ზედდაწოლას აღენიშნავთ როგორც მიღებული არის საზოგადოდ ლათინურ ასო P-თი, მაშინ ჩვენ სრული უფლება გვქონება დავსწეროთ შემდეგი თანასწორობა $P = \frac{1}{3} N \frac{m u^2}{V}$, რადგან როგორც ვსთქვით გაზის შინაგანი ზედდაწოლა ამ გვარ პირობებში ყოველთვის უდრის ჰაერის გარეგან მოწინააღმდეგე ზედდაწოლას. ამ უკანასკნელ ფიზიკურ ფაქტის საუკეთესო დამამტკიცებელი საბუთი ის არის, რომ თუ იმ ჰაერის ტემპერატურა, საკა ასეთი გაზინი მილი არის მოთავსებული, არ იცვლება და არ იცვლება აგრეთვე ჰაერისავე ზედდაწოლა, დამწყვედულ გაზის ტანის რაოდენობა ოდნავადაც არ იცვლება და მუდამ ერთი და იგივე დარჩება. მაშ ვიქონიოთ მხედველობაში, რომ, ზევით აღნიშნულ თანასწორობაში N წარმოადგენს კიქის მილ ა-ში მოთავსებულ ერთგვარ გაზის მოლეკულების რიცხვს, V ამ მილში მოთავსებულ გაზის ტანის რაოდენობას, M—ამ გაზის მოლეკულის წონას, U—მოლეკულის სისწრაფეს და ბოლოსაც P—გარეგან მოწინააღმდეგე ზედდაწოლის ძალას. ეხლა ავიღოთ სწორეთ პირველი მილის ტანის ოდენა მეორე ამგვარივე კიქის მილი ბ და ესეც პირველსავეთ გავაესოთ ვერცხლის წყლით და თითის შემწეობით ღია ბოლოთი იმავე ვერცხლის წყალში ჩავსდოთ, რომელშიაც მოთავსებულია პირველი მილი. შემდეგ ვსთქვათ შესაფერ საშუალებით შეუშვით ამ მილში 50 კუბ. სანტ. პირველისავე გაზისა და 50 კუბ. სანტიმეტრი სხვა რომელიმე გაზისა, ასე რომ სულ მილში 100 სანტიმეტრი გაზი მოვათავსეთ ესე იგი იმდენი, რამდენიც პირველში, ხოლო კი სრულიად სხვანაირი შერეული. *) როგორც გამოცდილება ყოველთვის გვიჩვენებს ხოლმე ასეთ შემთხვევაში შეშვებულ გაზის ტანის რაოდენობა, თუ კი

*) მილებში შესაშვები გაზები ერთნაირ ტემპერატურა და ჰაერის ზედდაწოლის პირობებში უნდა იყვნენ მოგროვილნი შესაფერ გაზის მოსათავსებელ კურკულში.

გარეგანი პირობები, ესე იგი ჰაერის ტემპერატურა და ზედდაწოლა ერთი და იგივე რჩება, მუდამ იმოდენივე რჩება, რამოდენიც არის პირველს მიღში მოთავსებულ ერთ გვარ გაზის ტანის რაოდენობაც. რაღა თქმა უნდა, აშკარაა ამ მეორე არა ერთგვარ, შერეულ გაზისათვისაც შეგვიძლიან დავსწეროთ იმ გვარივე თანასწორობა, როგორც გამოვიყვანეთ და დავსწერეთ პირველ ერთ გვარ გაზისათვისაც. ვსთქვათ მეორე შერეულ გაზის მოლეკულების რაოდენობა უდრის N' ; ამ გაზის ტანი $=V'$; მოლეკულის წონა $=M'$; მოლეკულის სისწრაფე $=U'$; გარეგან მოწინააღმდეგე ზედდაწოლა P' , მაშინ $P' = \frac{1}{3} N' \frac{m' u'^2}{v'}$; პირველი თანასწორობა კი არის $P = N \frac{m u^2}{v}$.

გავამრავლოთ ორივე ნაწილი თანასწორობებისა ერთი და იგივე რაოდენობაზედ ვსთქვათ პირველის $\left(\frac{3}{2} V'\right)$ ზედ მეორესი $\left(\frac{3}{2} V\right)$ ზედ, როგორც ვიცით ასეთ გვარ გამრავლებით თანასწორობა არ შეიცვლება მივიღებთ

$$\frac{3}{2} P' V' = \frac{3}{2} \times \frac{1}{3} N' \frac{m' u'^2 \cdot v'}{v}$$

$$\frac{3}{2} P V = \frac{3}{2} \times \frac{1}{3} N \frac{m u^2 \cdot v}{v}$$

საბოლოოთ კი $\frac{3}{2} P' V' = N' \frac{m' u'^2}{2}$

$$\frac{3}{2} P V = N \frac{m u^2}{2}$$

შევადაროთ ეს ორი თანასწორობაები ერთი ერთმანეთს. როგორც გამოცდილება გვიჩვენებს, გარეგანი ჰაერის მოწინააღმდეგე ზედდაწოლა პირველ გაზისათვის უდრის 760 mm. მინუს ზედდაწოლა ვერცხლის წყლის რაოდენობასა პირველ მილის სიმაღლის ადგან მოკიდებული გ-მდე, მეორესათვის 760 mm. მინუს ზედდაწოლა ვერცხლის წყლისა მეორე მი-

ლის ბ, ღვან გ-ანამდევე. სიმალღეები კი ა-ღვან გ-მღე და ბ, ღვან გ-მღე ერთი და იგივე არის, რადგან ერთნაირს მიღღებში ორთავე გაზების ტანები ერთნაირნივე რჩებიან; მაშასადამე P' , უღრის $=P$ -ს. როგორც ვსტკვით, გამოცდიღებისა და მიხედვით ერთნაირის ტემპერატურის და ჰაერის ზედღაწოღის პირობეებში ორთავე გაზების ტანები ერთნაირნივე არიან, მაშასადამე V' უღრის V -ს დასასრულ $\frac{m'u'^2}{2}$ და $\frac{mu^2}{2}$ წარმოადგენენ შერეულ და არ შერეულ გაზების მოღეკულთა მოძრაობის ძაღა-მუშაობას; რომ ამ ორ მიღში მოთავსებულ გაზების მოღეკუღები სხვა და სხვა ძაღით ზედმოქმედებღენ მიღებში მოთავსებულ ვერცხლის წყაღზედ ერთნაირს ტემპერატურის და ჰაერის ზედღაწოღის პირობეებში, მაშინ ხომ ვერცხლის წყაღი ამ ორ მიღში სხვა და სხვა სიმალღეზედ უნდა მღგარიყო და პირველ გაზის ტანი V აღარ უნდა უღრიღდეს მეორე გაზის ტანს V' -ს. გამოცდიღება კი გვიჩვენებს, როგორც ზევით დავინახეთ, რომ V უღრის V' და მანძიღი (ა, —გ) უღრის მანძიღს (ბ—გ)-ს ესე იგი ვერცხღს წყაღი ორთავე მიღში ერთი და იგივე სიმალღეზედ სღვას. სჩანს $\frac{m'u'^2}{2}$ უნდა უღრიღდეს $\frac{mu^2}{2}$; და თუ კი ეს ასეა, მაშ აუციღლებღად ამ ორ თანასწორობაში N უნდა უღრიღდეს N' ესე იგი ერთნაირის ტემპერატურის და ჰაერის ზედღაწოღის პირობეებში ერთსა და იგივე ტანის გაზებში მიუხედავად. იმისა მარტივი ნივთიერებანი არიან ისინი თუ რთული, ერთგვარნი თუ შერეულნი, ერთი და იგივე მოღეკულთა რიცხვიც უნდა იმყოფებღდეს.

რაკი აფაგადრო-ჟერარის კანონი სავსებით გავითვალისწინეთ, ჩვენ ეხღა აღვიღად შეგვიძღლიან მკითხვეღისათვის ჯერ ბურუსით მოცულ მოღეკუღებს და ატომებს უფრო მეტი შუქი მოვფინოთ, უფრო აღვიღად წარმოსადგენი სახე მივსცეთ. ამისათვის აუციღლებელია ცოტა ნაადრეღად დავასახელოო ორი გაზოღვანი ეღემენტი ესრედ წოდებული ზევით ნახსენები წყაღ-მზადი, უფერული გაზი, რომელიც არის ერთი წყღის შემად-

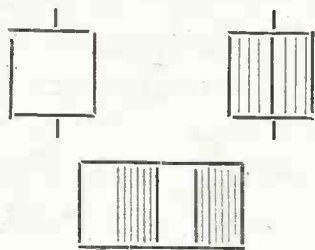
გენელი ნაწილთაგანი და მეორე ქლორი ყვითელ-წამწვანო-გაზიური სატმელ მარლის შემადგენელი ნაწილთაგანი. აქ მე არ შევეხები დაწვრილებით ამ ორ გაზოვან ელემენტების მიღების საშუალებების და მათ თვისებების აღწერას, ვიტყვი მხოლოდ, რომ პირველი გაზოვანი ელემენტი წყალმზადი, როგორც შემდეგ დავინახავთ, უმსუბუქესი ელემენტი, უფერული და სუნს მოკლებული, მეორე კი მძიმე, ფეროვანი და გლახა მეტად მაწინარ სუნისა. თუ ჩვენ შესაფერ საშუალებებით ჭიქის ჭურჭლის შემწეობით ავსწონით ქიმიურ სასწორზედ ერთნაირ პირობებში ერთნაირ ტანის რაოდენობას ქლორისა და წყალმზადისას, ჩვენ დავინახავთ, რომ განსახდრულ ტანის ქლორი იწონის 35-ჯერ მეტს, ვიდრე ამავე ტანის წყალმზადი. როგორც უკვე ვიცით, ერთნაირს პირობებში ორ ერთნაირ ტანის სხვა და სხვა გაზებში ერთი და იგივე მოლეკულთა რიცხვიც უნდა იყვეს. ვსთქვათ ერთნაირ ტანის ქლორში და წყალმზადში იმყოფება თითოეულში N პაწაწინა ნაწილები ანუ მოლეკულები. თუ კი გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ ერთნაირს პირობებში განსახდრულ ტანის ქლორი იწონის 35-ჯერ მეტს ვიდრე ამნაირივე ტანის წყალმზადი, ცხადია შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ N მოლეკული ქლორისა იწონის 35-ჯერ მეტს, ვიდრე N-ივე მოლეკულები წყალმზადისა; ამნაირისავე უფლებით შეგვიძლიან აგრეთვე ვსთქვათ, რომ ქლორის ერთი მოლეკული იწონის 35-ჯერ მეტს, ვიდრე ერთივე მოლეკული წყალმზადისა. ამნაირად თუმცა ჩვენ არ აგვიწონია სასწორზედ ქლორის და წყალმზადის მოლეკულები (ეს ხომ შეუძლებელიც არის), მაგრამ მიუხედავად ამისა ჩვენ ჩვენს გონებაში საოცარის საფასვით გავიგეთ ორ სხვა-და-სხვა ელემენტების მოლეკულების შედარებითი წონა. ეხლა წარმოვიდგინოთ, რაიმე ჭიქის ჭურჭელში ჩვენ აურიეთ ერთი-ერთმანეთში ერთნაირი ტანის ქლორი და წყალმზადი; ასეთ არევის შემდეგ უფერული წყალმზადი და ყვითელ-მომწვანო ქლორი წარმოადგენენ მოყვითალო მექანიკურ ნარევს, რომელიც სინათლის, ელექტრონის ან ცე-

ცხლის ზედ-გავლენით სწრაფათ იფეთქებს ხოლმე, ყვითელ ფერს ჰკარგავს და იქცევა ახალ რთულ უფერულ მჟავე-გაზოვან ნივთიერებად, რომელსაც უწოდებენ სახელად ქლორ-წყალმზადს, ქლორ-წყალმზადის სიმჟავეს ანუ მარილის სიმჟავეს. აშკარაა ამნაირად გაჩენილ ერთგვარ რთულ ნივთიერებაში მხოლოდ ქლორი და წყალმზადი უნდა შედიოდეს, რადგან მექანიკურ ნარევეში მხოლოდ ეს ორი გაზი შედიოდა. როგორც შემდეგ დავინახავთ, გამოცდილება ყოველთვის გვიჩვენებს, რომ ერთი ტანის წყალმზადი ვსთქვათ 100 კუბ. სანტიმეტრი ამავე ტანის ესე იგი 100 კუბ. სანტიმეტრ ქლორთან ქიმიურად შეერთების დროს წარმოშობს ხოლმე ორ ამხელავე ტანს, ესე იგი 200 კუბ. სანტიმეტრ ახალ-რთულ უფერულ გაზოვან ნივთიერებისას. ამ ფაქტების შემწეობით ჩვენ გვეძლევა საშუალება ჩავიხედოდ ღრმად ამ იღუმალ ქიმიურ რეაქციაში და გამოვარკვიოთ ძალიან ადვილად თუ როგორ სწარმოებს ქლორის და წყალმზადის მოლეკულების ქიმიური ზედ-მოქმედება ახლის რთულ-მოლეკულის წარმოსაშობლად და რას უნდა წარმოადგენდნენ თვით მოლეკულები როგორც აქ ორ გაზოვან ელემენტებისა, აგრეთვე წარმოშობილ რთულ ნივთიერებისა, ქლორ-წყალმზადისა.

ჩვენ დავინახეთ, რომ ერთი ტანი წყალმზადისა და ერთი ამხელავე ტანი ქლორისა ქიმიურად შეერთების შემდეგ წარმოშობენ ხოლმე ორ ტანს ახალ რთულ ნივთიერებისას, ქლორ-წყალმზადისას. ავოგადრო-ჟეჩარის კანონისადა მიხედვით შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ N მოლეკული წყალმზადისა და N ივე მოლეკული ქლორისა იძლევიან $2N$ მოლეკულებს რთულ ნივთიერების ქლორ-წყალმზადისას. თუ კი ეს ასეა, მაშ ცხადია ერთი მოლეკული წყალმზადისა და ერთი მოლეკული ქლორისა იძლევა ორ მოლეკულ ქლორ-წყალმზადისას. ვსთქვათ ჩვენ აღვნიშნეთ ქალაღზედ წყალმზადის ერთი მოლეკული თეთრ ოთხკუთხედად (იხილე სურა-

თი) ქლორის მოლეკული კი ამხელავე მაგრამ ხაზებით აჭრე-

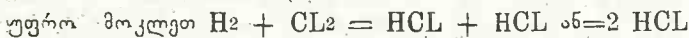
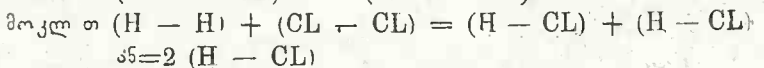
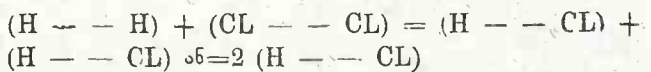

ლებულ ოთხ-კუთხედად. როგორც ვიცით, ქიმიურად შეერთების შემდეგ ამ ორ სხვა და სხვა მოლეკულებისაგან უნდა წარმოსდგეს ორი ერთნაირივე მოლეკულები ქლორ-წყალმბადისა. ეს უკანასკნელები აღნიშნოთ ქალღმერთად ორ პირველ ოთხკუთხედების ხელავე ერთად დახატულ ჯერ-ჯერობით თეთრ ცარიელ ოთხ-კუთხედად. ასეთგვარი ერთად აღნიშვნა ორ ქლორ-წყალმბადის მოლეკულებისა გვიჩვენებს მხოლოდ, რომ ერთი მოლეკული წყალმბადისა და ერთი მოლეკული ქლორისა აჩენს ოთხ ნივთიერებას და რიცხვი კი ამ უკანასკნელ ნივთიერების მოლეკულებისა უდრის ორს. რაც შეეხება ამ ორ ოთხკუთხედების შედგენილებას, ეს ხომ მოლეკულების ამგვარ აღნიშვნის შემდეგ მეტად ადვილი გასაგებია. მართლაც თუ კი ერთ თეთრ ოთხ-კუთხედისაგან და მეორე ამხელავე აჭრელებულ ოთხკუთხედისაგან აუცილებლად უნდა შესდგეს ორი სრულებით ერთნაირი ოთხკუთხედები, აშკარაა თითოეული უკანასკნელ ოთხკუთხედებთაგანი სულ უმცირეს უნდა შეიცავდეს ერთ ნახევარ ცარიელ ოთხკუთხედისას და ერთსავე ნახევარს მეორე აჭრელებულ ოთხკუთხედისას. ესავე უნდა ითქვას მოლეკულებზედაც, ესე იგი უნდა ვსთქვათ, რომ თითოეული მოლეკული ქლორწყალმბადისა შეიცავს ნახევარ წყალმბაჟის მოლეკულს და ნახევარსავე ქლორის მოლეკულს. აი ეს ნახევრები წყალმბადის და ქლორის მოლეკულებისა მეცნიერებაში ცნობილი არიან ატომების სახელით. ასე რომ ატომებისადა მიხედვით უნდა დავსკვნათ, რომ წყალმბადის მოლეკული შესდგება ორ ერთნაირ წყალმბადის

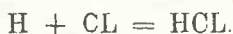
ატომებისაგან, აგრეთვე ქლორის მოლეკულიც შესდგება ორ ერთნაირ ქლორის ატომებისაგან, რთული ნივთიერების, ქლორწყალმბადის მოლეკული კი ერთ ატომ წყალმბადისაგან და ერთ ატომ ქლორისაგან. თუ კი წყალმბადის ატომის წონას მივიღებთ ერთად, მაშინ ცხადია წყალმბადისავე მოლეკულის წონა უნდა უდრიდეს ორს; ქლორის მოლეკული კი ავოგადრო-ჟერარის კანონის და მიხედვით იწონის $35 \cdot 2 = 70$. ისე რომ ქლორის ატომი წყალმბადის ატომთან შედარებით უნდა იწონიდეს 35 . ქლორ-წყალმბადის მოლეკული, როგორც ვიცით, შეიცავს ერთ ატომ წყალმბადს და ერთ ატომ ქლორს, მაშასადამე მისი წონა უნდა უდრიდეს 36 . ამ ნაირად ქლორ წყალმბადის დახამზადებლად საჭირო ყოფილა წონით ერთი ნაწილი წყალმბადისა და 35 ნაწილი ქლორისა, ასეთი წონითი დამოკიდებულება კი, როგორც დავინახეთ, მოუდის ორ ერთნაირ ტანების წყალმბადს და ქლორს. როგორც შემდეგ დავინახავთ, წყალმბადის ატომს მეცნიერებაში აღნიშნავენ ხოლმე ლათინურის ასოთი Cl . ქლორისას ორი ლათინური ასოებით— $Cl. H$ —ნიშნავს ელემენტ წყალმბადის ერთ ატომს და მის წონას—ერთს; ეს რიცხვი—ერთი ასო H -სთან ყოველთვის იგულისხმება. Cl ნიშნავს ქლორის ერთ ატომს და ამავე დროსვე მის წონას 35 -ს. წყალმბადის მოლეკულის აღსანიშნავად სწერენ ორჯერ H -ს ამ ნაირად H_2 ; ამ გვარადვე სწერენ ქლორის მოლეკულსაც Cl_2 ; პირველის წონა იქნება 2 , მეორესი კი 70 . ქლორ წყალმბადის მოლეკულა, რომელიც შეიცავს ერთ ატომ წყალმბადს და ერთ ატომ ქლორს, რაღა თქმა უნდა, აღინიშნება ერთად დაწერილ წყალმბადის და ქლორის ატომებით, სახელდობრ HCl ; წონა ამ რთულ მოლეკულისა, აშკარაა, იგულისხმება 36 . ატომ ქლორის ატომ წყალმბადთან შეერთების რეაქცია გვაძლევს აგრეთვე საშუალებას გადავავლოთ თვალი საზოგადოდ ქიმიურ მიმზიდველობის გაზომვა-ანგარიშსაც. როგორც ზევით დავინახეთ, ორ ატომ წყალმბადის შეერთებით სჩნდება წყალ-

მზადის ერთი მოლეკული, ასე რომ ერთ ატომ წყალმზადს მასში მოთავსებულ ქიმიურ-ენერჯის ზედგავლენით შეუძლიან მიიზიდოს, შეიერთოს მხოლოდ ერთი თავის ბადალი წყალმზადისავე ატომი. მაშ თუ ეს ასეა და თუ სხვა და სხვა ატომების მიმზიდველობის გასაზომად ერთ ატომ წყალმზადის მიმზიდველობას ვალიარებთ, უნდა დაუშვათ, რომ ერთ ატომ წყალმზადის მიმზიდველობა უდრის ერთს, რადგან ერთი ატომი წყალმზადისა იზიდავს ანუ იერთებს ერთს ამავე უმსუბუქეს ელემენტის ატომს. უნდა წარმოვიდგინოთ ვითომც თითოეულ წყალმზადის ატომს თითოეული კაკვი აკრავს, რომლის შემწეობითაც მას შეუძლიან მეორე ატომის კაკვს შეუერთდეს და ამ რიგად ორ ატომიანი წყალმზადისავე მოლეკული შეადგინოს. ქიმიაში წყალმზადის ატომის საგვებით აღსანიშნავად სწერენ ხოლმე ასო **H** და წინ კაკვის მაგივრად მოკლე და პატარა სწორ ხაზს გაუსვამენ ხოლმე ამნაირად **H —**; ეს ერთი ხაზი იმას ნიშნავს, რომ წყალმზადის ატომის ქიმიური მიმზიდველობა უდრის ერთს. რადგან ქლორის ატომის ქიმიური მიმზიდველობა წყალმზადის ატომის მიმზიდველობას უნდა შევადაროთ და ვიცით აგრეთვე, რომ ერთ ატომ წყალმზადისას შეუძლიან მხოლოდ ერთივე ატომი ქლორი შეიერთოს ქლორ-წყალმზადის გასაჩენად, ცხადია ქლორის ატომსაც წყალმზადის ატომთან შესაერთებლად იმოდენივე მიმზიდველობა ჰქონია, როგორც მეორის ატომს; ასე რომ ქლორის ატომის მიმზიდველობაც წყალმზადთან შეერთების დროს უდრის ერთს და ასეთი მიმზიდველობა აღინიშნება ამნაირად **CL —**

ქიმიური რეაქცია კი ქლორსა და წყალმზადს შუა შეგვიძლიან გამოვხატოთ შემდეგის თანასწორობებით: ან მოლეკულების შემწეობით:

ატომების შემწეობით კი:

$$\text{წონით } 1 + 35 = 36.$$

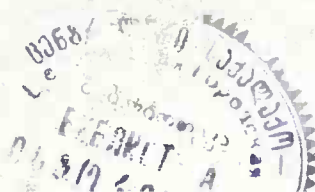
როგორც ეს ადვილად გასაგები მაგალითი ქიმიურ რეაქციისა, აგრეთვე ყოველივე სხვა რეაქციებიც ქიმიურ თანასწორობით აღნიშნულნი საუკეთესო დამასურათებელი ფაქტებია ნივთიერების მუდმივობის კანონისა, რომელიც როგორც უკვე ვიცით, აღიარებს, რომ წონა წარმოშობილ ნივთიერებებისა ყოველთვის უდრის მის წარმომშობ ნივთიერებების წონათა ჯამს.

ელემენტების აღწერის დროს ჩვენ შეგვხვდება ბევრი რთული მოლექულები, რომლებიც შეიცავენ არა ორ ატომს სხვა და სხვა ელემენტებისას, როგორც, მაგალითად, ქლორწყალმბადის მოლექული HCl , არამედ ბევრად უფრო მეტ რიცხვს სხვა და სხვა ატომებისას. ასეთ რთულ მოლექულებში სხვა და სხვა ატომები სხვა და სხვა ქიმიურ მიმზიდველობის რიცხვსაც შეიცავენ წყალმბადის მიმზიდველობასთან შედარებით. პირველ სამიოდ ელემენტების გაცნობის დროს ჩვენ იძულებული ვიქნებით ზოგიერთ ქიმიურ რეაქციების გასაცნობლად მივმართოთ ნაადრევად სხვა და სხვა რთულ მოლექულებს; მაგალითად ამგვარებს SO_4 , H_2 , $KClO_3$, HgO და MnO_2 . პირველი წარმოადგენს რთულ ნივთიერებას გოგირდის სიმჟავის პაწაწა, ფიზიკურადად დაუშლელ ნაწილს ანუ მოლექულს, რომელიც შესდგება ერთ ატომ გოგირდისაგან S , ოთხ ატომ გაზოვან ელემენტის მჟავბადისაგან O_4 და ორ წყალმბადის ატომებისაგან H_2 ; მეორე არის მოლექული რთულ ნივთიერების ბერტოლეს (ამ ნივთიერების მიმღების გვარია) მარილისა და შეიცავს ერთ ატომ მარტივ ლითონ კალიუმი-სას, ერთ ატომ ქლორისას Cl და სამ ატომ მჟავბადისას O_3 ; HgO -არის მოლექული რთულ ნივთიერებისა ესრეთ წოდებულ ვერცხლის წყლის ჟანგისა და შეიცავს ერთ ატომ მარტივ ლითონ ვერცხლის წყლისას და ერთ ატომ მჟავბადისას. ბოლოს MnO_2 -არის მოლექული რთულ ნივთიერების ესრედ

წოდებულ მანგანუმის გადაჟანგისა და შეიცავს ერთ ატომ მარტივ ლითონ მანგანუმისას და ორ ატომ მჟავადისას O_2 . სხვა და სხვა პირობეების ზედ-გავლენით შესაძლოა ასეთ გვარ რთულ-მოლეკულს მოვაშოროთ ესა თუ ის ატომები ანა და ამ უკანასკნელთა მაგივრად მასში სხვა ატომები მოვათავსოთ და ამ რიგად მივიღოთ ახალ ნივთიერებათა მოლეკულები. აქ მოყვანილ რამოდენიმე რთულ-ნივთიერებათა მოლეკულების აღნიშვნით ჩვენ გვსურდა მხოლოდ საზოგადო წარმოდგენა მაინც მიგვეცა მკითხველისათვის იმ ქიმიურ ნიშნებზედ, ფორმულებზედ, რომლებიც ძალა-უნებურად უნდა ვიხმაროთ წყალმზადის და მჟავაზადის აღწერის დროს. გვახსოვდეს მხოლოდ რომ $SO_4 H_2$, $KClO_3$, HgO და MnO_2 იგივე პაწაწა ფიზიკურად ვეღარ დასაშლელი ნაწილები არიან, როგორც მაგალითად წყალმზადის, ქლორის და ქლორ-წყალმზადის მოლეკულები H_2 , Cl_2 და HCl . ჩვენ დავინახეთ, რომ ავოგადრო-ჟერარის კანონით ერთნაირს პირობებში ერთნაირის ტანის გაზებში ერთი და იგივე მოლეკულთა რიცხვიც უნდა იმყოფებოდეს, მაგალითად ერთნაირის ტანის წყალმზადში, ქლორში, ქლორ-წყალმზადის სიმჟავეში, გოგირდის სიმჟავეში (გაზოვან მდგომარეობაში) და სხვებში ერთი და იგივე წყალმზადის (H_2), ქლორის (Cl_2), ქლორ-წყალმზადის (HCl) და გოგირდის სიმჟავის ($SO_4 H_2$) მოლეკულთა რიცხვიც უნდა იმყოფებოდეს. თეორეტიულ ნაწილში ჩვენ მხოლოდ მოკლედ აღვნიშნეთ, რომ სხვა და სხვა მრავალ ატომიან და უბრალო ორ ატომიან მოლეკულთა ერთ რიცხვობა ერთნაირის ტანის გაზებში აიხსნება მოლეკულთა სივრცითი სფერების დაშვებით და აქ კი ამ კითხვას ჩვენ უფრო ვრცლად შევეხებით. ასეთ გვარ სფერების გასათვალისწინებლად წარმოვიდგინოთ, რომ ანდამანტის ნაჭერს ჩვენ ირგვლივ უახლოვებთ ლითონ რკინის პაწაწინა ბურთს; ასეთ შემთხვევაში ჩვენ შევამჩნევთ, რომ ანდამანტი მხოლოდ განსაზღვრულ მანძილზედ იწყებს ლითონის ბურთზედ მოქმედებას; ასე რომ თუ ჩვენ იმ ადგილს, საცა ანდამანტი სძევს, წერტილით აღვნიშნავთ და ანდამან-

ტის ირგვლით ყველა იმ განსაზღვრულ, წერტილებით აღნიშნულსავე ადგილებს, საცა კი ლითონის პაწაწა ბურთი ან დამანტის ზედგავლენას იჩენდა ხოლმე ერთი მეორეს ხაზით შეუერთებთ, ჩვენ მივიღებთ სიპრტყეზედ აღნიშნულ რგოლს, რომლითაც შემოზღუდული არის ანდამანტის მოქმედების ძალა. თუ კი ანდამანტს სივრცეში წარმოვიდგენთ და გონებაში აღნიშნავთ ყველა იმ წერტილებს, რომლებიდანაც ანდამანტი უნდა იწყებდეს ზედმოქმედებას სივრცეში მოთავსებულ პაწაწა ლითონის ბურთზედ, ჩვენ ადვილად წარმოვიდგენთ იმ ბურთისებურ სივრცეს ან სფერას, რომელშიაც უნდა მოქმედებდნენ ანდამანტის ძალები. ყოველივე ეს უნდა ითქვას მოლეკულებზედაც. მოლეკულებიც შეიცავენ მოლეკულიალურ ძალებს, რომლებიც მოქმედებენ განსაზღვრულ სივრცეში; თვით მოლეკულები, თავიანთ სფერებთან შედარებით მეტად პატარა ტანისანი არიან. ერთნაირ პირობებში ყველა გაზების მოლეკულთა სფერები ერთნაირნი არიან, ასე რომ ერთნაირს სფერებში უბრალო ორ ატომიანი მოლეკულიც, როგორც მაგალითად არიან H_2 Cl_2 , HCl და მრავალ ატომიანი მოლეკულიც მაგალითად SO_4 H_2 -ც მოთავსდებიან. გაზოვან რთულ ნივთიერების ქლორ-წყალმზადის მისაღებად ჩვენ ავიღეთ ერთნაირ პირობებში ორი ერთნაირი ტანის წყალმზადი და ქლორისა და მათ შეერთების შემდეგ მივიღეთ ორი ამხელავე ტანის რთული ნივთიერება. ქაღალდზედ ჩვენ შეგვიძლიან ყოველივე ეს ამნაირად აღვნიშნოთ.

მ ლ ა მ ბ ე

წელიწადი მეთერთმეტე

გამოდის ყოველ თვე

დასია ჟურნალ „მოამბისა“ გაგზავნათ:

თუგეთისა და ქავკასიის ქალაქებში:		საზღვარ-გარედ:	
ერთის წლით	10 მან.	ერთის წლით	13 მან.
ექვსი წლით	6 მან.	ექვსის თვით	7 მან.
ხუთი თ	4 მან.	სამი თვით	5 მან.

მისე „მოამბის“ გამოცემას, „ცნობის ფურცელი“ კვირად
ორის ხუთთვიანი დამატებით უფასოდ დაეთმოგა

დასაქმნა წინაწილებს შეიძლება ასე: ზირკუდად 5 მან. 1-ლ მარტამ-
დე—3 მან, და 1-ლ აგვისტომდე—2 მან.

ხელის-მოწერა მიიღება ტფილისში, ჟურნალ „მოამბის“ რედაქციაში,
რომელიც იმყოფება ვანქის დიდ ქუჩაზე, № 27.

ქალაქს გარეშე ხელის-მომწერმა პირთი მანეთი უნდა წარმოადგინოს
დამატებითა გასაგზავნად.

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთათვის ადრესი: **Тифлисъ, Редакция „Моамбе“.**

ჟურნალში დასაბეჭდად მიღებულ წერელებს, თუ საჭიროება მოითხოვს,
რედაქცია შეასწორებს და შეამოკლებს. ხელნაწერები, რომლებიც არ
დაიბეჭდება, პატრონებმა რედაქციაში უნდა მოიკითხონ ერთის თვის განმავ-
ლობაში, — მერმე ველარ მოსთხოვენ რედაქციას; არავითარ მიწერ-მოწერას
დაუბეჭდავ ხელნაწერების შესახებ რედაქცია არა კისრულობს.

დასაბეჭდად წარმოგზავნილ თარგმანზე აღნიშნული უნდა იყოს უეჭვე-
ლად ყველა ის წყაროები, საიდანაც არის თარგმნილი ხელ-ნაწერი.

რომელ ავტორსაც ან გამომცემელს ჰქუფს, რომ ახალი წიგნის შესახებ
ჟურნალმა თავისი აზრი წარმოსთქვას, ორ-ორი ეგზემპლარი უნდა გა-
მოუგზავნოს რედაქციას.

პირისპირ მოლაპარაკება რედაქციასთან შეიძლება ყოველ დღე, კვირა-
უქმეებს გარდა, შუადღიდან ნაშუადღევს ორ საათამდინ.

რედაქცია უმორჩილესადა სთხოვს ყველა ხელის მომწერთ, რომელთაც კი
ჟურნალის ნომერი არ მიუვათ, განცხადებასთან ერთად რედაქციას წარმო-
უგზავნონ აგრედვე მოწმობა იმ ფოსტის კანტორისა, რომლიდანაც იღებენ
ნომრებს, რომ ამ კანტორას ესა და ეს ნომერი არ მიუღია. წინააღმდეგ შემ-
თხვევაში ხელ-მეორედ ნომერი არავის გაეგზავნება.

რედაქტორი

ა. ლ. ჭყონია.

გამომცემელი

ა. ლ. ჯანადანი